

LOOMING

1

1975

AVO KEEREND

Leivalaud (Linoollõige, sügavtrükk) 1974

LOOMING

1

1975

KIRJANDUSLIK JA ÜHISKONDLIK-POLIITILINE AJAKIRI
EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

Debora Vaarandi

*

naised on need
kes süütavad küünlad aknal
kes hoiavad õli lambis
naised on need kes ootavad

huulheinad

süütasin küünla kuusel
kuigi jõulud on ammu möödas
ootan
oma häid mõtteid
oma elu rammusaid putukaid

*

Magan tormis mis mujal
äikeses magan mis kaugel
magan talves mis on siin
kõigil mu seintel ja raamatutel
ja vaatab vastu
valgelt paberilt mu laual
talve sõnum
pimestav-valge

*

Krestomaatsed luuletused
ja ilmeksimatud inimesed

DEBORA VAARANDI

astuvad minust mööda.
Ma vahin neid
hundipilgul.

*

Sina
jälle elad sa vangitornis
muudkui türmis
samade paksude müüride vahel
teised ahelad sama kõlin
seesama kahvatu taevas
tusased suitsud üle mere
merevabadus
neidsamu tuvisid jälgid
prisked naiselikud
siiski ainult linnud

kuidas veristavad keha loojanguokkad
veerevad mõtted tagurpidi
toonastesse tormisõlme'esse

sirge siiski kohuseturvises
sõbralik inimestele
ja aegadele

*

Õo linn
öölinna rüma
öö hääl
kulunud kähe
ja mustad paplid raage
meile huilates puistavad pähe

DEBORA VAARANDI

kuulame kuidas tuul
saeb oma kiunuvaid saage
vana vihane tuul

pole meiegi muud
kui puud maasse kasvanud
suu vastu suud
surudes väriseme
vaesed ilma kõigest
teineteist leidmata
kiiritatud haiged
kauge
igavesti kauge
lõputult kaugeneva
tähe kiirgusest

LINNUROHI JA ÕDE

Nüüd augustiöödel
hargub linnurohi maast lahti,
nüüd tõuseb ta lendu,
ujub tähtede vahel
tumeroheliste pilvemärssidena.

Aga linnud laskuvad maha.
Kui kambritagust teerada käin,
tunnen neid,
nende tiivasulgi sahisemas
vastu mu varbaid.

Linnurohi, võlurohi, õuemuru,
sina tead kõik,
sina ei unusta midagi.
Ei minu ega siili astumisi
augustiöö paakunud radadel.

DEBORA VAARANDI

Linnurohi, ma pean sulle kaebama:
kõik on nii pudenev, kiviaiad
varisevad esimesel puudutusel, tuulikutiivad
kukuvad robinal pähe ja uksest
jääb pihku ainult link.

Meie kaheharalise õuevahtra ka
kiskus viimane form kogu juurtega maast.

Ainult meie õde istub veel toas,
istub lambi valgel
ja kammib laulu ümisedes oma juukseid.

Varsti hakkab ta unesid nägema.

Imelised on meie õe unenäod.
Nad lepitavad kõik maailma inetused
ja rohitsevad hingehaavu
nagu haigeid vasikaid.

Oi palju, väga palju
peaks tal olema neid unenägusid!

Ma kardan, et ta ei jõua.
Kus tal see aeg!

Linnurohi, rohitse sina!

RUKKILÕIKUS

Rukkiniitja-mehe selg,
lai nagu leivalaud,
hakkab lainetama, eemalduma.
Kaugeneb, kaob.

DEBORA VAARANDI

Ainult valge laik veel kollenduses,
täpikae taevaserval.
Kõrretüüd aga kõrgenevad,
kõrgenevad, kõrguvad
nüüd äärest äärde.
Pilt kasvab kinni.
Rukkirääk jääb raami peale.

INIMENE JA ÖÖ

Tähine laotus tantsib.
Öös inimeseloom
ringutab käsi ja kratsib
kõiksuse pimedat seina,
jalge all
pöörlev pall
täis riste
ja ristikeina.

JUTT JULIUS ÜTSIST, MARIAST, VEDURIVILEST JA NULLPÄEVAST

ESIMENE LUGU

sellest, kuidas Julius oma pükstest ilma jäi ja miks Luisel oli hea tuju

Ehkki kümnerublane seinakell kõõgis üheksa kumedit pauku löi, poleks see Juliust äratanud: virgutajaks olid hoopis kärbsed. Nad kurjadvaimud ründasid ja hammustasid nii valusasti, et Julius kiskus vihaseelt silmad pärani, rapsas kord-paar käega ja tõusis pahuralt istuli. Kaks tundi tagasi, kui ta harjumuspäraselt tõusta tahtis, ütles Luise üle ukseläve, et eks pikuta veel, sul niikuinii poeete ees ja täna pole vaja teetsalegi piimaautot passima minna: täna polnud meiereipäev, täna oli laupäev. Ja Julius laskiski uuesti sõba silmle, ning küllap oleks kauemgi norisenud, kui mitte need neetud kärbsed...

Jah, ei ole nendest mürgitablettidest, mida Luise köögilauale taldrikule sättis ja vett peale valas, midagi tolku; tõsi, mõni üksik, kes seda sinakat vedelikku mekkima kippus, jäi sinnasamasse siruli, aga need olid Juliuse arvates rumalad lihtsameelsed. Enamik hoidis, justkui oleks hais ninas, mürgitaldrikust aupaklikku kaugusesse ning tiirutas muudkui ringi ega hoolinud mehe magamishimust õhkagi.

Julius istus voodiserval ja liigutas varbaid, haigutas magusasti ja kratsis paremat külge. Õues oli kuulda Luise häält. Küllap pragas Tuksiga, kes vist jälle vallatusest kanu taga ajama kippus. Ega Tuks kanadele midagi kurja teinud, see käis lihtsalt lõbuks ja ajaviiteks, sest kahe vanainimese talus, kus polnud ühtki last, oli Tuksil üsna igavavõitu elu. Sellest sai Julius väga hästi aru ja tal oli mõnikord Tuksist kahju. Isegi kanade tagaajamise lusti ei lastud tal pikalt pidada — juba oldi jaol keelamas ja vitsaga virutamamas. Julius kujutas ette, kuidas solvunud Tuks aianurga varju lonkis. Julius arvas, et temagi oleks haavunud, kui tema mängulustist sama võõriti aru saadaks. Aga lohutuseks mõtles Julius, et küllap Tuks leiab endale varsti uue mängupartneri unise Mintsu, kassiroju, näol, kellega koeranähvits sai ülepäeviti hästi, ülepäeviti halvasti läbi, justkui oleks neil vastav kokkulepe, millal parasjagu mängida või millal parasjagu kakelda.

Julius mõtles, et niisugune kena kokkulepe võiks ka inimeste, eeskätt mehe ja naise vahel olla. Mõnikord ärkad hommikul kõige paremas meeleolus, kui äkki läheb üheks ilmatuma pörkimiseks lahti — ja kogu päev kuni pimedani on rikutud. Teinekord ajab mõni tühine väike asi niisuguse sõnelemise valla, et hoia ja ahasta. Aga kui ikka oleks kuude kaupa kokkulepe, et täna on hea, tülita päev, homme kah ja ülehommegi, aga vaat siis teeme kaksteist tundi tervendavat raginat... No viimase tulemus peaks küll nõnda magus olema, et uus hea päev saab veel parem kui hulk eelmisi kokku!

Kaugemale Julius oma mõttemõlgutustega ei jõudnud, sest just nüüd sirutas ta harjumuspäraselt käe toolikorju poole, kuhu ta enne voodisse minekut püksid oli heitnud. Oma imestuseks ei leidnud ta neid sealt. Julius vaatas ümbruse hoolikalt läbi, heitis pilgu voodiotstele, põrandale, kummardus vaevaliselt voodi allagi pilku heitma, aga mida polnud, seda polnud.

Noh-noh, mis siis see peaks tähendama, pomises Julius ja vaatas segaduses ringi. See oli niisugune lugu, millele ei osanud kohe kuidagi arukat seletust anda. Võib-olla Luise... Jah, küllap muidugi Luise, sest kas ta polnud juba nädalapäevad eidele rääkinud, et pükstele oleks vaja paar lappi õmmelda — kui ta viimati karjamaal aeda parandas, siis vana okastraadijupp, mille ta sovhoosi söötijäänud põllutükki ümbritsenud aiapostide vahelt ära vinnas, oskas nii kenasti, justkui kättemaksuks, kahel korral püksitagumikku ja vasakusse sääرده kinni karata, et lahti sikutades käis tubli kärin ja auk oli nagu tellitult käes. Küllap Luise võttis parandada ja on vist kööki jätnud.

Julius ajas end püsti — ja nõnda, nagu ta oli, valgetes aluspükstes ja lühikesekäiselises sinises särgis — komberdas kööki.

Köögis oli pliidi all tuli ja seakartulid keesid täie mühinaga vanas, peaaegu ülaservani tahmunud potis. Aga pükse polnud siingi, mõtle nüüd, mida tahad. Juliusel ei jäänud muud üle kui majatrepile kobida, et naise käest selgust ja aru pärida.

Luiset ei olnud kuskil. Julius hõikas korra, hõikas kaks, läks siis pahuralt torisedes lauta, kust talle ainult sea näljane rõhkimine vastas. Ka maja taga jänesepuuride juures polnud Luiset. Asi läheb päris kriminaalseks kätte, mõtles Julius, ja et midagi targemat pähe ei tulnud, istus totsti! kaevu kõrvale vanale lonkavale pingile ning jäi üksisilmi vahtima põllulapi poole, kus tuules hõljusid hernehirmutise hilbud.

Hernehirmutisele oli Luise Juliuse vana rohelise kampsuni selga tõmmanud. Kampsun oli niru mis niru ja kanda ei sündinud enam sugugi. Eks sellepärast Luise seda teibasse ajada raatsiski, see oli lausa ime, sest läinud aastal polnud Luise hernehirmutise vastu pooltki nõnda

helde: siis otsiti paar räbaldunud kotiriiet ja pööningult katkine kleidinaris. Nüüd eemalt vaadates võis jääda mulje, et Julius isiklikult seisab täies aus ja hiilguses keset põldu — oli ta ju seda rohelist kampsunit kandnud kaks aastakümnet ja isegi külarahvas oli harjunud teda ainuüksi selles nägema. Eks siit tuligi, et kui paar kuud tagasi postiljoni-Friida sattus pensioni ära tooma ja kedagi õuest ei leidnud, tõttas tulistvalu põllule, pidades toda roheline kampsuniga kuju seal mõtlikult passivaks Juliuseks. Ligemale jõudes tundis Friida muidugi pettuse ära, sülitas ja vandus. Sinna oli maja juurest paras tükk maad ja lühinägelikul Friidal oli alati kiire, sest kõige muu jaoks oli tal aega hunnikus, aga töö jaoks kohe mitte ivagi. Ja eks ajas teda vihale seegi, kui õue tagasi jõudes väljakäigust tulevat Juliust kohtas. Friida eksitusest kuuldes kõhistas too nõnda lõbusalt naeru, et niigi virila ja vindus Friida veel tigidamaks ajas. Kui Friida möödunud kuul uuesti pidi pensioni tooma, siis sai ta hakkama niisuguse tembuga, et jättis pensioniraha poemüüja kätte — eks Julius tule ikka poodi ja küll sealt kätte saab; ei ole Friidal aega mööda põldu ringi joosta ja vaadata, missuguse kampsuni sees Julius on või missuguse sees mitte.

Niisugune käitumine ajas Juliuse turri ja ta ootas ainult sobivat juhust, et Friidaga üks korralik ütlemine ette võtta. Aga Friida oskas Juliuse silma alt eemale hoida: ajalehed viskas maantee-äärsesse kirjast ja kihutas oma abimootoriga jalgrattal tulistvalu edasi, justkui märku andes, et pole mul sinusugusega midagi rääkida, kui sa siis, kui mina tulen, õues oodata ei oska. Niisugune imelik vihaajaja oli Friida, ja seda mitte ainult Juliusega. Friida tegi üldse mida tahtis, ja Julius—Luise imestasid vahel lausa võidu, et kuidas nõnda ikka saab. Mõnikord läks mitu päeva, millal Friida ajalehti üldse ei toonud. Kui pärast mõni küsis, et miks ja kuidas, siis vastas Friida nipsakalt, et masin — ta nimetas oma võrri tähtsalt masinaks — oli rikkis ja jalgsi ta ei kavatse oma piirkonda läbi vantsida. Kui katki, siis katki, sinna ei ole midagi teha, ehkki neid päevi, millal võrr streikis, kippus kuus olema rohkem kui lehetoomise päevi.

Juliuse pilk langes uuesti aluspükstele ning mõtted kandusid Friidalt märksa lähedasemale teemale. Enam kui imelik on see asi küll, arutles Julius. Kui sul, inimlapsel, midagi on, siis oled tollega nõnda harjunud, et võtad teist kui endastmõistetavat asja ega raiska ta tühja peale poolt mõtetki. Sest millal on ta oma tööpükste peale tõsiselt mõtelnud? Nojah, ei saa salata, sel päeval jah, kui okastraat oma kärisevat tööd tegi... Aga rohkem ei kunagi. Aga mis on nüüd? Kui sinult äkki see, mis on sinu ja ilma milleta ei kujuta oma elu ettegi, ära võetakse, vaat alles siis mõistad kaotuse suurust ja valu. Juliusel oli tunne, nagu oleks ta abitu laps, kes toetavast käest ilma jäetud — nõnda meelihäirivalt mõjus

püksatus mehele. Eks elus ole nõnda, tegi Julius järelduse: hindamatu saab oma õige kaalu ja sära alati alles siis, kui sa teda enam käega katsuda ja silmaga silitada ei saa. Enne vaatad, et tühiasi või lausa rämps, siis aga ühel ilusal päeval avastad, et —

Ootamatult köitis Juliuse tähelepanu mootoriturtsatus maanteel. Ütsi majapidamine asus maanteest üle saja meetri eemal ja oli kaskede ning põõsapuhmadega nõnda parasjagu palistatud — tee sinkavonkalisus veel juurde arvata —, et ega siit pingilt olnud paremalgi tahtmisel võimalik otse teele näha.

Ja-jaa, see oli veoauto hää, mis seal tõrtsus ja nüüd minekuks undava kõla sisse sai. Kes see's...? ajas Julius end püsti ning kõmpis paar sammu õuevärava poole, sest sealt oli ivake parem ära tabada, mis liikumised suure tee peal käisid.

Julius jõudis märgata, kuidas kinnine järelkäruga veoauto mööda maanteed hooga minema pani. Ega äkki keegi masinast maha poetunud ning nüüd neile sisse astuda kavatse — ? Julius ei teadnud küll kedagi arvata, kes laupäeva hommikul nende poole kippuma peaks, aga arvamine arvamiseks, maailm on täis ootamatusi ja pole see inimene siin õue peal sugugi võõraste külaliste eest kindlustatud ja kaitstud. Sest ega see ole mõni linnakorter, kus keerad ukse lukku ja kui lusti pole, ei lase oma lihast sugulastki sisse. Nõnda tegevat poeg Arnogi — ta ise rääkis —, et kui tahab üksi olla ja ei viitsi avama minna, siis lihtsalt ei lähe, ja asi vask. Mis Arnol viga, ta elab teise korra peal ning loomulikult keegi aknast sisse vahtima ei pääse. Aga kui Julius kord tubli peataie oli võtnud ning suurt uima paksus rahus välja magada tahtis, siis nagu jumala kius tuli onupoeg Kristjan koos naisega Tallinnast külla. Ehkki uks oli targu lukus, käis Kristjan nagu paha vaim senikaua ümber maja ja tagus akende pihta, kuni vaene Julius pidi end vandudes üles ajama ning kallid sugulased hapu näo ja virila naeratusega sisse laskma.

Rohkem polnud Juliusel aega mõtteid mõlgutada, sest äkki ta taipas, et seisab ju poolpaljalt aluspükstes — ja kuigi oma õue peal, siis ikkagi nagu narr nõnda võõrast vastu võtma minna! Julius tõttas maja poole ja jäi nõutult seisma: pükse ju polnud! No mis sa hing tahad ära teha! Ja kuhu see Luise ometi on kadunud! Muidu laseb hommikust õhtuni mööda õue edasi-tagasi, laseb nõnda, et vahel kohe tahaks natuke rahu tema tatsamisest ja ütlemistest, aga seda lootagi oleks lapsikus.

Julius oli mitu-mitu korda mõtelnud, et Luise üldse õiendab ülearu: asju saaks ajada palju otstarbekamalt, nii-öelda siit sinna ja tagasi. Luise nõnda ei osanud. Tema alustas ühte asja, jättis selle pooleli, tõttas ajama teist, sealt uuesti esimese kallale, siis hoopis kolmandasse — ja vahepeal seitse korda tuppa ja välja. Kõik sai aetud ja tehtud, seda ei

saanud ütelda, et Luise oleks lohakas või pealiskaudne, aga see edasitagasi sagimine ja siksak'kides mööda õue ringiväntsutamine võis mõnikord lausa närviliseks teha. Aga mine sa ütlemal! «Sa vaata oma!» nappas Luise lühidalt, ja oligi jälle, nagu ajalehes kirjutatakse, uuel objektil.

Ei tea, mis pagana toimetus Luisel momendil ees oli, et ta nii kavalasti ära kaduda oli osanud, aga Julius sai aru, et otsima teda enam küll minna ei jõua. Üle õue hõikama hakata, kui oletatav võõras iga sammuga majale lähenes, oleks kah kuidagi veidravõitu. Julius ruttas majja, haaras eeskoja varnast vana palitu ja ajas nohisedes selga. Kähku toppis ta jalad viltukontsalistesse ja tont teab mis värvi olnud kingadesse.

Kes küll võiks tulla...? Poega ja tütart Julius ei teadnud oodata, ja raske uskuda, et need juhusliku autoga — pealegi veomasinaga — tulema hakkasid. Arnol oli endal masin ja kui Elvi koju tuli, siis kas takso või bussiga, ehkki bussipeatusest nendeni oli oma kõva kolm kilomeetrit.

Võib-olla mõni ametimees... Kunagi möödunud aastal tuli kindlustusevolinik Ütsile ja käis nagu uni peale, et nad majakindlustuse kõrval ka kogu oma muu vara ära kindlustaksid. Rääkis traagilise näoga, kuidas kuskil Selise kandis pikne sisse löönud ja kõik maani maha põletanud, ning tegi paberi peale arvutuse, kui palju rohkem oleks kindlustusraha saadud, kui kõik toolid-lauad-kapid-televiisorid ja raadiod kah kirjas oleksid olnud. Julius ja Luise ei lasknud end õnge tõmmata. Ütsi oli seisnud ligi kaheksakümmend aastat sellesama koha peal ja polnud tänase päevani ükski välk teda üles leidnud. Ei tea, mis paha pärast just nüüd kartma peaks! Muudkui maksa aga igal aastal jälle maksu ja... Just nagu neid makse vähe oleks: majakindlustus- ja põllumajandusmaks niikuinii, siis elektrimaks, siis maksa ajalehtede tellimise eest — Ütsil käis rajoonileht ja «Rahva Häääl» —, ja igal kevadel ning sügisel tuleb sovhoosi traktoristidele visata, et põllumaa küntud saaks ja... Rohkem makse ei tulnud Juliusele korruga pähe, aga tal oli tunne, et neid peab kindlasti veel olema, kui ainult oleks aega korralikult mõtelda.

Praegu paraku seda aega ei olnud. Julius astus uuesti õue ja jäi imestunult, arusaamatuses seisma: õueväravast purjetas sisse ei keegi muu kui Luise, kartulikorvis mingisugused asjandused, mida Juliuse pilk eemalt ära mõistatada ei jõudnud.

«Noh — !» ütles Julius, etteheide hääles, aga kaugemale ta ei saanud, sest Luise jäi omakorda teda imelikul ilmel uurima.

«Mis sul's — tali käes või?» päris ta ja pani kartulikorvi ettevaatlikult kaevu juurde maha. «Kus sa sedasi minema kipud?»

«Kus mu püksid on?!» pörutas Julius, kes oli sügavalt pettunud, et tulija polnudki võõras. Ja pahaseks tegi teda Luise veidravõitu, kuidagi kahtlaselt lahke ja rõõmus olek. See kutsus vägisi ettevaatusele ning tõrksa hoiaku demonstreerimisele.

«Püksid!» kordas Luise nagu kaja, nägu Juliuse arvates kuidagi lol-lakalt muigel, ja näitas sõrmega korvi poole. «Vahi, kus!»

Uskumata hookuspookust, astus Julius kortsus kulmul kaevu juurde ja tunnistas korvi sisu. Talle vaatasid sealt vastu mitukümmend uhi-uut purgikaant, kaks pakki pesupulbrit ja isevärki väljanägemisega pruun savist piimakann.

Nüüd oli asja üks pool Juliusele selge. See oli ju varumiskontori masina mürin, mis sealt maanteelt kostis! No muidugi — juba kaks päeva tagasi oli rajoonilehe vahel kontori teadaanne, mis päevadel ja kellaaegadel ta selle või teise kaupluse, karjalauda, bussipeatuse või talu juures kaltsu, sulgi ja jõhvi ootab ning sedasorti kraamiga ära vahetab, mis Luise kartulikorvist nüüd vastu hiilgas. Nojah, noh, aga... kas siis Luise, sõge, tema tööpüksid, need veel päris asjad käimapüksid — kas ta, arust lage ja mõistuselt meeletu, need üsna-üsna väärt värgid purgikaante ja pesupulbri vastu maha parseldas?! Aga vaevalt jõudis Julius seda asja teist poolt klaarima hakata, kui juba tuli Luise suust jutt, mis pani loo paika enne, kui Julius lõpuni mõtelda suutiski:

«Kell oli just üheksa saamas, hakkasin kaltsukotiga teotsa seadma — ja äkki jäi silm su vanade rojude peale. No mis neist hoida, hädapärast seisvad jalas, lapp lapi taga, hullem kui hirmupeletis põllul! Nüüd oled neist prii. Kui tunahomme linnä läheme, ostad kaubamajast uued või võtame riide ja teen ise ära — aga rämpsust on kodu lahti! Raha ju nüüd on, kas polnud paras aeg asi asjaks ajada! Ise sa selle peale ei tule, räägi või ära räägi. Ja täna lähed poodi ülikonna omadega, ilus puhas laupäev, külarahvas koos — ons siis häbiasi parem tükk selga tõmmata! Homme on pühapäev, niikuinii kuskil määrimist pole ja... ja sa peaks teadma küll, aidas konksu otsas on poisid kodupüksid, need aitavad sulle päev-kaks kah!»

Selle jutuga oli korraga nii palju tarkust ära öeldud, et Juliusel polnud kohemaid midagi kosta. Kosta polnud, aga imestada oli küll. Ja imestamiseks jäigi Juliusel aega, sest Luise haaras korvi käe otsa ning tõttas tuppa oma varandust ligemalt uudistama.

Sooh, või nõnda siis... või nõnda, vaatas Julius arupidavalt oma paljaid karvaseid sääri, mis vana palitu alt välja paistsid. Või nõnda siis... et olid püksid ja enam pole. Püksid sõidavad tulistvalu kaltsukoormas linna poole ja selle asemel võib uude kannu piima hapnema panna või pealt vaadata, kuidas sügisel Luise moose sisse teeb ja purke oma uute kaantega kinni krutib.

Luise ettevõtmine Juliust enam nii väga ei rabanudki, aga kuidagi kummaliselt mõtlikuks tegi see Luise heldus ja lahe meel. Sest tegelikult oli Luise kokkuhoidlik ja asjalik inimene. Siin majas ei visatud ühtki mõrast kannu, mõlkis toopi ega katkise servaga klaasi ära, igalt asjalt sai tema viimane välja pigistatud. Isegi siis, kui veeämber mitmest kohast läbi laskis, kui ta kord vankriratta ette jäädes poollõmmi kiskus ning üks tavaline inimene poleks selle nässakuga enam midagi peale hakata osanud, — isegi siis suutis Luise talle otstarbe leida: nüüd käis ta sellega põllul juurvilja toomas, sest tema põhjenduse järgi oli see väiksem ja kitsam kui korv ning kergem hoida. See põhjendus tundus Juliusele küll üsna otsituna ning väheveenvana, aga ta oli vait ega seganud end Luise tegudesse.

Ja millegi uue ostmisega ei kiirustanud Luise kunagi, seda polnud karta. Kui supikulbi vars ühel heal päeval asja eest teist taga pooleks murdus, anti Juliusele käsk midagi hädapärast asemele meisterdada. Julius ei mõistnud targemat välja mõelda, kui kinnitas traadijupi abiga varrele otsa puust voolitud pikenduse — ja elu läks edasi. Alles pool aastat hiljem, kui tütar oli tolle veidravõitu kulbivarre üle mitu korda pead vangutanud ning ükskord linnast uue kaasa tõi, — alles siis jättis Luise katkise varrega kulbi rahule. Aga ka mitte päriselt: seasöömakartuleid tõstis ta ikka tollesamaga, ilmselt uskudes, et loomal pole paremale õigustki.

Ja nüüd äkki — ülehomme linna kaubamajja ja uued püksid! Kust need tundmata tuuled ja uskumata uudised?!

«Häh-häh — muidugit!» lõi Julius äkki pea püsti ja vaatas taeva poole, justkui sealt oleks talle selgiv mõte pähe torgatud.

Pulli pärast! See kõik on ju pulli pärast! Sellesama pulli pärast, keda Julius talv läbi hoole ja armastusega kasvatas. Sai teist söödetud ja poputatud, ja ehkki Luise hurjutas, polnud Juliusel kahju ei kaalikast, porgandist, peedist, jõusöödast ega jahust. Peaasi, et kasvaks, peaasi, et kaalus juurde võtaks, peaasi, et kui äraviimine tuleb, siis ka on, mida viia, on, mida tapamaja meestel kaaluda — ja kõige tähtsam siin ilmas: on, mida hoiukassast välja võtta.

Eile see hoiukassapäev oligi. Luise ei tahtnud algul Juliust üksi linna lasta. Saab suured rahad kätte, trehvab mõnda tuttavat logardit, jäävad kuhugi õlleputkasse tipsutama, ja loe siis pärast neid järelejäanud rublasid et hale hingel! Aga Julius oli enesekindel ja uhke: kui pulli eest on talle üle kantud (nüüd oli niisugune kord, et tasu kanti hoiuarvele ega antud sularahas nagu varem) vähemalt seitsesada, siis võtab ta poole välja, teise poole jätab sisse, istub taksosse ja on poole tunni pärast kodus tagasi. Et siis üheskoos rahulikult laua taga istuda ja aru pidada, mida milleks ja palju kuhugi. Ja et Julius oli nii sõnakas mees

ning Luisel jälle tahtmine pesupäev ette võtta, käiski ta üksi linnas. Ning kõik läks, nagu lubatud oli: pulli eest oli ligi kaheksasada rubla hoiukaardil. Varsti seisis see summa kirjas ka Juliuse hoiuraamatus, kus mõnedsajad juba varem lisa ootamas olid. Kolmsada laskis Julius peo peale laduda ning ilma et oleks läinud tütre või poja töökohta neile teregi ütleva, tõttas, nagu hirmul võimalike linnaohtude ees, ruttu taksopetasusse, ja ei läinudki palju, kui pesu riputav Luise enesega rahulolevat ja kuidagi asjalikult astuvat Juliust koduõues vastu võttis.

Eilne päev oli Juliusel hea päev ja tänane töötas tulla veel parem. Sest linnas oli ta kohanud Laasi Arturit ja see sai oma pullipoisi eest vaevalt kuussada kätte. Juliuse talvised toimetused olid läinud asja ette, nüüd pidi seda ka Luise tunnistama. Ja küllap see tegigi eilse päeva heledaks ja täna hommikul Luise heldeks. Nüüd jäi ainult loota, et terve laupäev sama roosilises üksmeeles ja enesega rahulolemises pikkamööda öhtu poole veereb.

Pärast hommikusööki seisis Juliusel ees tõsine ettevõtmine. Ettevõtmine, millest oli talve jooksul rohkem kui kümme korda suud pruugitud, kord pikemalt, kord lühemalt arutatud ning mis oma lõpliku selguse ja sära sai eile pärastlõunal, kui nad kahekesi köögi ümmarguse laua taga istusid, ees hapupiimakann, kuumad kartulid, seapraetükk ning kolmkümmend päris uhiuut, ilma ühegi kortsuta kümnerubalist. Täna läheb Julius külasse kauplusesse ja teeb nagu nalja selle ostukese ära. Sõnad saavad teoks ja rublad asjaks, millest küllalt räägitud, mida kaua lubatud ja mille ostmisega — Julius tundis seda juba ette — tema enesekindlus ning mõnus rahulolu täiendavat kosutust saab. Täna lüüakse letile viiskümmend seitse ruublit kopikatega ja ostetakse Luisele esimest korda elus — jalgratas.

Kauge huige tõmbas äkki Juliuse tähelepanu mujale. Teisele poole metsa — ligi nelja kilomeetri taha — jäi raudtee ja jaamani oli üldse kuus. Sealt kuskilt see veduri huikamine kostiski.

Julius kuulatas, nagu ootaks veel midagi. Metsa taga jäi vaikseks.

Julius seisis keset Ütsi õue, kael õieli ja kõrvad kikkis, pilk suunatud metsa poole.

TEINE LUGU

sellest, mida Julius teel kauplusesse mõtles, keda kohtas ja keda ei kohanud, ning miks talle meeleliigutus peale tuli

Sa kuramus, missugune hommik!

Päike kuumab et kukal kõrbeb, hein lõhnab ja lind laulab! Kui sääraseid suisa suviseid päevi palju oleks ja kui sul alati nii kena kopikas rahakotis istuks, kui Luise sind igakord nii naerul näol teele saadaks

ja üldse... kui iga päev sihuke kena enesetunne sees mühaks — vaat siis oleks elu tegusid väärt! Pea on puhanud ja mõte hele, samm kerge ja käed käimas — kas võib keegi ütelda, et Juliusel juba kuuskümmend üheksa turjal ja suur seitsekümmend talvel käes!

Julius astus, uued ülikonnapäüksid jalas ja lahtise kaelusega särk seljas, mööda maanteed keskuse poole. Nende kodu oli küla viimane. Nüüd andis minna oma kolm kilomeetrit teeristini, et siis bussipeatuse juures paremale käänata ja veel väheke üle kilomeetri astuda, ning seal oligi kauplus, mille aknalaual seisis jalgratas ja ei jõudnud Juliuse saabumist ära oodata.

Ega tegelikult sõitmiseks Luisele jalgratast nii väga vaja olnudki. Eluaeg oli Luise armastanud poe vahet jala käia — ja kui temast polnud minejat, siis käis Julius oma rattaga ise ära. Aga nüüd, kus Juliuse ratas hakkas juba igast otsast logisema ning Luise käed ei lubanud enam suuri raskusi pikka maad tassida, tekkis Juliuse peas suuremeelne mõte: osta naisele jalgratas. Siis saab eit sõita ega pea oma käsi-jalgu vaevama, ja kui tema, Juliuse ratas ühel ilusal päeval päris ära lagunema peaks — ega see tund enam kaugel paistnud olemagi —, siis oleks uus, mis mõlemale ära kulub, alati kuuri alt võtta. Kahte ratast polnud nende majas kunagi olnud — sellega polnud Luise ialgi nõus. Enne pidi üks lõplikult ära kuluma, kui uue ostmiseks raha kokku lugeda raatsiti. Nii oli olnud nende majas kõigi asjadega, nii suurte kui väikestega. Nii oli Luise alati õigeks pidanud ja juba ammu-ammu hakkas Juliuski sedasama arvama.

Julius astus ja imestas, kui hea lahe tunne hinges oli. Kolhoosipõllult püüdis Juliuse silm rukkililledel sina ja vasakul rohetas raskelt segamets. Südasuvine maantee tolmas. Kuskiil polnud ühtki hingelist. Kuskiil kaugelt kostis traktorimüra — ju käis seal heinategu.

Juliusel oli isegi ivake kahju, et kedagi tuttavat vastu ei tulnud. Nii hea oleks pärimistele vastata, kuhu ja milleks minek... ja nagu muu seas poetada, et noh, eks eile sai ju pulli eest rahad kätte kah ja... Kui nüüd kukutaks pärima, et kui palju või nii, ega siis Julius kohe ütlekski. Muigaks kavalalt ja märgiks, et eks nõnda palju antakse, palju ise raatsid looma heaks anda... Aga küllap juba küla peal tema rahadest teatakse, sest eile Arturit linnas kohates ei saanud ta kuidagi ütlemata jätta, palju talle hoiuraamatusse üle kanti. Eks niisuke jutt levi mööda küla nagu kulutulil!

Et Juliusel polnud kellegagi ei pullirahast ega jalgrattast rääkida ning et nii iseendas kui Luiseaga oli kõik tuhat korda risti-põiki läbi ja üle arutatud, seadis ta oma mõtlemise mujale. Ta heitis pilgu oma tumehallidele peenikeste mustade triipudega ülikonnapäükstele ning mõte hakkaski pükste ümber kerima.

Jah, kae, kui kummaline on kõik siin ilmas, mõtles Julius. Alles tund tagasi oli tal tööpükstest tuline kahju. Ta oli lausa nõutu ja vaata et ei osanud edasist elu ilma vanade püksteta ette kujutadaagi. Aga nüüd? Eks see ole ikka nõnda, et vanal on väärtust senikaua, kuni uus pole asemele astunud, tegi Julius järelduse. Teadmine, et paari päeva pärast ostetakse uued tööpüksid, muutis meele rahulikuks. Ja et see idee tuli Luise poolt, see tegi enesetunde veel paremaks. Julius muheles mõttest, et tema eest hoolitseti ja temale mõeldi.

Kas sa näed, kui tähtis siin ilmas on teadmine ja kui halb on teadmatus, mõtles Julius edasi. Oleks ta kohe pükste poole kahmates teada saanud, et need on surmkindlalt läinud ja uued peaaegu paistavad, poleks olnud seda muretsemist õuel ega pahandamist eeskojas. Aga nagu Luise uudised tõmbasid teadmatusele kriipsu peale, muutus kõik selgeks kui päikesepaisteline suvetaevas. Ja keeruline läks lihtsaks kätte, üldistas Julius.

Ta möödus Otsa Mihkli majast — see jäi üsna maantee äärde — ja heitis pilgu õuele: ehk on seal parasjagu keegi, kellega sõnake või kaks muu seas vahetada? Aga õu oli justkui välja surnud — ainult paar valget kana tatsasid uimaselt ringi. Eks Mihkel ja Anette ole kolhoosis tööl ja poiss Villem samuti. Kes siis sellisel kellaajal enam kodus!

Seda Villemit küll! mõtles Julius ja raputas pead. Elektrikust kahekümne viiene poeg oli küla peal kuulus. See kuulsus tõi talle isegi teab kust või kelle suust hüüdnime — Villem Vallutaja. Üldse oli nende külas kellelgi ajalooühilisel lobamokal hasart igasugu nimesid ristida — peale Villem Vallutaja oli siin veel Juhan Hirmus, John Maata ning Peeter Suur. Üksvahe tundis Julius päris tõsiselt muret, millal temagi nime taha midagi tõgavat poetatakse. Aga õnneks siiani kuulda polnud. Julius oli rahul. Ta leidis, et õige hõlma ei hakka keegi. Kui sa pole rahva ees millegi kõverusega silma paistnud, siis ei hakka keegi sind ka ümber ristima.

Nende külanõukogus oli kuus küla ning Villem Vallutajal nendest neljas juba laps. Ei, nojah, poiss oli sihvakas ja loksispäine, jutt jooksis suus ning mootorrattal oli alati vist viimane peal, kui õhtuti ühest külast teise kihutas. Kiire kihutama ja kärmas lapsi tegema — nõnda tunti Villemit ligemal ja kaugemal. Aga naiseks ei võtnud neljast tüdrukust ühtki. Esimene lõi käega, sülitas Villemi poole ning kasvatas koos emaga juba kolmandat aastat oma tütar, teise vennad andsid Villemile korraliku keretäie, mida isegi miilits uurimas käis (aga kõik jäi, nagu oli), kolmas läks, laps süles, traktoristile mehele, ning neljanda isa käis Villemit põlvili palumas, et poiss ta tütre ära võtaks. Olevat jutu järgi koguni autoraha pakkunud. Aga Villem armastas vabadust. Ja nüüd olid ülejäänud kahe küla tütarde isad-emad üsna murelikud,

kui Villemit nende kandis luusimas nähti. Nii mõneski peres anti tütrele kõva käsk peol Villemiga mitte üks tants tantsida, ja kui kojutulek juhtus pikale venima, siis oli vaata et lausa nahatäis soolas. Aga tüdrukutele need käsud ja keelud eriti ei mõjunud, otse vastupidi: hirmus ja hulljulguses mindi nimme Villemiga tantsima ning naerdi mõne arema üle — kardad tütte saada või? Kui ise ei taha, ei ta siis tule! Küllap olid omal ajal neid sõnu nood neligi lausunud, aga Julius tegi järelduse, et üks elu rumalpäid õpeta.

Julius oli sedasorti asjadest kaugelt üle, ehkki uudishimus armastas ta alati neid lugusid kuulata, et siis pärast kodus Luiseaga arutada ning inimeste üle pead vangutada: no on ikka küll... Julius ise oli korralik mees, polnud petnud oma naist; sama teadis ta ka oma poja kohta, kellel oli hea abikaasa ja kokku kaks last, ja kõik see teadmine andis Juliusele rahulolu ja mõnusat enesetunnet, kui ta Otsa Mihkli täkotalist — nagu külas kohta hüüti — mööda astus.

Jah, hea on elada, kui mees teab, mida ta teeb, ja teeb, mis on õige! Ringiajamine ja liiderdamine olid Juliuse arvates väga halvad asjad, ning Luiseaga võidu ei jõudnud nad küllalt kiruda Villemi vanemaid, kes on poisi nii käest ära kasvatanud. Vaata nende Arnot... ikkagi inimene! Aga see... mis mees sellest ulajast saab, oskab niisuke peret hoida ja maja pidada! Jumala õnn, et nende Elvi õigel ajal linna tädi juurde elama ja koolis käima jäi, — Villemi kuri võim ei hakanud peale. Einoh, nende tütar oleks Villemile niikuinii virutanud et aitab (Elvil oli jõudu ja iseloomu), aga mis kindlam, see kindlam, leidsid Julius ja Luise üksmeelselt ning olid asjade sellise käiguga rohkem rahul kui rahul.

Jah, mõtles Julius, üks kõik käi nõnda, kuidas vanemad ees. Kui Mihkel ise noorem oli, teati teda mõnegi külanaisega paari panna ja Otsa õue pealt oli rohkem kui ühel korral kuulda Anette ähvardusi ning äraminemisi, laps käekõrval. Isa veri, mis muud, vemmeldab poisis edasi ega saagi pidama. Kõik on veres, leidis Julius ja oli enda ning Luise verrega väga rahul: nende laste soontes voolas vulinal vanematelt päritud kena veri ja näe, poiss ja tüdruk — mõlemad korralikud, pole kummalgi segaseid sekeldusi ega priskeid pahandusi.

Aga huvitav küll, mõtles Julius edasi, teinekord jälle ei taha hästi see verevärk paika pidada. Oli teada mõnigi joodik, kelle isa marukarsklane, ja mõnigi noorelt ringiajanud naisterahvas, kelle tütar praegu kõrgema haridusega ja suure perekonna eeskujulik ema. Kuidas selle verrega siis neil puhkudel peaks olema? Aga kas mõnikord pole tegu kaugema verekäiguga...? Küllap võib kõverusi patuste vanavanematestki otsida? Tärkli Toomas hakkas vargaks, ehkki isa-ema olid küla korralikumad inimesed. Kõik imestasid ning löid käsi kokku ja

alles Juliuse selgitused poe taga meestekambas panid asjale punkti: nimelt tuletas Julius meelde, et Tooma vanaonu, kes nüüd juba ammu surnud, istus tsaariajal hobusevarguse pärast kinni. Nii et see vereasjandus võib edasi kanduda ka läbi mitme põlve ning sinka-vonka, pole ühtegi oluline, et otse ja kohe. Need on need geenid, teadis Julius tumedamatele peadele selgitada. Geenidest oli ta ajalehest lugenud ja ehkki ta ei osanud pikemalt rääkida, mis nad täpselt just olid, suutis ta siiski luua ettekujutuse vere sees liikuvaatest isevärki asjadest, mis määravad inimese olemuse, on edasipärandatavad, teevad kas õnnetuks või õnnelikuks.

Otsa talu taga hakkas kolhoosi nisupõld. Kui see ära lõppes, tuli vere ja geenidega tegelevale Juliusele vastu teine majapidamine — Hirmsa Juhani kodu. Juliuse mõte hüppas pärilikkuse probleemidelt naabri juurde.

Ega Juhan Hirmus tegelikult teab mis hirmus olnudki. Joodik ja kõik. Aga tema naine Asta armastas alati küla peal käies kurta, et tema õnnetus on selle hirmsa inimesega surmani elada. Sellest too nimi siis tuligi, kuigi tegelikult oli see üpris ülekohtune, sest Juhan, kui viina võttis, polnud üldsegi kuri ega kardetav, vaid tasane, jutukas ja leebe. Rääkis mis rääkis, pruukis palju pruukis — ja kui siis veel jõudu oli, vantsis koju, kui jaksu polnud, keeras põõsasse või mõne tee peal oleva talu kuuri alla.

Luise ei sallinud Juhanit silmaotsaski. Küllap oli selleks põhjust: nii mõnigi kord nende aastakümnete jooksul seisis Juhan nagu saatan oma maja väravas ning kutsus poest tulevat või poodi minevat Juliust momendiks sisse. See moment kippus rohkem kui ühel korral üsna pikale venima ning Juliusele ei tulnud kodutee enne meelde, kui Luise pilves nägu Juhani köögiuksele ilmus ning Juliusele teatavaid kohustusi muu maailma ees meelde tuletas.

Õigupoolest Julius ivake pelgas Juhanit. Pelgas, sest ta ei tahtnud näida kehvem, kes kardab raas rüübata ja tund-paar naabriga juttu puhuda. Aga sealsamas jälle siunas ja eriti Luise kuuldes põlastas, ajades kõik oma nõrkushood Juhani salakavalate pealekäämistega kraesse: nõnda tundis Julius end veidi paremana ja isegi väikest viisi juhuste õnnetu ohvrina.

Muidugi polnud neid seltskondlikke koosviibimisi Juhaniga sageli — vahest kord-kaks aastas, aga praegu vaatas Julius lausa murega Juhani maja poole. Täna kohe kuidagi ei tahaks ennast eksitada ja head päeva ära rikkuda lasta. Julius oleks peaaegu hakanud põialt hoidma, et Juhan taeva pärast kodus poleks ning teda oma vaikselt-mahedal ilmel meelitama ei tükiks.

Ja no kui tükibki, löi Julius äkki pea kuklasse ning rinna ette — täna

ta orki ei lähe! Mul täna omad asjad, pole aega päeva raisata, ütleb ta sellele viimasele alkohoolikule ja poolpätile, kes viinaravil käinud ja kümnet kohta kolhoosis pidanud. Ütleb kindlalt nagu mees ja astub nagu rauda oma teed.

Ei, ta ei ütle sellele pagana Juhanile isegi, mida ta ostma läheb. Sest kui see hull peaks häisu ninna saama, et ostetakse midagi, mis lausa kisub liigutegemise järele, siis saadab ta sind nagu surm santi. Ja rahu ei saa enne, kui poolik tehtud ning paar punast õunaveini pealekauba. Kusjuures enamiku pruugib Juhan vaikselt nohisedes enda sisse, sest esiteks on ta kärmas võtma, teiseks Juliusest ligi viisteist aastat noorem ja kolmandaks, selleks kõige kurvemaks ja segavamaks asjaoluks on see, et Julius enam palju ei kannu — mõnedsajad kõvad grammid ja mõned õlled, ja pidu läbi. Kui sellele mõelda, teeb ette kurvaks! Aga tänasel päeval Julius nukker olla ei tahtnud. Tänane päev oli loodud helgeks meeoleoluks ja täna lihtsalt pidi kõik ilusasti minema ja paremast paremini õhtu poole jooksmas.

No möödas see rõõmus rist ja õnnis õnnetus! ohkas Julius muheldes-muiates, kui Juhan Hinmsa talu seljataha jäi. Ilmselt polnud Juhani kodu, ilmselt oli tal tänane hommik natuke rahulikum ja lootustandavam ja mees oli end tööle vedanud. Ja sealt teda niipea õueväravasse kõlkuma karta pole. Küllap jõuab Julius enne ilusasti koos ostuga koju tagasi.

Teisel kilomeetril kolises Juliusele vastu vanker, kus istus Laugu Peeter ehk Peeter Suur, nagu teda tema pisikese kasvu pärast naljatamisi-tõgamisi kutsuti. Aiste vahel oli kolhoosi vana hobune Peedu, keda heinatööde ajal Juliuski tallimehe käest laenamas käis. Nad kohtusid just seal, kus teeharu vasakule jõe poole keeras.

«Noh-noh, mis sul's seal lahti läheb?» uudistas Julius ja Peeter peatas hobuse.

«Koristamine, koristamine,» pöristas Peeter Suur oma bassi.

«Aga mis sa sellega siis —?» ei saanud Julius hobuse ja vankri ülesandest aru.

«Mõtlesin selle kuu pudelid poodi viia,» pilgutab Peeter silma. «Ja sa ka... ilma rattata kohe — ? Katki või?»

«Misasja,» nohises Julius. «Ma lähen eidele teist ostma, egas ma kahega kodu sõita saa.»

«No siis — poodis näeme!»

Peedu sai ohjaga kergelt vastu külge ja Peeter Suur logistas edasi.

Julius vaatas Peetrile järele. Või kohe vankriga — ! Einoh, seda oli Julius varemgi mitmel korral kuulnud, et Peeter toob tühje pudeleid kohe mitme kotiga, aga et juba vankriga järele pörutab, see on küll ennekuulmatu lugu!

Julius tundis südames väikest kadedusetorget. Kaks aastat tagasi, kui ligi kolmekümne kilomeetri kaugusel asuva rajoonlinna mingi põllundusasutus siia jõe äärde soome sauna püsti lõi, pakuti kütjakoristaja kohta temale kui kolhoosi pensionärile ja vabale inimesele. Kuuskümmend rubla kuus palka, suviti enamasti igal nädalalõpul saun üles kütta ja järgmisel hommikul ära koristada — see oligi kogu kohustus. Aga Luisele ei meeldinud koht sellepärast, et seal alatähti üks joomapidu pidavat käima. Nad olid nende soome saunade kohta igasugu imelugusid kuulnud, mõnel pool pidid need olema hullemad kui kõrtsid koos litsimajadega. Ja ega Julius nii väga mingisuguste sakste teener tahtnudki olla. Koht anti Peetrile ja see sõjast vigase jalaga mees, kes pealegi haigevõitu südame pärast kangemat kraami vägagi mõõdukalt proovis, võttis ameti kahel käel vastu, justkui oleks teadnud, mis kasu sealt peale palga hooga tulema hakkab. Ja näed siis nüüd! Vismani Juulie oli läinud kuul oma silmaga näinud, kuidas kaupluse Pilvi Peetrile pudelite eest täpselt kakskümmend kaks rubla ja kolmkümmend kuus kopikat letile ladus.

Selsamal hetkel meenus Juliusele, kui palju talle eile hoiuraamatusse juurde kirjutati, ja ta muigas üleolevalt. Mis õndsus või mehe amet linnasakste tühjaks joodud pudelitest lisaraha kokku ajada! Õige mees teenib tööga, kasvatab näiteks pulli üles, aga mitte... Julius lõi kaugeneva Peetri poole käega ja hakkas edasi astuma.

Varsti jõudis Julius kalmistuni. Vana, poollagunenud kividest laotud müür piiras nende kihelkonna surnuaeda, mis asus kirikust üle kilomeetri eemal. Siia olid maetud mitu head põlve kõik siitkandi minejad, siin olid ka Juliuse ja Luise vanad ja vanavanad, kaks Juliuse venda ja kolm Luise õde, kaugematest sugulastest rääkimata. Vanade kastanite ja pärnade all puhkasid need, kes kunagi olid elust rõõmu ja muret tundnud ning kellel oli nüüd jumala üksipuha, kuidas Julius neist hoos ja tujus, head mõtted peas, ergas hing rinnus, mööda marssis.

Ehkki kalmistu kohta ei liikunud ühtki rahvajuttu vaimudest ega muudest kollidest, sähvatas midagi niisugust Juliusele pähe, kui äkki otse surnuaia irvakil värava juures põõsast mingi kogu end täies pikkuses sirgu ajas. Suured puud varjasid päikese ja hämaruse tõttu ei tundnud Julius esimesel hetkel toda veidrat selja sirgeksajajat äragi. Aga pikalt polnud vaimude üle vaja aru pidada: juba seletas silm, kes seal kolistas ja kohmitses — muidugi postiljoni-Friida oma võrri kallal!

No see tükats oli teel põiki nagu tellitud! Täna sel päeval poleks Julius küll Friida-taolise pärast tahtnud oma tuju rikkuma hakata, aga kui inimene end sulle lausa risti ette seab, siis oleks ka narrivõitu juhust kasutamata jätta. Julius jäi Friida juurde seisma. Tükil ajal ei ütelnud ta midagi ega teinud sellestki lugu, et Friida, heitnud talle ühe sünge

altkulmupilgu, sõnagi lausumata ja nohisedes oma toimetusi edasi toimetas. Julius otsis parajat lauset, millega seda kena jutuajamist pihta hakata. Lõpuks ütles:

«Ülehomme peaks pensipäev olema.»

Friida ei teinud kuulmagi.

Julius jätkas:

«Ma olen päev läbi kodu.»

Sellega oli nüüd selgeks öeldud, kuhu järjekordne pension tuua tuleb. Kui Friida ikkagi midagi ei kostnud, küsis Julius pilkamisi:

«Mis sul's — see rattapirin kuulmise päris sandiks teind või?»

Friida heitis Juliusele volksti! pilgu ja hüüatas pahuralt:

«Mis mu kuulmine su'le korda läheb... või mul veel!»

«Küll ikka läheb,» arvas Julius rahulikult. «Kui sa veel korra seda vigurit vead, et pensi poodi jäta, siis läheb lahti!»

«Mis asi?» ajas Friida selja sirgu.

«Ma käisin sides ja kuulasin järele. Penss tuleb allkirja vastu kätte tuua, muidu on seadusevastane. Saad ülemuste käest sugeda et olgu!»

Niisugune meeldetuletus ei istunud Friidale ja ta nähvas vastu:

«Ei ole mina igäühe irvitada! Päev on teada ja kui õues ei oota, ei hakka mina mööda ilma taga ajama! Poe vahet käid — kas pole ükskõik, kust kätte saad!»

«Kas sulle siis kord ei maksa?» vangutas Julius rumala inimese jutu peale pead.

Friida lükkas oma võrri maanteele, lõi käima, ja istudes masinale, ütles Juliusele läbi müra midagi niisugust, mida polnud küll hästi kuulda, aga näost ja suu liikumisest üsna ühemõtteliselt mõista võis. Ja heleda kiunuva pirina saatel tolmas Friida hooga minema, pidamata Juliust pikema jutuajamise vääriliseks.

«Va loperdis!» siunas Julius rohkem hämmelduses kui vihas, sest see, kuhu Friida teda kahe sõnaga saatis, oli tuntud-teatud koht, imestama pani ainult, et Friida suu nii kärmas oli roppust lendu laskma. Julius vaatas teekeeru taha kaduvale kiitsakale postiljonile järele, sülitas, vangutas pead ja hakkas mõtlikult edasi astuma.

Küll ikka mõni inimene võib rumal jonniajaja olla, arutles Julius. Ja kas polnud siin ilmas sageli nõnda, et just rumalatega pead sa maid jagama ning tüli ajama! Niisuguse käest oma õigust saada... lausa lootusetu! Kiusuhinged, mõtles Julius põlastades ja meenutas, et Friida oli juba lapsest peale tuntud lohaka, põikpäise ja korraarmastuseta inimesena. Mida rohkem Julius Friidale mõtles, seda pisemaks postiljon läks ja Juliusel jäi ainult imestada, et seesugust lupatsit üldse nii tõsise ameti peal hoiti. No kui ta peaks ülehomme mitte tulema, siis kirjutab Julius linna sisses avalduse.

Jõudnud oma mõtetega niikaugele, muutus Julius uuesti rahulikuks ja heatujuliseks. Lollilt polnud muud lootagi! Õigus on tema, Juliuse poolel, pirisegu ja kärisegu see nõiamoor palju tahes. Kui vaja, oskaks temagi Friidat kuhugi saata ja nii heade sõnadega, et eit häbist põlvist nõrgaks jääks. Julius muheles, kujutades ette, mida kõike ta oleks võinud Friidale vastu särtsutada, ning tuju läks lausa ülevaks kätte.

Friidaga mõtetes maid jagades ei pannud Julius tähelegi, et oli jõudnud Taku mõisa viiva teotsa juurde.

Kui keeraks õite sisse, käis mõte peast läbi. Jukul on alati koduõlu aida all. Istuks, teeks suitsu ja siunaks natuke seda nõida. Mõnikord hing kohe vajab teist inimest. Julius seisatas kõheldes ja vaatas salu poole, kuhu tee viis — seal puude taga asuski Juku oma õlleankruga.

Ega Taku mõis mingi mõis olnudki, nõnda lihtsalt hüüti; see oli jäänud ajast, mil Taku oli küla suurim talu ja Juku isa kihelkonna riik-kamaid mehi. Nüüd olid Taku hiilgeajad kaugel seljataga ning nooremad inimesed ei teadnud sellest peaaegu midagi, kui uhke ja tore oli kunagi Taku noorperemees, seesama poolköver vanamehenäss Juku, õige nimega Johann Friedrich, hüüdnimega John Maata, kes koos majaabilise ja voodisoojendaja Minnaga kahekesi lagunevas häärberis päevi surma poole veeretas.

John Maata nimi tuli sellest, et omal ajal, enne Krasnojarski kraiga tutvuma viimist, lärmas Juku küla peal: «Minu vanaisa ei saand maata elada, minu isa ei saand — ja mina ka ei saa!» Aga ometi tuli tal maata elama hakata, kui maa all mitte mõelda aiamaatükki ja heinamaanurka, mis Takule alles jäeti.

Juku elas ainult endale. Kolhoosi ta ei astunud — Siberist tulles oli tervis viletsavõitu ja arstipaberid tegid ta igasugusest füüsilisest tööst priiiks. Minna oskas aiast ja põllulapist viimase välja võtta, lehma pidasid nad ka ja käisid jutud, et neil oli kirstudeski veel ühte-teist, mida Minna aeg-ajalt linna komisjonikauplusesse tassis. Enne äraviimist oli vist midagi laiali poetatud ja hiljem jälle katuse alla kokku korjatud — seda arvasid kõik.

Julius sai Jukuga päris kenasti läbi. Harva küll, aga mõne kuu järel kord astus ta Takule sisse, rüüpas mõned lonksud õlut ning puhus peaaegu iga lause takka kõhiva ning rögiseva Jukuga juttu. Juku oli Juliusest mitu head aastat vanem ja nägi üsna vilets välja. Aga juttu armastas ajada ja ehkki Julius kõiki Juku poliitikatarkusi südamepõhjast jagada ei saanud, kuulas ta teise ära lihtsalt uudishimust, sest siis oli jällegi, mille üle mõtelda ja aru pidada.

Ei, otsustas Julius, ei, praegu ei lähe. Kui on siiani saadud otse edasi astuda, siis läheb lõpuni välja. Ja Julius jätkas sammu. Peagi jõudis ta

teeristini ja nüüd ei jäänud enam palju minna: kaupluse punane katus juba paistis teiste majade vahelt.

Jah, kõik uhkus ja hiilgus kaob, mõtles Julius Juku peale. Kui tema noore mehena kodukandis ringi kõndis, arvas ta ennast ka mil-lekski, aga Taku Johanni kõrval oli ta pisike. See ei teinud noil aegadel temast suurt asjagi: laskis aga vedruvankriga Kriisa kõrtsi ja rahvamaja vahet, sõidutas Pussi pere killkavaid plikasid, kellest kord ühte, kord teist, kord koguni kolmandat pruudiks peeti. Takule mi-niaks ihkas iga teine tüdruk külas, mis sellest rääkida. Aga kõik läks teisiti: Juku jäi vanapoisiks, maad võeti käest ja seitsmest kõrvalhoo-nest oli ainult üks veel niisuguses olukorras, et lehma ja siga sees pidada andis.

Mis on varast ja särast! mõtles Julius ja tundis sügavat rahuldust, et tema vanematel polnud kunagi midagi eriti olnud. Neid oli alati küla kehvemate hulka arvatud. Kui omal ajal saigi selle pärast mõnikord kannatatud ja ütlemisi alla neelatud, siis nüüd polnud minevikul enam mingit tähtsust — kõik oli kaugele-kaugele nagu sohu vajunud.

Julius hingas sügavalt ja tundis äkki kummalist meeleliigutust: kui hästi kõik läinud ja kui kena on tänane päev! Juliusel oli tunne, just-kui oleks see kõik nagu tasu tema asjaliku, ausa, korraliku ning iga kanti õigesti elatud elu eest. Elu eest, mida ta tänasel hommikul eriti sügavalt hindama hakkas. Kummaline, kui hea mõnus tunne võib inimesele peale tükikida, kui ta endast igas asjas hästi mõtleb!

Äkki kandis tuul Juliuseni kauge vedurivile.

Julius ajas pea kuklasse, seisatas, kuulatas, pilk suunatud selja taha metsa poole.

Julius seisis liikumatult justkui ootel.

Metsa taga jäi kõik vaikseks.

KOLMAS LUGU

sellest, kes on hea südamega Pilvi, mida teadis Julius habemega kirjanikust, kuidas ta jalgratast ostis ja miks talle õlu kurku kinni jäi

Sellest ajast peale, kui kauplus iseteenindamisele viidi, Juliusele siin enam nii väga ei meeldinudki. Jah, tõsi, pärast remonti oli kõik ilus puhas küll. Enamiku ruumist võtsid nüüd enda alla kolm rida riuleid, mille vahel võis, traatkorv käes, edasi-tagasi kõndida. Just see viimane ei istunud Juliusele mitte üks põrm. Ta võis enda peaaegu haigeks otsida, enne kui seda leidis, mida vaja oli. Sest neid totsikuid-potsikuid, suuri ja väikesi kotte, purke ja pudeleid oli nii palju, et lihtsalt võimatu oli meelde jätta, et näiteks suhkur asus teise riiuli all kaugemas nurgas, kilud jälle kolmanda riiuli letipoolses ääres üleval. Ja kõigele lisaks

ARDI LIIVES

võis nüüd oma käega leiba ja saia valida, isegi paraja vorstijupi või juustutüki lõigata. Julius torises, et pistku siis juba igauhele arvelaud ka pihku ja torgatagu vahetusraha kausiga letile — olgu siis lõpuni kõik ise! Aga ometi, näe — kõik polnud praegugi: kompvekke-küpsiseid kaaluti nagu enne ja pudeleid peale limonaadi hoiti seinariiulil, mille ees lett nagu barrikaad. Kas poleks mõnikord kena — kui iva rohkem aega — oma käega neid pudeleid katsuda, silte vaadata ja sisu vastu valget uudistada... aga kus seda! Justkui oleksid kõik inimesed kanged viinavargad, kes, nagu oma käega riulilt pudeli kätte saaksid, selle sedamaid kotti sumaksid! Aga sprotte, kilu, purgisuppe, jahu, peenleiba, mune, elektripirne, korke, tange, patareisid, vihikuid, pliitaseid, kumme, ümbrikke — neid tühjasju ei taha salaja keegi! Nende eest on igamees valmis maksuma. Imelik, mõtles Julius, vägisi jääb sellest iseteenindamisest narr mulje. Asjal oli — näilisest vabadusest valida ja võtta — ikkagi mingisugune kahtlemise ja usaldamatuse maik man, ja see häiris Juliust hirmsasti. Riulite vahel käies ei tundnud ta end kunagi mugavalt. Ei, seda polnud ta küll märganud, et letitagune silmapaar teda uuristanud oleks, aga ometi ei vabanenud ta tundest, et selle pooliku iseteenindamisega on tema eneseuhkust ja ausameelsust rohkem häiritud kui vanasti, kui küsisid ja anti, kui tahtsid ja toodi.

Jah, mõtles Julius, veider asi on see vabaduse asi. Inimene tahab kängesti vaba olla, oma peaga valida, oma tarkuses otsustada, aga ikka antakse seda sulle kuidagi poolikult kätte. Et nagu oleks ja pole ka... Muidugi, eided olid selle pooliku vabadusega väga rahul — said oma käega sitsi-pitsi katsuda ja konservipurke uurida. Aga mis jäi meestel üle? Jah, võrdsusest või õiglusest siin küll suud pruukida ei maksaks. Iga jõmpsikas võib riuli kõrvalt kastist limonaadipudeli kätte võtta, aga õllepudelit tuli temal ikkagi leti äärest hea südamega Pilvi käest küsima minna.

Hea südamega Pilvi oli praegugi leti taga ja klõpsutas arvelaul. Pilvi oli agronoom Heino ja karjatalitaja Tiina noorem tütar. Ta oli aasta-paar üle kahekümne, aga kandilise näo ja madala kerega — noore inimese ilu polnud temas kohe kuskilt otsast näha. Sellepärast polnud Pilvil ka poiste juures minekut ja kuuldavasti pidudel tuligi tal rohkem nurgas istuda kui tantsupõrandal kepselda. Kord peolt tulles oli Pilvi pool ööd kodus nutnud ja ahastanud oma väljanägemise üle ning pea-aegu valmis nõõri kaela tõmbama. «Mul pole midagi oma, mitte midagi!» oli Pilvi luksunud. «Ema pea, isa lampjalad ja onu Leo kere! Mitte midagi oma!» Siis oli ema Tiina tütre pead silitanud ja talle tasase häälega ütelnud: «Kuidas siis ei ole, tütreke? Sul on hea süda. See on ju sinu oma.» Pärast seda oli Pilvi varsti nutu järele jätnud ning koos oma hea südamega magama läinud. Ei tea, kuidas see jutt külas liikuma

sai, aga nüüd teadsid seda kõik ja nii mõnigi küsis, kohates kedagi poe-
teel: «Kas täna müüb see Marta või hea südamega Pilvi?» Ja kui trak-
toristid leti ääres olut juues Pilvi hea südame üle naljatasid — mitte
pilkamisi-pahasti, vaid sõbralikult-südamlikult —, siis naeratas Pilvi ja
lõõpis kaasa. Ei ta pahandanud ühegi ütlemise üle. Eks juba see näi-
danud, et tal tõepoolest oli hea süda, tegi Juliuski ammu järelduse, ja
alati, kui ta Pilvi käest midagi ostis, püüdis ta mõne lõbusa naljasõna
sekka poetada, et tüdruku tuju tõsta ja aidata tal unustada, et tal on
ema pea, isa lampjalad ja onu Leo kere.

Kaupluses rahvast polnud, ainult keegi mees seisis eemal riiulite
vahel ja rüüpas õlut. Julius ütles Pilvile tere ja läks aknalaua juurde,
kus seisis kõrvuti kaks jalgratast — meeste- ja naisterahva oma. Esi-
mene Juliust ei huvitanud, teine küll. Naisteratas oli ilusa sinise raa-
miga ja meeldis Juliusele hästi. Äkki jäi Juliuse pilk hinnasedelile
pidama. Ta ei uskunud oma silmi.

«Kas see... kas toda teise hinnaga põle?» pöördus murelik Julius
Pilvi poole.

«Mida, mida?» tõstis Pilvi pilgu ja vaatas Juliusele oma suurte pruu-
nide silmadega otsa.

«Siin oli see — viiskümmend seitse rubla ja kopikad...»

«Otsas,» ütles Pilvi. «Nüüd saadeti miisugused.» Juliuse ilmes oli
midagi segast ja Pilvi tõttas seletama: «Need on tegelikult tükk maad
paremad. Näe, tal on pakiraam ja käsipidur ja... Ainult neli rubla
vahet.»

Pakiraamist saab Julius aru, seda on väga vaja, selle oleks ta niikui-
nii juurde monteerinud. Aga käsipidur —? No mis mäest allakihu-
tamisi see Luise ikka ette peaks võtma, et peatamiseks kohe kahte pidu-
rit tarvis! No aga teisiti arutades — Luise on küllaltki kerekas ja kaa-
lukas... ja mine tea, kui ta tõesti peaks näiteks Lussimäelt vuhinaga
tulema ning midagi teele ette satuks — mõni loom või laps —, võib-olla
siis äkitselt tõesti jalgpidur üksi ratast ei pea, vaid on vaja käsipiduriga
kõigest jõust kaasa aidata?!

«Aga neid viiekümne seitsmeseid... tea, kuna need tulevad?» päris
Julius kindluse mõttes.

Pilvi raputas pead.

«Oh ei seda tea, võib-olla enam ei saadetagi.»

Julius ei saanud aru, miks siis just nüüd, kus tema oli valmis ostja,
niisuguseid enam ei peaks saadetama — neil oleks ju minekut —, ja
küllap peale tema leiduks teisigi ostjaid. Ikkagi üle nelja rubla vahet...
Julius mõtles, et Pilviga seda pikemalt arutada pole vist tark. Sest kust
pidi Pilvigi täpselt teadma, millal jälle ja missuguseid saadetakse, kes
seda tallegi täpselt kuulutab, olgu tal nii hea süda kui tahes.

Julius märkas, et keegi oli tema kõrvale seisma jäänud. Mees õllepudeliga takseeris samuti jalgrattaid. Julius tundis temas ära naaberkülas suvitava linnamehe, selle ajakirjaniku või kirjaniku, mis ta oli. Mees uuris kirja raamil ja luges valjusti:

«Sdelano v SSSR.»

Vaatas Juliuse poole ja noogutas:

«Selge pilt. Mitte Kihvakaalias ega Puertoriikos. Naša värk.»

Seda teadis Julius isegi, et ratas on oma maa vabrikust, ja ta ei saanud aru, tahtis teine nalja teha või pruukis niisama ajaviiteks suumullku.

Ajakirjanik või kirjanik, mis ta oli — Julius oli tema nime küll kuulnud, aga meelde polnud see jäänud —, elas juba kolmandat suve siinmail. Jussi vanad surid ära, poeg Enn kolis oma perega linna ning maja läks müügile. Oligi siis Tallinnast see mees tulnud ning rahad lauale ladunud. Igal kevadel sõitis ta siia juba kuskil mai keskel, hiljem tulid järele kaks tüdart ja naine. Enne septembrit kadusid viimased uuesti linna ning kirjamees elas üksinda päris suure sügiseni välja.

Julius oli mitmelt poolt kuulnud, et viimastel aastatel pidi see justkui moehaigus olema, et linnainimesed — igasugu kirjanikud, pildikunstnikud, helitöötajad ja kes kõik — muudkui tõttasid robinal maale ja lausa üksteise võidu ostsid vanu talusid kokku. Kraamisid ruumid puhataks, kui vaja, tegid remontigi, muretseisid siis peredest odava raha eest vokke, kappe, kulpe, kibusid, kirste ja tünne ning tassisid tubadesse laiali. See pidi olema ilus ja meenutama vanu aegu. Miks neil tänapäeva inimestel nii väga seda vana kola ja minevikku vaja oli, sellest ei saanud Julius hästi aru. Tarbeks nad seda kõike ju ei vajanud, need seisid kas laual või riulitel või toanurgas — Juliuse arvates lihtsalt jalus. Aga võta saa linnainimese mõtlemisest aru, sellel liigub see kuidagi isekanti, leidis Julius. Kas või toosama kirjanik — või ajakirjanik, mis ta oli. Julius mõtles, et inimene ostis küla servale suvemaja selleks, et puhata ja sügiseks töö jaoks jõudu koguda, aga oh ei — nagu teadjad teadsid, pidi mees, nagu kevadel tuli, kohe oma väikesele maalapile kargama. Ja siis läks seal tants lahti — küll kaevati, istutati, rohiti, kõblati, kasteti ja taevast teab mida veel tehti. Kui sellest kõigest vähe paisis olevat, tassiti kuskilt istikuid ja muudkui tuhniti maas. Ning kui seegi sekeldamine otsa sai, siis lammutati vana, poollagunenud lauta, saeti ja lõhuti, mässati ja möllati. Ükskõik millal tema majapidamisest mööda mindi, kostis sealt alati müdinat ja madinat, justkui oleks mees terve pika talve maha logelnud ja nüüd püüab tulipalavalt kaotatud aega meeletu rähklemisega tasa teha.

Kui kirjanik või ajakirjanik — mis ta ikkagi oli — kevadel saabus, oli ta korralikus ülikonnas ja soetud peaga. Aga nagu mees üle oma

suvemaja ukse astus, nii linnariided kappi viskas, mingi poolkatkise särgi, lapitud püksid ning viltukontsalised kinganärud jalga tõmbas ja hakkas aga hoolega karva kasvatama. Sügiseks oli tal juuksesasi õlgadeni ja vuntsid lõuani, põskhabe ja lõuaotsane karvanuustak vedasid ühte — ega peale ninaotsa ja silmaaukude palju muud näha olnud! Lihane ema poleks vist teda ka ära tundnud. Sellise peletisena ta lõpuks sügisel linna kaduski ja Julius oli mitu korda mõtelnud, kas ta tõesti julgeb seal niisugusena teiste inimeste keskel ringi liikuda...

Ja imelugu räägiti tema teisepoole kohta kah: sel blondpeal pidi olema isevärki komme puu otsa ronida. Laseb kribinal üles, istub oksal, kõlgutab jalgu ja suitsetab sigaretti. Nõnda kohe mitu korda nädalas ja kuuldavasti jumala kaine peaga. Keegi olevat hiljaaegu teise kase otsas ka mõlemat tüdart kõlkumas näinud. Nii et Juliuse vereteooria leidis siingi praktikas ilmekat kinnitust. Sest ega siis keegi saanud lapsi puu otsa sundida, kui sisemine tung neid sinna ei viinud. Ema ees, lapsed kannul, imesta või kangeks.

Julius oleks meelsasti selle karvakasvu, puu ja vere kohta mehe enda käest suuremat selgust pärinud, aga ta ei tahtnud oma tutvusega peale-tükkiv olla. Ja mine sa tea, kas see tutvus hea ongi. Sest oma kuu aega tagasi — kes see oli ja kus räägiti? — käis jutt, et mees olevat nagu muutunud. Et varem, kui külameestega koos viina viskama sattus, oli vähese sõnaga, rohkem kuulas. Ja kui oma jao oli kätte saanud, kadus kõikuval kõnnakul suvemaja poole magama. Kuid tänavu teati pajatada juba kahte lugu, kus ta purjuspäi väga tigidaks läks, norima tükkis ja niisuguseid tõdesid suust välja ajas, et mõni mees ennast lausa hulluks vihastas. Ega ta valet öelnud, pörutas seda, mida teadsid teisedki, aga eks selles häda oligi, et näkku ja otse. Julius vaatas uurivalt mehe poole, kes praegu oli alles poolkarvane ning üsna vagura olemisega.

Juliuzele tuli veel meelde, mida mehe kohta räägiti. Et olevat talle mingisuguse raamatu eest mõni aeg tagasi hullu kriitikat tehtud, kohe nii hullu, et võta puss ja torka rindu, nagu ta ise kellelegi jommispäi seletanud. Eks niisuke asi tee inimese tigidaks, mõtles Julius. Talle tuli meelde, kuidas kolhoositöö päevil kord tallegi juhatuses peale hüpati, kuidas ta pärast seda peataie võttis ja agronoomiga kaklema tükkis...

«Läheb ostuks, jah?»

Ajakirjanik või kirjanik — mis ta oligi — vaatas uudishimulikult Juliust.

«Tea'nd ühti...» pomises Julius ja kõmpis eemale riulite vahele. Muidugi ostab ta ratta ära, see on selgemast selgem, aga Juliuzele ei meeldinud, et ta peab seda mõtet valjul häälel võõra inimesega jagama.

Julius tegi, nagu uuriks ta kirveid, tange, haamreid ja lüpsikuid. Et

on nagu muudki siin teha kui kahekesi jalgrattaid vahutada. Ise piilus silmanurgast: hakkaks, tont, ometi minema, kaua ta seda õlleiva pudelis loksutab!

Kirjamees näis olevat pettunud, et jutt ei klappinud, jõi pudeli tühjaks ja läks Juliusele pilku heitmata kaupluse ette trepile suitsetama.

Mis ta peaks seal konutama, oli Julius häiritud. Vaata et tuleb veel tagasi ja ... Julius ei mõistnud hästi isegi, mis teda rahutuks tegi. Kas mitte kartus, et too äkki temast midagi endale kõrva taha paneb ning mõnda raamatusse sisse torkab? Tildre Ann — see, kes elas kirjaniku naabruses — oli talvel Luise pool külas käinud ja hädaldanud, et nüüd ei julge enam oma õueski istuda ega astuda, kirjanik muudkui vahib ja luurab ning märgib märkmikku üles. Julius ei tahtnud küll uskuda, et Ann midagi nõnda huvitavat oleks, kellest lugu kirjutada, aga mine sa neid kirjanikke või ajakirjanikke tea ... Näe, Andresel ja Pearul pidid ka kõik elanud inimesed taga seisma, no mis sa ütled. Ja kas poleks narr, kui võtab kätte ja paneb tema jalgrattaostu paberile ...!

«Ma võtan ta ära!» ütles Julius kindlal häälel Pilvi ja viipas rutukalt jalgratta poole.

«Ah soo?» ütles Pilvi. «Seda ma ei saa anda.»

«Miks?» ehmus Julius.

«See on eksponaat ... lahti pakitud ja puhtaks tehtud. Lähme alla, ma annan sulle teise.» Ja kui Julius jäi teda kahtlevalt vaatama, lisas tüdruk:

«Täpselt samasuguse, noh. Ainult ise pakid lahti ja teed puhtaks. No tule, tule ...»

Pilvi ees, Julius järel, mindi poe tagaruumi ja sealst trepist alla keldrisse, lattu, kus muude kastide ja kottide kõrval seisid seinä ääres mitu jalgratast.

«Võta oma käega, näe, kaks tükki, täpselt samasugused.»

«Nojah ...» jäi Julius mõtlikult paberisse mähitud raamidega rattaid uurima. Võta nüüd kinni, kuidas valida!

«Ühed head mõlemad,» kinnitas Pilvi ja tema hääles kõlas niisugune veendumus, et Julius otsustas mitte pikalt koperdada: haaras ühest kinni ja tõstis seinä äärest eemale. Pilvi võttis ratta külge kinnitatud puna-valge esiküljega passi ja ulatas vanamehele.

«Vii tagauksest välja, seal hea lahti võtta ja sõiduvõlms panna,» andis tüdruk lahkelt nõu ja seda Julius tegigi.

Juliusel oli hea meel, et tagauksest. Nüüd oli ta kaupluse tagaõuel ihuüksi oma rattaga ja kedagi polnud siin teda segamas.

Võtnud raamide ümbert nõõrid ja paberid, keeras Julius pedaalid välja ja käepideme õigeks. Ratas mis ratas, ilus ja puhas, kõik läikis ja helkis. Julius tõstis esiratta üles ja löi käega vurama. Hästi vuras,

midagi polnud ütelda. Tagarattaga tegi Julius sedasama ja seegi vuras kenasti. Nüüd pole muud kui poodi tagasi maksma. Ja siis — ja siis üks õlu!

Kauplusesse oli tulnud uus ostja, Mardi Ulje, nooruke neiuke, kellega Pilvi parajasti juttu vadistas. Tüdrukud seletasid midagi eksamitest ja Tartusse sõitmisest ning olid nii elavalt hakkamas, et Juliusel tuli tükk aega tammuda, enne kui Pilvi talle tähelepanu osutas.

«61.60,» ütles Pilvi Juliusesele ja jätkas Uljega juttu.

Julius oli veidi pahane, et nii tähtsa toiminguga nagu suure raha maksmise juures Pilvi temaga rohkem ei tegelnud. Julius pani vaikides seitse kümnerublaalist letile, Pilvi heitis need jutuvoolu katkestamata sahtlisse ning andis Juliusesele pilku heitmata kaheksa rubla nelikümmend kopeikat tagasi.

«Ei... üks õlu kah,» ütles Julius.

Pilvi seadis raha õigeaks, võttis riulilt pudeli, lükkas avajaga lupsti! plekk-korgi letile ning pani pudeli Juliusese ette.

Kergelt pettunud, et rattaostu lõpposa läks nii ludinal, justkui oleks tegemist pätsi lehmaleiva ostmisega, võttis Julius oma pudeli ning astus eemale riulite poole, et seda suures rahas ja mõnus jooma hakata. Julius unustas Pilvile isegi mõeldud hea sõna ütelda, aga ta leidis kohe, et polegi talle tühjale seda sõna vaja, kui kogu asjaajamise nii surinal-vurinal läbi laskis!

«Igal juhul lähen proovima!» seletas Ulje kõva häälega. «Mis siin väriseda. Kui läbi ei saa, katsun tuleval aastal jälle!»

Õlu oli värske ja maitses Juliusesele hästi. Paar lonksu võtnud, pidas Julius pausi, maigutas suud ja tõmbas hinge. Nõnda siis... asjad on nüüd niikaugel! Tehtud see tegu ja kaubeldud see kaup. Ja ajaviiteks jäi ta ühe kõrvaga kuulama, millest tüdrukud vatrasid. Tartust ja eksamitest aga jutt kaugemale ei jõudnudki. Nojah, üks Ulje lõpetanud tänava keskkooli ja tahab nüüd ülikooli edasi minna.

Ülikool... Julius mõtles tahtmatult oma lastele, kellest kumbki omal ajal ei jõudnud keskkooli lõpetamiseni. Mõlemad — nii Arno kui Elvi — läksid pärast kaheksandat klassi linna tööle, ja sinna nad jäidki. Rohkem kui ühel korral oli Julius mõtelnud, et temagi lapsed jõuavad kõrgema hariduseni, aga ega see olnud oma teha: poisile õppimine eriti ei istunud... ja milleks siis hädas neid klasse läbi vedada! Ja Elvi tahtis samuti oma raha teenima hakata ega unistanudki rohkemast. No mis siis! võttis Julius uue õllelonksu. Ega igaüks pea Tartusse trügima... tööinimesi mujalgi vaja! Ja nagu lohutuseks hakkas ta arvustava pilguga Uljet silmitsema, justkui mõõtes, et kas see tüdruk üldse paistab niisugune, et võiks jõuda kaugemale või tõusta kõrgemale kui tema, Juliusese omad.

Ulje... Küll ikka pannakse tänapäeval nimesid, mõtles Julius. No mis inimese nimi see niisuke on — Ulje? Enne pole kuulnud... Tema laste nimed olid lihtsad ja selged — Arno ja Elvi. Aga see Ulje — veider mis veider! Oma tütrele poleks ta raha eest ka nõnda totakat nime pannud, jumala eest, ausõna, mõtles Julius. Ega see isevärki nimi veel tarkust anna ega Tartusse sisse lase, ärgu lootku ühtigi. Küll tuleb pika ninaga tagasi ja hakkab kolhoosikontorisse kohta otsima või läheb linna arveametnikuks või kaubatundjaks või —

«Ja Maria-tädi ütles ka, et mis ma kardan!»

«Kas tädi on oma uue eluga rahul?»

«Vist jah! Kaua ta siin siis olnud — nädalapäevad. Aga veel eile ütles, et ta on nii õnnelik, et maale tagasi tuli, et ei taha enam linna nähagi... et siia jääb ja siin sureb!»

Riiulite poolt kostis nii ägedat kõhimist ja kraaksumist, et tüdrukud ehmunult tagasi vaatasid. Juliusele oli õlu kurku läinud. Ta läkastas ja läkastas, näost punane kui vähk. Pilvi ja Ulje vahetasid pilgu ja turtsatasid naerma.

Julius tõttas kõhides nende juurde, pani pudeli, milles veel kolmandik sees, letile, noogutas hädiselt ja kadus kaupluse tagaukse kaudu välja.

Hinganud paar sõõmu värsket õhku, andis kõha järele. Julius seisis ja pühkis suud. Julius hingas sügavalt. Julius vaatas seinä najal seisvat päikeses läikivat jalgratast.

Just selsamal hetkel tabas Juliuse kõrv kauge vedurivile.

Julius võpatas.

Maria —!

NELJAS LUGU

sellest, miks Julius külanõukogusse pakku puges, kuidas ta koos Mariaga kadunud vasikaid otsis ja mis tähtsus on saamatajäänud vastusel

Kui mõnel Päkaküla elanikul oleks sel päeval aega olnud kaupluse läheduses jumalamuidu ringi vahtida, siis oleks ta Julius Ütsi järgnevas käitumises mõndagi imelikku täheldanud.

Julius tuli ettevaatlikult, jalgratast käekõrval lükates, poe tagant välja, vaatas ebaledes paremale ja vasakule, keeras välkkiirelt ringi ning tunnistas selja taha. Ümbruses polnud aga hingelistki. Külatänav oli välja surnud: kes põllul, kes laudas, kes kodus või teab kus. Värske leib oli ka veel linnast toomata ja perenaistel polnud kaupluse juurde asja. Alles kaheteistkümne paiku koguneti leti kõrvale ritta, et viima-

seid uudiseid vahetada, leiba osta, ning kui aega või vajadust oli, jäadi teistki kaubamasinat ootama — sedapuhku vorsti ja lihakraamiga.

Julius nohises, silmitses arupidavalt jalgratast: kas hüpata sadulasse või lükata käekõrval? Miskipärast pidas ta paremaks sõidust loobuda ja hakkas astuma. See mineminegi oli kuidagi imelik. Iga kümme-konna meetri järel vaatas Julius uuesti paremale, vasakule ja taha, justkui oleks ta mõni tagaotsitav kurjategija, kes peab iga inimest tõsiselt kartma. Nõnda jõudis ta ärklikorruusega punase katusega maja juurde, mille ukse kõrval vardas õõtsus nõrgas tuules riigilipp. See oli külanõukogu. Ja just samal hetkel ilmus teekäänaku tagant välja üksik jalgrattur. Juliuse silmad läksid suureks nagu taldrikud, ja enne kui ta mõtelda jõudis, oli ratas aia najal ning ta ise külanõukogu eeskojas.

Julius hoidis hinge kinni ja piilus ettevaatlikult tee poole. Jalgrattur — see oli naine — lähenes. No kas pole vusserdus, kui äkki siinsamas maha kargab ja talle järele tõttab? Tema nagu narr keset eeskoda, astumata edasi ja saamata tagasi. Julius tõttas läbi koridori taga-ukse juurde, et vajaduse korral aeda kaduda. Oi sa kuripatt, üks lukus, no kellel oli seda vaja päise päeva ajal kinni keerata, susi teda söögu ja seedigu! Paari pika sammuga oli Julius uuesti välisukse juures ning pörkus heidutatult tagasi: naine astus värava juures jalgrattalt maha. Juliusel polnud aega kauem vahtida, ta taganes külanõukogu ukseni, lükkas selle hooga lahti, astus rutukalt sisse, sulges ukse (pilk peatus hetkeks võtmel ja peast käis läbi mõte, et küll oleks hea see plöksti! kinni keerata...) ning jäi kohmetunult seisma, saamata sõnagi suust.

Külanõukogu sekretär Ilme, pikkade juustega väikesekasvuline nõpsnina, tõstis pilgu paberitelt ja jäi Juliust vaikides tunnistama.

«Tere...» pigistas Julius kurgust, pea täis mõtteid ja süda muret.

«Tere,» noogutas Ilme, ja olles sellega harjunud, et kellelgi pole kiiret ning igaüks teab ise, millal oma jutuga algust teha, süvenes uuesti paberitesse.

Julius heitis ettevaatliku pilgu akna poole. Aiavärava kõrval seisid teineteise järel kaks jalgratast — tema ja selle tulnuka oma. Naist ennast aga näha polnud. Julius kuulas pingutatult, kas koridoris on samme kosta. Vaikus. Ee... tähendab, et... et siia asja polnudki... jah, muidugi, küllap läks sisse, jaoskonda, see asus külanõukoguga ühes majas, ainult teises otsas ja eraldi sissekäiguga. Julius hingas kergendatult. No siis annab asi seada ja lugu lükata, mõtles Julius, rahunes, ning tasahilju jälgides sekretär Ilme kirjatööd, hakkas aru pidama, mida tarka ta nüüd siin luiskama peaks. Sest külanõukogusse ei astu ju keegi sisse niisama, et tere ütelda ja ilmast rääkida. Siia tulles pidi alati ikka asja olema. Asja, asja... Juliuse kõrvaalestad läksid suurest

mõtlemisest punaseks, aga midagi ei tulnud meelde, millega välja käia. Lihtsalt ringi keerata ja uksest välja marssida oleks enam kui narr, kusjuures kohtumisoht poleks karvavõrdki vähemaks vajunud. Ja Ilme oma agaruses võib talle isegi järele joosta, kõva häälega hüüda — ning hakka siis trepil lehviva lipu all suust segast ajama —!

«Mis siis oli?» ehmatas Juliust Ilme vali hää. «Rattale numbrit või?»

Oh sa hea laps, kolme sõnaga aitas supist välja! Muidugi numbrit! Näe, missugune terane silm, juba jõudis ära rihtida, et Juliusel uus ratas!

Julius noogutas rõõmsalt, otsis ruttu taskust jalgratta passi ja pani Ilme ette lauale. Varsti oli kviitung kirjutatud, allkiri antud, viiskümmend kopikat laual ja uhiuus number Juliuse pihus. Ilme süvenes uuesti oma paberitesse, Julius pistis kviitungi rahakoti vahele, keerutas numbrit käes ja tundis, et kauem tal siin küll vahtida ei kõlba. Asi oli kribinal aetud ja muud ei mõtle raha eest ka välja. Julius ohkas, pomises head tervist ja väljus.

Kui Juliusel oleks usku olnud, et pöidlapidamine aitab, küllap oleks ta praegu õue astudes mõlemad pöidlad pihku surunud. Aga Julius polnud ei ebausklik ega usklik. Nõnda, pea tühi ja hõredus hinges, astus ta heleda päeva kätte, ruttas numbrit tasku toppides tulistvalu jalgratta juurde — ja just siin, nüüdsama tabas teda kõigist ettevaatusabinõudest hoolimata saatuse sõrm.

«Tere!» kõlas Juliuse selja taga kõlav hää.

Mehel oli tunne, nagu oleks teda püssikuul tabanud. Aegamisi, justkui mõtteid ja jõudu kogudes, pöördus Julius hääle suunas. Temast paari sammu kaugusel seisis Maria.

Julius pilutas silmi, lükkas pea viltu ja tegi näo, nagu tunnistaks võõrast. Selle vigurdamisega sai aega võita ja mõtteid koomale lükata.

«Noh, kas ei tunne ära või? Karbi Maria peaksin ma olema.»

Maria sirutas käe.

Kauem enam Julius pimesikku mängida ei saanud. Ta ulatas käe vastu ja püüdis üpris rahuliku, üsna tavalise häälega ütelda:

«Miks ei tunne... Tere jah... Kuulsin et jah, et tagasi tulnd või kudas...»

«Ah juba kuulsid? Ma alles nädala siin!»

«Jah, jah...» pomises Julius ja vaatas ringi, nagu otsiks kedagi.

«Ootad kedagi või?» küsis Maria.

«Ei, ei, niisama, et...» möhhitas Julius ja mõtles, et täna võiks küll Hirmsale Juhanile kaks kulkut teha, kui see praegu platsi tuiguks ja selle hullu vastamiseseismise segamini ajaks.

«Kuidas sa elad ka?» päris Maria. «Kuule, kuule, me pole vist oma kümmeaastat silma otsaski näind?!»

«Ega vist...»

«Ei, ei, siiski!» vaidles Maria iseendale vastu. «Üleläänud suvel, kui õe pool käisin, nägin sind... Lasid rattaga mööda ja ei teind tundmagi!»

«Ma pand tähele...» tegi Julius kaastundliku näo, kuigi ta seda möödasõitmist väga hästi mäletas. Aga peab siis kohe kõigest märku andma ja välja lobisema... või veel!

«Naine-lapsed terved?» küsis Maria.

«Mis neil's peaks olema,» kehtas Julius õlgu ja mõtles, et kas nüüd peab viisakusest midagi samasugust vastu ka küsima, enne kui siit minema saab, aga mõlema tähelepanu köitis lähenev mootorrattapõrin.

Zootehnik Edgar pidurdas otse nende kõrval ja hõikas Mariale:

«Kuradi vasikad on jälle väljas!»

«Jälle?» kohkus Maria.

«Ei, ega nad teie valitsuse ajal pole veel jõudnud, aga viimase kuu jooksul on juba mitu raksu. Praegu oli ainult viis tükki sees.»

«No ütle pimeloomi!» pahandas Maria. «Ma ise vaatasin ju kõik traadid ja postid üle —»

«Need põrgulised leiavad oma augu ikka!» lõi Edgar käega. «Ma tulin praegu Kärklast, seal neid näha polnud, ehk on kuhugi surnuaia taha põrutand...»

«Eks ma siis lähe otsi,» haaras Maria jalgratta käerauast.

Edgar noogutas, andis gaasi ja kadus keskuse suunas.

Maria vaatas Juliuse poole.

«Mis sa... ka koju minemas?»

«Jah,» ütles Julius ja kahetses kohe oma sõna justkui mõni mees kirikus.

«Noh, siis üks tee... A'ame juttu — üle saja aasta!»

Sellest polnud pääsu, tee või tina. Jalgrattad käe kõrval, hakkasid Maria ja Julius kõrvuti mööda maanteed astuma. No küll on hea, et leivaauto pole veel tulnud: siis vooriks neid eitesid lademetega viisi vastu, tunnistaks nende üksmeelset minemist, ja küllap nii mõnigi lõksutaks nädalapäevad lõugu sellest, kuidas too minemine kõvasti üle kolmekümne aasta tagasi poolel teel pidama jäi... Saaks rutem väikesele teele ära, seal pole nii palju neid silmi! mõtles Julius vaevas. Aga Maria astus nagu meelega pikkamisi-pikkamisi ja Juliuselgi ei sündinud valedust näitama hakata.

Julius piilus silmanurgast pool sammu eespool astuvat Mariat. Eks need aastad ole muidugi oma töö teinud ja jälje jätnud, aga Maria oli ikkagi kangesti Maria moodi: endiselt kõhnapoolne ja keskmist kasvu, kena näo ja tumepruunide juustega. Jah, meelega kohtades ja kõrvade ääres märkas Julius halli, aga seda polnud palju. Julius rehkendas, et Maria on temast tervelt... mis ta nüüd oligi — nojah, kolmteist aastat

noorem. Kolmteist aastat! Luise on ainult kolm... Luise kleidi sisse pistaks ilma igasuguse vaevata vähemalt kolm Mariat. Ja minemine on tal kerge, nagu oleks all kaks noore inimese jalga. Pea ainult sammu...

«Pensil või?» heitis Maria Juliuse poole pilgu.

«Pensil jah,» noogutas Julius ja tundis äkki vajadust täiendavaks selgituseks. «Ega ma niisama vahi... Kus midagi vaja, ikka... Olin metsas abiks — sihte raiumas ja... Mõnele on tulnd maja juures ehitada või katust teha või... Külale rehasid ja luudasid... Elada on vaja, ilma eest ei saa midagi, kui liigutad, siis toob sisse kah...»

Noh, see pikk jutt tuli ühe hooga ja sellest peaks küll olema. Sest just nüüd, pärast teeristi ja enne Taku mõisa, seisis neil ees vasikakoppel, kust Maria verivärsked hoolealused jalga olid lasknud. Nüüd pöörab Maria vasakule ja tema läheb oma teed otse. Aga kas Marial oli Juliuse nägemisest tõesti hea meel või oli see tema vigur, kuid ta vaatas naeratades Juliuse poole ja ütles:

«Tule aita mul otsida... Mul kodukant kaugeks jäänud, sa tead neid teid ja tukkasid paremini... Kuhu sul kiiret? Jätame rattad siiasamasse... Kaks paari silmi ikka kaks paari... Ja saaks natuke pikemalt juttu puhuda... Või sa ei hooli?»

Mis on sellest viimasest küsimisest kasu, mõtles Julius häiritult. Ütelda, et ei hooli jah — ei sünni nagu hästi, aga suurt vaimustust üles näidata oleks ka justkui tobe. Laveeri nüüd, inimlaps, kahe vahel ja oska seda kõige õigemalt nägu teha, milles poleks ei virilat «ei-d» ega vaimustatud «jaa-d»!

«Einoh, korraks... võib ju vaadata...» kohmas Julius, maigutas suud, viis Maria järel oma ratta üle kraavi põõsa taha siruli ja vaatas ringi. Ehk ometi ilmuvad nüüdsama need neetud vasikad kuskilt lagedale ja see rändamine saaks enne algust paugupealt otsa. Aga vasikatest polnud kõssugi. Hapu nägu ees, kõmpis Julius Maria kõrval piki vasikakopli traataeda edasi.

«Kui ma näeks koha kätte, kust nad välja said, siis teaks umbes otsima hakata,» seletas Maria, ühtevalu traataeda uurides. «Nad võisid ju metsa minna... Seal Suuresaare metsas pole ma vist küll oma nelikümmend aastat käinud... Kas siit minnes on väga padrikus või?»

«Ükskord olla sinna kadunud jah,» mäletas Julius möödunudaastast vasikate otsimise lugu, millest tal küll sellisel kombel osa võtta ei tulnud. Suuresaare metsast ei tahtnud Julius praegu kuidagi pikemalt rääkida. Ja sinna minna poleks ta samuti tahtnud, aga Maria vedas teda nagu paha vaim piki koplit rohetava metsamüüri poole.

Julius mõtles murega, mis juhtuks, kui äkki seal metsas tema Luise neile peale satuks! Sellele mõeldes hakkas Juliuusel isegi palav. Ega see päris võimatu olekski, sest Luise käis suviti mõnigi kord Suuresaares

marjul, seenel või maarohtusid korjamas. Einoh, muidugi — tule taevas appi, mis salavõim teda täna peaks sinna ajama: jäi ju koju pesu triikima ja jalgratast ootama! Julius rahunes viimase mõtte juures. Ja ega kedagi teist seal metsas oodata ole. Kui mõni laps peakski vastu tulema, sellest pole miskit: need ei tea ei temast ega Mariast midagi. Sest see kõik, mis oli, oli nii ammu, et veel aastat kümme-kakskümmend, ja pole kogu siinkandis inimest, kes seda kunagist lugu meenu-tada suudaks.

Niisugune mõtlemine andis Juliusele meelekindlust. No miks ei võiks siis vana tuttavaga lause või kaks vahetada... tohoh tont, kust siit paha paistab ja halb vastu haiseb?! Minevik minevikuks ja olevik olevikuks! Näe, Maria ei tee mäletamagi, mis käimisi nad oma kolmkümmend viis aastat tagasi siinmail käisid ja rohkem kui kord Suuresaare metsas uitasid... Ei ühtki vihjet ega torget, nalja ega nöökamist, etteheidetest või parastamistest rääkimata! Mida siis temagi põnnab, et ei julge küsida ega kosta, nalja visata või elust arutada —?

Nad jõudsid traadi taha jäänud viie vasikani, kes neid uudishimuli-kult vahtima jäid.

«Noh, kuhu te ülejäänud kamba lasite?» küsis Maria vasikate käest ja vangutas naerdes pead. «No on lollikari... aga armsad ka, eks?» pöördus ta järsku Juliuse poole ja esimest korda täna vaatasid mõlemad teineteisele otse silma.

See oli isemoodi vaatamine. Julius tundis, et kui ta nüüd pea ära pöörab, siis teeb ta midagi valesti ja halvasti. Maria silmitses, kerge naeruvine näol, uurivalt meest. Nad vaatasid ja ei lausunud sõnagi. Nad vaatasid teineteist ja viis vasikat vaatasid neid.

Ja seda Mariat — ja selle Mariaga —

Mõttetükid kargasid Juliuse peas ja ta tundis südames imelikku tukset.

Maria silmad — ilusad sinised silmad — üks laul oli silmadest — need silmad on niisama ligi kui siis — kui kunagi siis — kui nad —

Ei, nüüd peab küll kohe suu lahti tegema ja midagi ütleva, muidu läheb lugu narriks kätte. Julius kiskus pilgu Maria silmist lahti, tegi, nagu vaataks otsivalt ringi, ja ütles:

«Lähme siis... vaatame, kus nad...»

Julius pidi kõhatama, sest tema hääl kähises.

«Lähme,» tegi Maria nii kerge pöörde kannal, mis jällegi midagi meelde tuletas. Mida —?

Viimane aeg on jutuots enda kätte võtta, otsustas Julius, mõtles raasuke ja küsis:

«Räägi, kuidas sa elanud oled... ja miks nüüd äkki maale —?»

«Vahi, kuskohast!»

Maria näitas katkisele traadile. Selge, siit need vasikad välja pääsesidki. Nüüd polnud kahtlust — seiklejaid tuli ikkagi. Suuresaare metsast otsida.

Maria kinnitas traadiotsad kokku ja nad liikusid edasi. Ja Julius pidi imestama seda isevärki juhtumit, et just neile kunagi nii tuttavasse ja armsasse Suuresaarde minnes jutustas Maria talle kogu oma selle elu, mida ta elas pärast seda, kui Suuresaarest oli neile mõlemale ainult mälestus jäänud.

Et Maria aasta pärast Tallinna kolimist abiellus, seda Julius teadis. Teadis sedagi, et tal sündis laps. Ja et mees sõjas kaduma jäi. Kui sõja lõpust mitu head aastat möödas oli, abiellus Maria uuesti. Ka seda oli Julius kunagi ammu-ammu Maria noorema õe Elsa käest kuulnud, kes tänaseni koos oma mehe Kaarli ning tütre Uljega — sellesamaga, kes nüüd Tartu ülikooli kippus — siinmail elas. Pärast abiellumist sündisid Marial veel kaks last, poeg ja tütar. Kui teine mees aastat kolm tagasi vähki suri, elas Maria tütre perega koos. Siis aga hakkas ikka rohkem ja rohkem kodukanti tagasi igatsema. Möödunud aastal, kui viiskümmend viis täis sai ja õmblusvabrik ta nii-öelda teenitud vanaduspuhkusele saatis, otsustas Maria lõplikult. Ja nüüd oligi ta kodutalus tagasi, elas omaette toas ja kamandas vasikaid.

Julius kuulas Maria juttu nii suure huviga, et ta vasikad lausa unustas. Alles nüüd, kui Maria hakkas harutee juures kahtlema, kust oleks õigem edasi minna, tuli Juliusele nende rännu eesmärk uuesti meelde. Julius uuris hoolega nagu jäljekütt mõlemat teed, püüdes leida märki, mis vihjaks, kuhu vasikad oma jalutuskäiku jätkasid. Oma suureks rõõmuks Julius leidiski selle. Mõtlike nägudega vaatasid Julius ja Maria värskeid sõnnikuhunnikuid, noogutasid sõnatult ja hakkasid üksmeeles teeharu pidi metsasügavusse edasi minema.

«Ja mida lapsed... mis nad ka teevad?» päris Julius ja mõtles, kuidas ta nüüd varsti Mariale oma lastest rääkima hakkab: pojapoegadest ja poja autost, tütretütrest ja tütre valmivast majast.

«Vanem poiss on Tartus arst,» jutustas Maria. «Kaks last. Tütar on keemik, Tallinna veevärgis. Kolm last. Noorem poiss on teatris, näitleja. Esimest aastat alles. Ja naist ka veel pole.»

Näitleja? Et arst ja keemik, see on selge asi, tähendab, need kaks on kõrgema haridusega, mõtles Julius. Aga see näitleja — ? Äkki on see midagi niisugust, mis kisub tema poisi pooliku haridusetee kanti?

«Jah, ta lõpetas konservatooriumi teatriklassi,» jätkas Maria, nagu oleks Juliuse mõtteid lugenud. «Noh, see on puhtalt minust. Ma olen ju ka kakskümmend aastat teatrit teinud, rahvateatris muidugi. Nii oma lõbuks...»

Jah, seda mäletas Juliuski, et Maria juba enne sõda rahvamajas näite-

mängu tegi. Aga et ta ka hiljem, vana inimesena sellest palaganist lahti ei saanud? Ja nüüd poiss ka veel! Ja et poiss pidi seda kohe nagu mõnda teadust õppima, mida Maria mitukümmend aastat ilma õppimata tegi, see paistis Juliusele hästi imelik. Ta tahtiski täiendavat aru pärida, aga sai sõnasabast kinni. Äkki tulid talle meelde oma lapsed.

Julius tundis, et ta ei tahagi Mariale oma lastest rääkida. Pole arsti, pole keemikut, isegi näitlejat mitte. Hakata rääkima autost või majast... Julius muutus murelikuks ja mõtles, kuidas jutt laste pealt kähku mujale käänata.

Imelikul kombel Maria ei pärinudki midagi. Ta hoopis seisatas äkki, hingas sügavalt ja öhkas:

«Issand jumal, missugune suvi!»

Julius silmitses Mariat ja muutus tusaseks. Nojah, muidugi, küllap ta on tema, Juliuse, Luise ja nende laste eluga igapidi kursis... Mis Elsal muud teha kui lõksutada —! Juliusel läks tuju päris nulli, et Maria tema lastest kõike teadis ega pidanud neid pärimise väärilisekski. Otsekui südamerahuks ühmas ta:

«Meesterahvale... see näitleja amet... ons ikka amet või?»

Maria heitis Juliusele kergelt üllatanud pilgu. Vaatas meest hetke, ajas pea viltu, muigas ja ütles:

«Iga amet on amet, mis... sisse toob!»

Ja tõttas edasi.

Juliusel ei jäänud muud üle kui järele kõmpida. Ta ei saanud aru, kas oli Maria lauses miski torge peidus või mitte, aga kindluse mõttes pidas paremaks jutu kuhugi kaugemale tüürida. Võib-olla jahvataks natuke midagi vasikatest —?

«Oled sa oma eluga rahul, Julius?»

Maria oli jäänud seisma ja vaatas tagasi.

Inimestel on imelik komme esitada küsimusi, millele vastamine on hüllem kui orjaaeg. Juliusele tuli meelde viimatine Hirmsa Juhani jutt, kuidas tema kümneaastane poeg oli esitanud isale küsimuse: «Mis asi on maailmaruum?» Juhan, va hirmus, püüdis küll seletada, et vaat nii ja naa, et kõik see, mis ümberringi ja veel kaugemal, aga mida rohkem poiss edasi päris ja Juhan vastu keerutas, seda segasemaks kogu asi läks. Lõpuks otsis meeltheitev Juhan abi pudelist ja püksirihmast — esimest endale, teist tänitavale pojale. Isa jõi enda poolest liitrist purju, nutune poiss, tagumik paljas, näitas uksepakul keelt ja lõugas: «Ikka oled loll, ei tea, mis on maailmaruum!» Saanud emalt võmmu kuklasse, kadus poiss õue. Enda jaoks lahendas Juhan maailmaruumi probleemi lihtsalt: keeras voodisse küljeli ja jäi norsates magama.

Maria küsimuse peale tundis Julius ennast üsna Juhani sarnaselt, ainult selle vahega, et polnud poolt liitrit, mille abil vastusest välja

hiilida... ja püksirihma viibutamisega poleks praegu samuti midagi saavutanud.

Kas Julius oli kunagi elus sellele mõtelnud? Millal... või milleks! Päev veeres päeva järel, harjumus täiendas harjumust, elu loksus nagu vanker vanal sissesõidetud teel — kõrvale kaldumata, ühtesoodu edasi, ikka edasi silmapiiri poole...

«Miks sa ei vasta?»

Näh-näh, justkui luupainaja — ei jäta järele! Julius tundis vaistlikult, et see lihtne küsimus polnud sugugi nii lihtne ja ilmsüütu, kui pealt paistis. Selles küsimuses oli peidus midagi keerukamat-kaalukamat. Vägisi tundus, et sellele vastust oodates lootis Maria kuulda rohkem kui senistest Juliuse nappidest lausetest kokku. See tegi Juliuse ettevaatlikuks. Siin taheti sonkida tema elupõldu ja näha, mis vilja see aastate jooksul on kandnud. Kas polnud siin isegi varjatud küsimus sellest, mida ta oma elust üldse ja kokku arvab — alates tollest päevast, mil pärituul Maria justkui purjeka linna kandis ning Luise ennast Juliuse külje alla ankrusse seadis?

Julius tundis tuska. Küsimus või asi! Ei hakka ta oma elu halvaks laitma ega heaks kiitma — ärgu lootku! Pole siin põhjust tunnistada, et leivategu oleks sopsu läinud! Elu on klaar ja korras, läks nõnda, kuidas minema pidi, liikus, kuidas lükkas, astus, kuidas ise sammu seadis. Ja Julius ajas selja sirgu, vaatas julgelt Mariale otsa ning ütles endalegi üllatuseks kõrge kõlava häälega:

«Elu on elu... elada tuleb... mis siis!»

Maria silmitses Juliust vaikides ja tema jalg nokitses maas vedeleva oksakese kallal. Julius kohmetus oma täispuhutusest, kõhatas kord-paar ja lisis vaiksemalt:

«Eks kõik käi oma rangide vahel... nagu saatus seadnud!»

Maria noogutas ja ei ütelnud midagi. Julius mõtles, et ta võiks ei-tea-mida anda, et praegu teada saada, mida Maria mõtleb. Maria noogutas uuesti, pöördus minekule, jäi seisma, vaatas Juliuse poole ja ütles äkki tasa:

«Hobune on rangide vahel... inimene on vaba!»

Maria ruttas sammu kiirendades edasi.

Julius seisis hetke nõutult. Ei, nojah, see oli nüüd sulaselge piste, siin polnud kaksipidi midagi mõelda. Julius vaatas kaugenevale Mariale järele ja tundis naise vastu lausa vimma. Kui keeraks kannal ringi ja astuks tuldud teed tagasi — mis pagana hobune...!

Äkki Maria hõikas ja vehkis tema poole käega. Näe, jah, seal nad olidki, puude vahel, need paarkümmend pruuni lollpead. Maria ajas vasikad Juliusest mööda. Robinal, üksteist tõugates, hüpeldes, justkui

tundes oma süüd talitaja ees, kiirustasid loomad tagasiteed. Maria jõudis Juliuseni ja naeratas laialt:

«Jumal tänatud!»

Maria soojal naeratusel oli Juliusele imelik mõju: ka Julius noogutas ja tema nägu läks muhelust täis. Hetk hiljem ta kahetses seda, aga juba oli hilja: Maria oli möödas. Juliusel ei jäänud muud üle kui neile järele sõrkida.

Nõnda siis! vaatas Julius ees hõikava Maria selga. Varsti on tema hoolealused koplis — ja ongi kõik. Äkki tajus Julius, et niisugust kohutumist nagu täna ei tule tõenäoliselt enam kunagi. Millal nad veel kahekesi jäävad? Kui teised juures, ei siis ole enam aega ammuseks ega kohta kaugemale. Julius tundis, et nüüd, praegu, veel enne lahkumist tuleks midagi ütelda... või küsida. Midagi, mis oleks kuidagi hea... Aga mida? Ja kuidas? Julius arutles palavikuliselt, et need peaksid olema niisugused sõnad, mis justkui paneksid möödunud punkti ja jätaksid mälestused mälestuste maale.

Maria ajas vasikad koplisse ja sulges värava.

«Aitüma aitamast!»

Julius oli püstitähedas. Kuidagi ei suutnud ta sobivat ütlemist välja mõelda. Kui ta seda praegu ei tee, siis ei tee ta seda enam kunagi. Ja kõik jääbki nii imelikuks, kuidagi poolikuks. Viimast pelgas Julius kõige rohkem.

Maria kummardus ja korjas kraavipervelt mõned põllulilled. Kui Julius tema kõrvale seisma jäi, ütles Maria pilku tõstmata:

«Nii ilusad... Panen vaasi.»

Nüüd teadis Julius, mida küsida. Nüüd ta teadis, sest sellele viisid teda need punased, kollased ja sinised lilled Maria peos. Jah, just see on kõige õigem, mida ütelda. Või küsida. Just selle küsimuse taha saab ta peita sõbraliku lepituse ja ivakese sooja.

«Mis ma's tahtsingi küsida... Et... Kas — kas see Riia lilledega vaip peaks veel alles olema —?»

Maria kükitas kraavipervel, põllulilled peos, ja vaatas Juliusele otsa. Maria pilgus oli midagi niisugust, et Julius kohmetus. Maria avas huuled, nagu oleks tahtnud midagi ütelda, aga sulges suu, tõusis ja hakkas kiiresti maantee poole minema.

Julius vaatas naisele arusaamatuses järele.

Maria tõstis oma jalgratta maanteele, istus sadulasse ja hõikas Juliuse poole:

«Head aega.»

Kui Julius maanteele jõudis, oli Maria juba kaugel.

Seal ta nüüd läks, läks justkui lõplikult. Läks ega öelnudki, mis oli saanud kunagi ammu-ammu kingitud lillelisest vaibast. Läks ja jättis

Juliusele ainult pika pilgu. Pilgu, kui kükitas kraavipervel, põllulilled käes.

Julius seisis maanteel ja vaatas kaugenevale jalgratturile järele. Tema hing oli äkki tühi.

Metsa tagant kostis vedurivile. Ootamatult ja läbilõikavalt.

Julius väristas õlgu: tal oli külm.

VIIES LUGU

sellest, mida arvata soome saunast, kuidas teha liiku ja mis on bio-rütmid ning nullpäev

Vabaõhurestoran oli omataoliste hulgas vist üks hubasemaid. Ta asus Päkaküla kaupluse tagaõues kuuri külje all. Kuuri otsa oli ehitatud varikatus, mille all hoiti taarat. Nendest taarakastidest olid osavate käte meistrid sättinud mõnusad seljatoega istmed ja laua. Kui kaupluserahvas uusi kaste juurde loopis, raasugi hoolimata armastusega loodud interjööri, siis peaaegu üleöö oli hoolitsevate hingede poolt endine paigutus hämmastava täpsusega taastatud. Kaitstes palava päikese ja vihma eest, oli see kohalikele lõõgastujatele lemmikpaigaks. Mõnikord, kui kära või laulujoru «restoranis» liiga valjuks läks, tõttasid hea südamega Pilvi või Marta kalleid külalisi keelama. Pilvi sõna kuulati alati, aga Martat, kes ähvardas linnast miilitsa välja helistada, ei armastatud. Ja mis temast armastadagi, polnud tal ju head südant.

Täna oli siin koos valitud seltskond. Kastidel olid end mõnusalt istuma seadnud Villem Vallutaja, Juhan Hirmus ja Peeter Suur. Niiõelda neljas käsi oli karvadesse kasvav kirjanik. Kaheksa veinipudelit — neist kuus tühjad — koos doktorivorstijupiga ja noaga kaunistasid tagasihoidlikult lauana kujutatavat taarakasti.

«Jätke juba kord see kuradima irisemine soome sauna kallal!» kõlas Peeter Suure, kütja ja koristaja bass. «Raadiost... vusserist... estraadi pealt... igalt poolt üks igavene tänitamine ja haukumine, tõgamine ja pilamine! Följetonid igasugused... Mis pagana huilgamine ometi see aastast aastasse käib?!» Peeter oli tõsiselt pahane, tema väike pea värises ja käed käisid nagu veskitiivad. «Asjal on oma sügav sisu, ma ütlen teile! No on mõni niisuke päev või... kokkutulek... või satub Tallinnast miski asjamees kohale. Kas on ülemustel hea minna oma juttu ajama restoraninurka, kus neid igaüks vahib, suutäisi ja pitsiklaase loeb?! Ja kellel on nihukesed lahmakad korterid, et teisi ülemusi enda poole kutsuda? Või kelle naised jaksavad nende vastuvõttudega jännata?! Mis on nüüd? Tõmbavad mulle traati, et nii ja nii, sel päeval ja kellaajal olgu olla, vuravad masinatega ette, räägivad oma rääkimised,

ARDI LIIVES

teevad oma sauna ja aanispitsid — ja enne suurt ööd padavai linna tagasi. On oldud, on juttu puhutud, on mõnusasti aega veeretatud. Mis pagana pärast see halb on? Mis pagana silmakirjatsemine see olgu!»

«Ah sa nii mures ülemuste peolaua pärast...» ühmas Juhan Hirmus vaikse häälega.

Peeter heitis Juhanile põlgliku pilgu ja ohkas.

«Jutt põle ainult ülemustest, mis sa seletad!» pörutas Peeter. «Aga tahab mõni kollektiiv omavahel olla ja vähe toredat pidu pidada? Kus neid ruume linnas võtta — üks kõrts meil seal on — ja kõik! Aga siin — loodus, värske õhk... ja saunanaljad pealekauba!» Peeter võttis lonksu veini. «Ei, rääkige mis tahate ja karjuge palju võite, aga asjal on suur mõte. Soome sauna pärast pole veel keegi joodikuks saand ega tõusikuks hakand... jutt või asi!»

«No aga kui lähtuda sellest vägevast alkoholivastasest võitlusest...» venitas karvane kirjanik ja silmitses teatava nukrusega tühje veini-pudeleid.

Seltskonna noorim liige, Otsa Villem, too Villem Vallutaja, kes innukalt hoolitses eesti rahva kasvu eest oma külanõukogu piires, võttis sõna. Ta tegi seda üldiselt harva, sest vanemate meestega polnud tal ühist teemat ja ta leppis kuulaja ametiga. Omaealiste hulgas oli Villemil teine minek — tema kogemusi seiklustes tüdrukutega ammutasid pärani sui küla tagasihoidlikumad.

«Ei ole alkoholile pidureid pand ükski lugu lehes ega poe kinnipane-mine kah!» lõi ta iseteadlikult käega. «Kes oskab piiri pidada, see peab, kes ei mõista ega taha, ei seda aita kainestusmaja ega viinaravi!»

Vaevalt Villem sellele mõtles, mida tema jutt Juhanile tähendab. Aga et tähendas, seda oli kuulda: Juhani poolt kostis kahtlast nohinat. Kõik heitsid Juhanile kiire pilgu. Juhan vaatas nukralt, süüdlase ilmel ühelt teisele ja pomises:

«No mina... näed, mina võtan peaaegu iga jumala päev... Aga olen ma sellepärast halb inimene... ah?»

Juhan pilutas silmi ja ootas kannatlikult kohtuotsust. Villem kahet-ses — pidi ta nüüd just nõnda ütleva... Aga hilja. Villem vaatas abi-otsivalt Peetri ja kirjaniku poole.

Jah, mida Juhanist rääkida, Juhan oli Juhan. Oli ju teada, et kui Juhan töö kallale sai — praegu oli ta ehitaja —, siis oli ta mehe eest väljas. Teati, et tema võtmised algasid enamasti pärast päevatöö lõppu. Teati mõndagi. Ja sellepärast ulataski Peeter Juhanile pudeli, kirjanik sirutas sigaretipaki ja Peeter kiirustas vorstitükki pakkuma.

Säärane üldine tähelepanu liigutas Juhanit südamest, ta lõristas kaht-laselt nina, noogutas tänulikult, neelatas ning täitis kõik pakutud üles-

anded: rüüpas lonksu, hammustas vorsti peale ja pistis sigareti suhu. Nõnda ta nüüd oligi vastuse oma küsimusele saanud.

«Julius!» karjatas korraka Juhan Hirmus. «Julius, tule seia!»

Kuuri nurga tagant venis välja Julius, õllepudel peos. Ta sõnas nagu vabandades:

«Kuulsin hääli...»

Näed nüüd, mõtles Julius, kui mehed talle ruumi tegid ja ta end istuma seadis, näed nüüd, siin ta on, see Hirmus Juhan, siin ta nüüd on nagu kopikas, aga enne, kui teda tõsiselt vaja oleks olnud, siis polnud mehest jälgegi. Aga enam polnud see tähtiski. Sest kui Julius üksi maanteele jäi ja Maria, põllulilled käes, silmist kadus, tundis ta äkki, et tal pole praegu mingisugust suurt tahtmist koju minna. Kuidagi polnud lusti praegu Luisega poeskäimisest ja jalgrattaostust rääkima hakata. Kohe mitte kuidagi polnud lusti.

Kui Julius otsustanult kaupluse poole tagasi väntas — see oli siis nüüd esimene sõit uue jalgrattaga —, tajus ta, et koos selle tembuga toob ta täna endale midagi hoopiski ettearvestamatut ja võib-olla hullematki kaela. Kuid pidama ta ei saanud. Mingi seletamatu jõud näis täie hooga tagant tõukavat. Ja juba oligi ta poes ja õllepudel peos. Ja sealt polnud enam palju maad vabaõhurestoranini.

Julius tundis kummalist ükskõiksust ja minnalaskmise meeleolu. Midagi oli paigast nihutatud. Kõige targem näis olevat end lõdvaks lasta ja püüda igasugu pähetükkivaid häirivaid mõtteid ükskõik kuidas eemale peletada. Just nimelt — ükskõik kuidas. Ja kui nüüd Juhan talle veinipudeli ulatas, ei pilgutanud Julius silmagi. See aitab, tundis Julius, see aitab tingimata. Ülejäänud seltskond jälgis vaikides, kuidas Julius peaaegu kolmandiku veinipudelist kulinal alla laskis. Julius sirutas pudeli Peetri poole, pühkis käeseljaga suud ja otsis taskust suitsupaki välja. Nii. Millegagi on algus tehtud. Nüüd teab ainult jumal taevas ja kurat põrgus, mis saab edasi ja mis lauluga see lugu lõpeb.

«Kas jalgratas sai ära ostetud?» pöördus karvane kirjanik või ajakirjanik — mis ta nüüd ikkagi oli — Juliuse poole.

Seda küsimust olid ülejäänud justkui oodanud. Kuhu liigud jäävad, sa armas aeg? Kas Julius tahab, et tema vanamoor juba esimesel sõidupäeval käpukile käiks?! Kui Villem nüüd veel edukat pullimüüki meenutas, läks kära kuuri all üpris suureks.

Niisugusele rünnakule oli raske vastu panna. Eriti kui ise oled teiste lauda asunud ja külaveini maitsnud. Julius ajas end sirgu ja ütles tähtsalt:

«No oodake siis... ma käin ära!»

See oli nüüd küll öeldud häälega, et ega ta vähem kui terve kastiga

tagasi tule. Muidugi polnud Juliusel kaugetki niisugust mõtet. Ta mäletas täpselt, et pärast ratta, numbri ja kahe õlle ostu oli tal veidi üle seitsme rubla taskus. Nojah, selle eest saaks toda rubla kuuekümne viiest desserti neli pudelit... Ei, tohoh, ega ta arust ära ole, et neile niisukese hulga ette kannab! Kaks aga peaks vist võtma küll, mõtles Julius kauplusesse astudes, — ja kolmeni jõudis leti ees seistes.

Kui hea südamega Pilvi viierublalisesest ainult kopikaid tagasi andis, tundis Julius südames väikest kahjutunnet, kuid ei, olgu, eks maksa väärt enesetunne ka midagi. Ja Julius tundis ennast väga hästi, kui kuuerialused teda rõõmuhõisetega vastu võtsid.

Nüüd pidi Julius aru andma, kuidas ta pulli eest nõnda palju teenis. Loom tahab saada vaheldust, selgitas Julius. Ta jutustas põhjalikult, palju ta sellele põrgulisele suhkrupeeti, porgandit, kaalikat ja jahu sisse söötis. Ja loom tahab hoolitsust, märkis Julius ning kirjeldas, kuidas ta teda iga päev oma kolm-neli korda kammis ja harjas. Jah, nii see on, ilma eest ei saa midagi, kui näed vaeva, siis toob ka sisse.

Pudelid rändasid ringi, jutt püüdis juttu ja päike keris end taevas ikka kõrgemale. Varsti oli seltskonna keskpunktiks kirjanik, kes hakkas kirklikult biorütmide teooriat selgitama. Niisugust asja polnud Julius enne kuulnud ja teisedki ei paistnud sellest midagi tarka teadvat. Selle teooria järgi kulgevad iga inimese elu sünihetkest alates vastavalt kolmele tsüklile, mida on võimalik välja arvutada. Need on füüsiline, emotsionaalne ja intellektuaalne tsükkel. Iga tsükli esimene pool on positiivne periood, teine negatiivne. Füüsilise tsükli esimesel poolel on inimlapsel jõudu kõigeaks, teisel poolel aga organism väsib ja võhm on väljas. Emotsionaalse tsükli esimesel poolel on inimene heas tujus ja puha, teisel poolel aga viimane pessimist. Intellektuaalse tsükli algul on näiteks hea õppida, pea võtab kõike vastu mis müriseb, teisel poolel aga ära üldse püüagi vaimsete asjadega tegelda, hea, kui ajalehe lugemisegegagi hakkama saad. Ja kõiges kolmes tsükliis nimetatakse üleminekupäeva positiivselt poolelt negatiivsele kriitiliseks ehk nullpäevaks. Ja sellel neetud päeval on kõik asjad ropult hullusti.

Veel seletas kirjanik, et nullpäevad esinevad kord kuue päeva jooksul, topeltnullpäevad aga umbes kuus korda aastas. Kolmekordselt sante päevi, millal kõigi kolme tsükli nullpäevad ühte langevad, tulevat ette vaid üks kord aastas. Ja hoidku jumal selle päeva eest.

Kirjanik tõmbas taskust märkmiku ja ütles, et tal on kõik üles kirjutatud ning käkitegu on paugupealt ükskõik kelle tsüklid täpselt välja arvutada.

Mehed vahetasid umbusklikult pilke.

«Ma teen teie tsükli ära!» pöördus kirjanik järsku Juliuse poole. «Mis päeval te sündisite? Ja aastal?»

Julius kõhkles. Kõik käisid talle senikaua peale, kuni ta poolvastumeelselt oma andmed lagedale tõi. Kirjanik haaras pastapliiatsi ja kukkus arvutama. Küll ta korrutas ja liitis, jagas ja lahutas, paar korda läks sassi ja alustas otsast peale. Vandudes võttis ta pudelist mõne lonksu — et mõte kindlam oleks — ja madistas edasi. Mehed ootasid vaikides ja vahetasid pilke. Mis nali siit nüüd välja tuleb?

«Täna on — mitmes?» tõstis kirjanik äkki pea.

«Kaheteistkümnes!»

Kirjanik sirgeldas veel ivake, tardus siis liikumatusse poosi, hetke pärast tõstis pea ja vaatas Juliusele sügava murega otsa.

«Noh? Mis?» pärisid kõik elavalt.

«Andke üks lonks,» ütles kirjanik traagilise häälega, haaras pakutud pudeli ja rüüpas tubli sõõmu. «Ja nüüd talle kah,» viipas ta kaastundlikult Juliuse poole ning ohkas: «Täna läbivad kõik tsüklid nulljoone... teil, mees, on täna kolmekordne nullpäev!»

Kõik silmitsesid uudishimulikult murelikunäolist Juliust.

«Mis... mis see siis... peaks tähendama?» küsis Julius kõheldes.

«See tähendab seda, et tänane päev läheb sul persse,» ütles Villem Vallutaja.

Juhan ja Peeter hirnusid naerda.

«Mis... mis te kraaksute!» sai Julius pahaseks ja pöördus tõsiselt kirjaniku poole: «Kas sel asjal... on tal ikka mõni teadus ka taga?»

Peale kirjaniku naersid nüüd kõik.

«Juliuse püksid sõeluvad püüli!»

«Viska pudel käest ja poe voodi alla!»

«Täna sa eide käest saad!»

«Seda sitta ja segadust, mis sind ees ootab!»

Kirjaniku pilk vaigistas lõõpijaid.

«Teadus ikka... Jaapanis näiteks uuritakse seda asja... Kas te pole siis ise tähele pannud — mõni päev läheb kõik hästi, teinekord on aga muret ja jama lausa kapaga?! Ah?»

Kirjaniku sõnad andsid jutule sügavama sisu ja targema tähenduse. Igaüks hakkas nüüd meenutama paremaid ja halvemaid päevi oma elus. Ja ei läinudki palju aega, kui üksteise võidu tõestati tosinate näidete varal nende pagana nullpäevade olemasolu.

Ei, nojah, mõtles Julius, kui arutama hakata, eks aeg-ajalt ole midagi ikka ette tulnud ja viltu vedanud. Möödunud aastast meenus Juliusele tema haiguselugu: kõige kibedamal heinaajal astus ta roostetanud naela jalga. Jalg paistetas üles ja läks rohkem kui nädal, enne kui ta taas kahel jalal kindlalt astuda sai. Ju see siis too kolmekordne nullpäev ikka oli... Veel tuli Juliusele meelde juhtum enne sõda, kus ta libises ja käe ära väänas. Küllap siis seegi... Üsna murelikult jäi Julius oma

jäsemeid silmitsema: tont teab, äkki on tänagi mõnele neist midagi määratud — ?!

Julius mõtles, et ega siis alati pea kõige suurem õnnetus kukkumine või komistamine olema. Täna näiteks... kas ei peaks tänaseks õnnetuseks hoopis kohtumist Mariaga arvama, ah? Küll tahtis ta sellest eemale hoiduda, aga lausa vägisi veeti kokku. Veeti... Kes vedas? Ja Julius avastas tõe: kui niisugune hull asi on ette nähtud ja tuleb igal juhul, tahad sa või ei taha, ega siis hädaldamine ja rabelemine midagi aita. Võta aga vastu ja kannata ära. Kui see pagana päev peab ära keerama, siis keerab, nuta või naera, abi pole kuskilt paluda. Nii et... nojah, anna parem pudel sia!

«Mis teie siin jõrrate!»

Restorani territooriumile tuigerdas turske punasenäoline poolpalja pealaega mees. See oli Kostja, sovhoosi põllutööline, postiljoni-Friida teinepool. Et Kostjal tilkus käe otsas veinipudel, siis ruttas Juhan Hirrus talle kohta pakkuma, ehkki teised ei paistnud külalisest vaimustust tundvat. Sest Kostja oli teada tülinorija ning vähemalt viimase kümne aasta jooksul ei tuntud siinmail ühtki istumist, mida oleks koos Kostjaga ja ilma rumala riiuta õhtule saadud. Aga juba oli hilja midagi muuta. Mees vajus nagu härg taarakastile, jõllitas kordamööda igapäevale otsa ja ajas äkki oma suured punakad silmad punge: tema pilgu ette sattus Julius.

«Ah Julius, kur-rat!»

Nüüd see nullpäev vist päriselt peale hakkab, käis Juliusel mõte peast läbi, sest talle meenus sedamaid kohtumine Friidaga maanteel. Kui nüüd Friida vahepeal Kostjat nägi ja nende jutuajamise sisu oma käänamiste-väänamistega edasi andis, siis, armas aeg, võib karta, et varsti selle restorani katus kerkib ja ainult Marta poolt väljahelistatud miilits võib veel aidata elupäevakesi pikendada...

«Misasja sa, kuradi kurat, mu naist norid?» põrnitses Kostja Juliust. «Misasja sa ähvardad, ah? Kes teeb seaduse vastu — ah? Kes saab ülemuste käest — eh?»

Peeter Suure katse rahu sobitada ei aidanud. Ei aidanud ka Juhan Hirmsa poolt Kostjale suhu topitud veinipudel. Villem pilgutaskirjanikule silma, umbes nii, et oodaku, nalja saab. Targu nihutas Villem ennast Kostja käehaarde ulatusest kaugemale.

Julius ei lasknud end hirmutada, oh ei. Selleks oli tal juba liiga palju julgust peas ja kõhus. Lisaks põlnud ta üksi. Ja pealegi lahutas teda Kostjast nende ühine söögilaud: äkkrünnak vähemalt ei tulnud kõne alla.

«Mis sa seletad!» põrutas Julius vastu. «Vaadaku su eit ette — kui

tunahomme penssi koju kätte ei too — ma lasen lehte panna! Kord on kord, misasja sina õiendad!»

«Mis?!» möirgas Kostja. «Sina vares lased mu oma lehte panna?!» Kostja kargas püsti. «Kurat, maha löön ja pärast küsin, kes oli!»

«Mis sa vehid!» ajas Julius lõua uljalt ette ja tundis, kuidas vere-sooned otsmikul pinguli tõmbusid. «Mine koju ja kasi oma eide suu puhtaks! Inimese moodi ta sul vist kõnelda ei oskagi!»

Nüüd oli Kostjale küllalt. Kostja virutas jalaga vastu söögilauda ja pudelid lendasid ümber. Kõik hüppasid püsti. Kostja tahtis Juliuse rinnust haarata, kuid viimane hüppas endalegi üllatava kergusega sammu tagasi ja Kostja prantsatas kogu oma pikkuses üle laua, pühkides sealt viimased pudelid ja vorstijupi. Samal hetkel käis raksatus ja taarakast vajus Kostja all nagu lõõts kokku. Seal siis nüüd teiste jalgade ees kõhuli maas mees vähkres ja vandus ning läbi raskuste end püsti ajas. Vihase mõminaga otsis ta pilk Juliuse kõhna kogu. Aga Juliuse ette olid hüpanud kõik kolm kanget — kaks tsaari ja üks kuningas. Niisuguse mõjuka ülevõimu vastu Kostja siiski ei tihanud astuda. Vihaselt virutas ta jalaga vastu lagunenu kast, aga nagu kiuste jäi jalg katkiste laudade vahele kinni. Vandudes sikutas Kostja jalga, raputas ja möirgas. Kõik jälgisid huviga tema abitud rähklemist. Hädine olek võttis Kostjalt kanguse- ja jõuvarud, ta turtsus, purises ja kirises. Lõpuks õnnestus tal jalg vabaks saada, paraku rebenenud püksisäärega. Kostja oli moraalselt löödud. Ta tegi täispöörde ja tuigerdas minema. Jõudnud kümme-konna meetri kaugusele, pöördus ta ringi ja kisendas:

«Mis sa, kuradi Julius, mu eidest! Mina pole teda kasvatand! Vahi parem oma sugu! Eile — restoraanis — tahtis su pojuke arvele kolm rubla külge teha! Jah! Karla ja Oskar võivad tunnistajad olla! Suli oled suureks kasvatanud... kas panen kah lehte või, mis?!»

Kostja lahkus ja katusealuses valitses vaikus. Kõik põrnitsesid maha, justkui oleks seal midagi huvitavat näha. Võib-olla oligi, kui selleks pidada tühjaksjooksnud veinipudeleid ning lõssitallatud vorstijuppi.

«Sa kuramus,» kohmas äkki Peeter ja vaatas kella. «Aeg on sauna juurde... Täna tulevad linnast asjamehed... Üks pidi päris tähtis nina olema...»

Peeter vaatas nagu otsides ringi, kehitas pükse ja sibas kiirete samudega minema.

Villem ringutas ja ütles:

«Hea küll.»

See tähendas, et on temalgi aeg. Ja miks ei pidanud aeg olema: just ivake tagasi oli Villem märganud, kuidas Pikasilla Evi kauplusesse läks. Aga Eviga sai nädal tagasi kinos kõrvuti istunud ja kui ta pimedas

saalis Evi käest kinni võttis ning seda pigistas, ei tõmmanud tüdruk kätt ära. See juba tähendas midagi. Nüüd tuleb taguda rauda, kuni raud on tuline. Ja Villem loivaski pikemalt rääkimata rauda taguma.

Juhan silmitses arupidavalt Juliust ja kirjanikku. No on lugu, kena pidu ähvardab juba keskpäeval lõhki minna!

Julius seisis nagu naelutatult endisel kohal ja vaatas võõra näoga kuhugi kaugele-kaugele.

Kirjanik vedas ümisesed lagunened taarakasti nurka, korjas klaasikilled kokku ja lennutas lössivajunud vorstijupi kaugemale põõsastesse. Seejärel vaatas ta korraks Juhanile ja Juliusele otsa, läks nurka, sopras oma portfelligi ja tõi sealt tähendusrikkal ilmel uue terve veinipudeli välja.

«Ma tunnen sind nii võimatumalt vähe,» ümises kirjanik pudelit lahti korkides. Jäi arusaamatuks, kas ta mõtles sellejuures pudeli sisu või midagi muud. Ta rüüpas üldises vaikuses lonksu, laksutas keelt ja ulatas Juliusele.

Julius ei näinud märkavatki, mis tema ümber toimus. Juhan müksas teda. Julius vaatas Juhanit, pudelit ja kirjanikku. Tema pilk oli tühi ja tume. Lausumata sõnagi, lõi ta abitult käega ja komberdas kastide vahelt välja. Nõnda ta läks, kuidagi kummaliselt kühmuvajununa ja külge ees. Juhan ja kirjanik vaatasid talle vaikides järele.

Julius läks kaupluseukse juurde, kus seisis tema jalgratas. Just praegu sõitis kaupluse ette leivaauto ja naised, kes olid kobaras trepil, valgusid sisse. Julius haaras ratta käekõrvale ja hakkas pikkamisi mööda maanteed minema.

Päike oli kesktaevas. Päev oli palav. Kass jooksis Juliuse eest üle tee. Keegi sõitis jalgrattaga mööda ja hüüdis tere.

Julius ei näinud ega kuulnud midagi, justkui oleks ta püsti pime ja kurt.

Korraga kostis metsa tagant tõttava rongi huige.

Seda Julius kuulis. See oli ainuke, mida Julius kuulis.

Julius süda tõmbus valus kokku.

KUUES LUGU

sellest, kuidas Julius surnuaial käis, mida omastest ja sugulastest mõtles ja miks tal äkki kiire hakkas

Surnuaed asus vanade kastanite ja pärnade all. Põlised puud lasksid päikesevalgust ainult tükati läbi ja nii oli siin kõige heledamalgi päeval hämar. Hämar ja inimtühi. Kui polnud just kalmistupäev, siis oli lausa

ime siit mõnda haua eest hoolitsejat leida. Ja ega külanootelgi olnud enam moes kuuvalgetel öödel kalmistul hulkumas käia: tänapäeval leiti selleks paremad paigad ja käidavamad kohad, kus muusikat ja tantsu, kära ja mürtsu.

Surnuaed nagu vana surnuaed ikka: korras kalmud igas suuruses hauaplaatidega vaheldusid unustusehõlma vajunud künkakestega, mille peaotsis kas mädanenud, katkised või sammaldunud tuhmunud kirjadega puuristid, uppivajunud roostes raudristid või üldse mitte midagi. Aeg teeb oma töö: ühed unustatakse varem, teised hiljem, ühel ei jää kedagi järele, teise haul käiakse põlvest põlve ja kunagi ei puudu seal lillekimp või iluoksake.

Nõnda mõtles Julius, kõndides, käed seljal, mööda surnuaeda keskelt poolitavat liivateed. Jalgratta oli ta jätnud värava taha.

Esimese valuga oleks Julius surnuaiast mööda vuhistanud. Jah, vuhistanud, sest pärast teeristi ronis ta sadulale ja sai esimese tõukega — kae imet! — tasakaalu kätte. See andis talle kindlustunde. Polegi ta veel väga sakkis. Nõnda kõlbaks Luise ette ilmuda küll: suurt urinaturinat peljata poleks.

Möödunud Taku mõisast, tundis Julius äkki suurt tungi John Maata ehk Johann Friedrichi poole sisse keerata. Rüüpaks selle kupatuse peale mõned õllelonksud ja kuulaks Juku hädaldamisi-ohkimisi. Sest Julius oli tähele pannud, et kui endal on kuidagi raske või sant, küll siis mõjub kosutavalt kuulmine, et teisel veel sandim ja raskem. Praegu oleks Julius ei-tea-mis-hinna-eest tahtnud kuulda, et mitte ainult Jukul, vaid ka Juhani, Villemil ja Peetril on elu vilts ja viletsasti. Aga need ise kurtma ei hakanud ja nii ongi ainuke lootus Juku. Sest kui Juku hakkas kõhimise saatel manama, siis oli ka manatud. Juku oskas rääkida nii, et nende kolme . . . ei, mis kolme, terve küla — ei, mis küla, terve külanõukogu asjad ja ajamised paistsid käest ära ja kõveriti olevat. Niisugune puhas töö aitas oma muret pisut piskumana ja väheke väiksemana tunda.

Seesuguste lootustega Julius Taku õuele keeraski, aga saatus oli talle vastu — ja ega tänasel nullpäeval Julius enam selle üle väga imestanudki: Johanni polnud kodus, Johann oli sõitnud rongiga Tallinna onupoja matusele. Seda rääkis Minna, käed kõhu peal risti, ega mõtelnudki tuuris külamehele õlut pakkuda. Julius noogutas, nohises ja lahkus.

Jah, mis sa teed, mõtles Julius. Kui kedagi pole, ärgu siis olgu. Kui kedagi vastu ei tule, ärgu tulgu. Eks inimene või vahetevahel ju ka päris üksipäini olla. Ja mitte et ainult ei või, vaid lausa peab. Ja see viimane teda kalmistule kandiski. Sest siin sai Julius iseendaga olla, siin sai ta rahu hauast hauani kõndida ja rääkida nendega, keda enam pole ja kes on teda vastuvaidlematult nõus ära kuulama.

KRISTJAN MÄNNIK

1874—1939

Elus töö, hauas puhkus

Niisugune kiri oli hauaplaadil kalmu ees, mille juures Julius seisatas. Jah, siin all ta siis on, see Männiku Kristjan, Luise isa ja tema äi. Siin all ta siis nüüd lesib.

Imelik mees oli Kristjan, mõtles Julius. Kogu tema elu oli üks suur mässamine ja rähklemine, õiendamine ja sehkendamine, millest kokku võttes tolku nii napilt, et ei anna mäletadagi. Kuskil möödunud sajandi lõpul pörutas ta koos paari ettevõtliku noormehega Ameerikasse kulda kokku ajama. Ehitustöödelt toppiski päris kena rahakoti taskusse ja kui uue sajandi hakul kodukanti tagasi tuli, oli ta ise suur ja tähtis ja suuri ning tähtsaid plaane oli ka ta pea täis.

Ega Julius seda aega mäletanud, talle oli sellest räägitud. Oli räägitud, kuidas Kristjan uhkelt kiviveskit ehitama hakkas ning kuidas naaberkülas Uitsu Mihkel temast ette jõudis ning töö pooleli jäi. Katu-seni valmis kiviveskikere konutas tänase päevani Kristjani talu külje all ning tuletas meelde tema esimest nurjaläinud ettevõtmist.

Seejärel hakkas Kristjan majale otsa juurde ehitama, et seal vägev kauplus lahti lüüa. Kaupluseruumi sai ta küll valmis, aga nagu kiuste avas ivake enne teda küla teises otsas Oskar Peterson oma kaupluse, — ja jällegi oli Kristjan hiljaks ning ilma jäänud.

Kaks kurba kogemust tegid Kristjani rahadest üsna lagedaks ning nüüd hakkas ta tegelema kõigeaga, mis ette sattus, et ennast ja oma suurt peret vee peal hoida. Küll proovis ta sepa- ja kingsepaametit, küll ehitas ahjusid ja pliite, küll mässas mesilastega ning üritas hobuseid müügiks kasvatada. Aga ükski tema ettevõtmine ei toonud loodetud rikkust, ja kui asi välistel põhjustel untsu ei läinud, siis tüdines Kristjan pea ise, löi käega ja hakkas uut ette võtma.

Nurjumised kibestasid meest, tegid ta tigidaks ja ihnsaks. Ta sai kogu kihelkonnas kuulsaks sellega, et kõik, mis kuskil ripakil oli, tema taskusse või vankripõhja kadus. Oli see traadijupp, mutter või mutikas, konks või nael — mis teel, see tema. Vähe sellest, teati kõnelda, et mõnigi kord kuhugi tallu sisse astudes pani ta silm aegsasti mõnda nagu tarbetuna lauda taga või kuuri ääres vedelevat asjakest tähele — vana jalgrattaketti, katkist kapsarauda, roostetanud traadikera või jumal teab mida veel, külaskäigu lõppedes aga seda enam vanas paigas ei paistnud.

Ei, ega keegi Kristjanit vargaks pidanud, selles nähti tema, saamatu veidrust ning isevärki inimeseks teda kogu elu arvatigi. Mida Kristjan selle kokkukorjatud kolaga tegi, ei mõistnud keegi mõelda. Küllap

ARDI LIIVES

ühte-teist siin-seal töödes-tegemistes vaja läks. Aga kui Kristjan suri ja lapsed majavara jagama hakkasid, siis talus peaaegu ei leidunud paika, kus poleks mutreid, naelu, traadijuppe, kruvisid, konkse, pliidi-raudu, plekitükke ja lugematul hulgal muud, millest igapähele ei osanud nimegi anda. Neid oli kuuri all ja aidas, lauda peal ja saunas, neid oli topitud kummutisahtlitesse, kirstudesse, riidekapi peale pappkarpidesse ning voodi alla puukastidesse. Kristjan suri ja jättis peale väikese kehvapoolse talukoha päranduseks terved vankrikoormatäied rämpsus, millega ükski seitsmest lapsest midagi peale ei osanud hakata. Ja nõnda nähtigi paar kuud pärast Kristjani surma, kuidas lapsed tõepoolest vankrite viisi seda kokkukorjatud vara kaugele metsa alla kraavidesse hunnikusse vedasid. Nagu teati rääkida, oli mõnigi naaber seal uudistamas käinud ja üht-teist tuttavat taas kätte leidnud . . .

Julius istus haua lähedale mättale ja süütas sigareti. Mis oli su rassimisest kasu, mida sa kola kokkukorjamisest said? Kui sinust kuskil juttu tuleb, siis hakkavad mehed muhelema ning naised muigama!

Julius võpatas. Kas kunagi istub ka tema kalmul keegi ja mõtleb niisuguseid mõtteid? Et see oli äia haud, siis esimesena meenus Juliusele enda väimees. Kalju, Elvi mees. Jah, mine sa paganat tea, mis ta minust arvab, mõtles Julius murega. Juliusel ei olnud oma väiga erilist klappi ega olnud seda Luiselgi. Kas hakkas häda sellest, et Luise ettevõtmisel veeretati kogu pulmadesse organiseerimise raskus Kalju ja tema vanemate kaela . . . või oli asi milleski muus, aga harva ta neil käis, enamasti tuli Elvi paari kuu takka üksi, ja kui Kalju oligi kaasas, siis paistis tal alati kiire olevat. Toodud pudel kummutati tühjaks veel enne, kui Luise jõudis otsustada, kas hakata liha praadima või ajada läbi lihtsamalt ning tõsta ette ainult tükike vorsti leivaga. Juba Kalju tõusiski, ütles, et tööd karjuvad, ja olidki läinud.

Elvi on kah isesorti tüdruk, mõtles Julius. Kangesti ema Luise moodi. Vaata et liiga paljugi . . . Küllap selles peituski põhjus, miks Julius tütreaga, mida vanemaks see sai, head kontakti ei leidnud.

Julius puhus suitsu ja muutus üha tusasemaks.

Ja mis kohtki see tüdrukul on — pesumaja vastuvõtja! Sorib ja tõstab teiste musti kaltse, kirjutab kviitungeid välja — ja ongi inimese kogu amet. Amet . . .

Ega Elvi kogu aeg selle koha peal olnud. Elvi oli sealt peale, kui linna läks, terve hunniku kohti vahetanud. Peaaegu iga kord — einoh, nii hull see asi ka polnud, aga peaaegu — peaaegu iga kord, kui koju tuli, oli ta juba uue koha peal. Küll oli ta töötanud sauna kassas, söökla köögis ja tont teab veel kus. Ise seletas alati, et palk väike ja kollektiiv halb, inimesed õelad ja tigidad. Luise hindas iga tütre sõna kui kulda ja koos siunasid nad kõiki, kes rahus elada ei lase. Julius kuulas ja kuulas,

lõi käega ja tegi teist tegemist. «Ah, mis sina neist linna asjadest tead!» ütles Luise, kui ta mõnikord püüdiski sõna sekka poetada.

Tütrelle mõtlemine Juliusele ei meeldinud. Ta pööras pilgu Kristjani kõrval asuvatele haudadele. Seal olid maetud Kristjani naine Mari ja kolm Luise õde.

Kokku oli Kristjanil seitse last. Kuus tüdrikat ja üks poeg. Kui Mari ootas seitsmendat, oli Kristjan rusikaga vastu lauda pörutanud ja öelnud: «Kui veel üks tüdruk — maha löön!» Ei tea, kuidas seda tänapäeva teadus seletaks, mõtles Julius, aga Kristjani ähvarduse jõud oli suur: sündiski poeg. Kui lapsed suureks kasvasid, tuli imelik asi välja: ükski kuuest tüdrest ei saanud kuidagi mehele. Oli siin süüdi Kristjani veidrikukuulsus või olid tüdrukud isevärki, kuid poisid hoidsid neist eemale. Tõsi, ilusad polnud nad ükski, ennemini võiks vastupidi ütelda. Kristjan ise oli madal ja matsakas ning tüdredki nagu ühe lauaga löödud. Kui nad mõnikord karjas simmanile marssisid, lõõpisid poisid: «Näe, Männiku käbid veerevad platsi!»

Juliusele läks suits kurku: sa kurat jah, tema oli ju see ainuke, kes ühe tüdrest tanu alla tõi! Sa kurat jah! Ülejäänud viis jäidki vanatüdrukuteks, nüüd olid kolm neist surnud ja kaks elasid Männikul edasi. Poeg oli kohe pärast isa surma kodust jalga lasknud ning sõjapäevil tont teab kumma poole peal kadunuks jäänud... Sa kurat jah!

Julius ajas end püsti, viskas koni maha ja astus kannaga peale. Tema jah, tema jah oli see ainuke, kes ühe Männiku käbidest — ! Sa kurat jah! Julius tundis Männiku Kristjani vastu seletamatut vimma, ehkki vanamees oli kõrvad pea alla pannud enne, kui temal Luisega asi käima läks. Aga Luise oli ju tema tüdruk, tema liha ja veri! Sa kurat jah!

Äh, pomises Julius tuseselt ja ei tahtnud enam minutiki Kristjani haua juures vahtida. Talle meenus, kuidas kogu küla tema ja Luise pulmade ajal pihku itsitas, pead vangutas ja parastas. Sest Luisel oli juba kõht ees ja poja Arno tulek siia maailma polnud enam mägede taga. Juliuse silmade ette ilmus pilt kesisevõitu pulmalauast tema vanemate kodus, kus aukohal istus enesega rahulolev Luise justkui pada-konn, näost laiguline ja vinniline, ning tema kõrval nagu hernehirmutised viis õde ja suurte kõrvadega vend. See pilt mõjus Juliusele nõnda, et süda hakkas lausa iiveldama. Ja kuidas veel laua teises otsas istus vaga ja enesekindla näoga tema isa...

VILLEM ÜTSI

1875—1944

ANETTE ÜTSI

1879—1950

Puhka, kuni koidab hommik!

Juliuise vanemate ja kahe venna hauad asusid surnuaia teises otsas. Sinna Julius oma sammud seadiski. Ei, mitte sellepärast, et teda oleks vallanud meeleliigutus või poja kohusetunne. Julius tundis, et pärast Kristjani haul olemist ja osa mõtetega nõnda kaugele jõudmist ta lihtsalt peab ka sealt tiiru läbi tegema ja nendega natuke maid jagama.

Imelik küll, mõtles Julius. Teised inimesed tulevad kalmistule heldimuses kadunud omastele mõtlema, ammuseid aegu mäletama, teinekord lastakse pisaratelgi voolata. Siit leitakse rahu ja õndsust, siin ollakse lahked, leebed ja räägitakse vaikse häälega. Temaga oli aga täna asi sootuks teisiti. Ta tahtis üksindust, ent seda ta ei saanud. Hauakünkad kerkisid ja kadunud inimesed muutusid hullupööra konkreetseks, elavaks, ning mis kõige jahmatamapanevam, ajasid hinge täis. Et oleks ka midagi head meelde tulnud! Kus seda! Seda nagu poleks olnudki. Ja Julius hakkaski uskuma, et polegi olnud. Kuidas muidu sai ta siis neile nõnda mõelda, kuidas muidu sai neist niimoodi arvata?

Julius vaatas oma vanemate hauakünkaid ja tuhmistuma hakanud kuldse kirjaga marmorplaati. Ema peale ta ei tahtnud praegu mõelda. Sest eluaeg mäletas ta ema vaevatud nägu ja nutetud silmi. Temale mõtlemine tundus praegu kuidagi ebasobivana. Isa aga... Julius vaatas otsivalt ringi. Mõned kalmud kaugemal oli pingike. Julius läks ja vajus raskelt ägisesedes istuma.

Uuesti nägi Julius pulmalaua otsas istuvat isa, seda valju jumalaskartlikku meest.

Imelik mees oli too Villem Ütsi. Sulasena võitis ta Altmäe Priidu poolehoiu — Priidu oli vägev usumees ja vihane issanda teener. Villemile meeldis Altmäe koht, koos kohaga hakkas talle meeldima ka Priidu tütar Anette, ja et vanamehelegi meeldida, kukkus sellega võidu pühakirjas tuhnima. Et kõik need asjad kenasti kokku klappisid, saigi temast koduväi ja pärast Priidu surma kohaomanik. Ilmselt oli Priidu eluajal ja vist tema vaim pärast surmaga oma tubli töö teinud, sest teist nõnda kanget usklikku kui Ütsi Villem siinkandis ei tuntud.

Juliuise silmade ette kerkis kõrgekasvulise isa kogu, tema alati karm nägu, kitsad huuled ja pühalikult tõsine pilk. Lapsena oli ta koos kahe vanema vennaga isa kartnud ning ükskõik, mis juhtus, ema juurde abi ja õigust saama tõtanud. Sest kuigi isa rääkis palju õiglusest ja ligimesearmastusest ja headusest, oma laste tegude hindamisel tal neid mõõdupuid piisavalt ei jätkunud. Iga pisemagi tühitembu pärast olid poistel tagumikud paljad ja püksirihm välkus mis aitas.

Juliuise pilk libises üle kahe venna haua. Jah, kujuta vaid! vangutas Julius pead. Äkki hakkas tal oma vendadest tõsiselt kahju. See kahju-tunne liigutas Juliust ennast nõnda, et ta tõmbas käega üle lõriseva nina ja ohkas. Jah —!

Kas oli isa poolt pakutud taevariik vanemate vendade arvates kahtlane kaup või kaotasid nad lõplikult usu, et peksuga neisse headust poogitakse, kuid kui tuli seitsmeteistkümnnes aasta, olid mõlemad poisid nagu kokkuräägitult valla punased asjamehed: noorem hakkas vallamajas sekretäriks, vanem astus rahvamiillitsasse. Küll Villem Ütsi märatses ja kutsus kõiki taevaseid vägesid appi, kuid pojad panid vöö vööle, lahkusid kodust ja elasid kus juhtus — tuttavate ja kaugemate sugulaste pool. Julius — tema oli sel ajal paras karjapoiss — käis paar korda salaja vendi vallamajas vaatamas, aga kui isa sellest teada sai, siis järgnes niisugune nahatäis, mida Julius mäletas kerge külmavärinaga tänase päevani. Pärast seda oli ta nädal aega nõrk ega saanud teisi kui ainult kõhuli lamada. Siis nuttis ema ja siis sai oma sauna temagi. Ja kui punane võim ära tapeti, olid Juliuse vennad esimesed, keda head naabrid kinni võtsid ja siinsamas surnuaia taga maha lasksid. Isa Villem ei läinud kogu elu jooksul oma poegade haudade ligi. Ja kui see oleks tema teha olnud, ega ta oleks lasknud end ka paganast poegade ühte ritta matta.

Julius süütas uue suitsu, vaatas üles pärnade poole ja nägi tükikest helesinist taevast. Julius tundis tahtmist valjusti mõni kõva sõna ütelda. Mälestused olid äkki nõnda elavad ja nii halvad, et hädasti oleks praegu üks tubli lonks ära kulunud. Julius kahetses, et poest midagi ligi ei võtnud. Küll käiks siin paigas asja ette, jumala eest! Mida rohkem ta mõtles ja meenutas, seda hullemad mõtted pähe tulid, seda sandimaks tuju läks. Ilm paistis äkki hullupööra sünge ja pime, ehkki pärnade vahelt tükike helesinist taevast helkis.

Pärast kahe poja surma hakkas isa Villem nooremat poega tões ja vaimus kasvatama. Oma eesmärgi ta peaaegu saavutas: Juliusest kujunes ajapikku sõnakuulelik poeg, kelle eest mõtles tark ja vali isa. Veidral kombel usuasjadega isa Juliust eriti ei tülitanud — aitas söögi- ja õhtupalvest ning ühistest kirikuskäimistest lihavõtte- ja jõulupühade ajal. Ise käis Villem loomulikult igal pühapäeval kirikus. Kui mõni kõige selle üle imestust avaldas, raputas Villem pead: iga inimene peab ise leidma oma tee jumala juurde, ütles ta vaga häälega, ja selle peale polnud kellelgi enam midagi kosta.

Sõnakuulelik poeg... Jah, selle sõnakuulelikkuse tulemus see pulmalaud koos vinnisnoolise Luise ja kõigi Männiku käbidega oligi. Sõnakuulelik poeg... Sest jumalasalase koda ei sallinud porduelu ja Juliuse eksirännak Luisega metsa pärast jaanikut tuli kiriklikult kinnitada. Sinna ei saanud midagi parata, ehkki Julius oli juba täismees mis täismees.

Julius ajas end järsult püsti. Ei, põrgu pärast, aitab, aitab, ta ei taha siin enam minutitki olla! Nagu Männiku Kristjani haua juurest, nõnda

hakkas ta ka siit kiiresti-kiiresti eemale kõmpima. Meel oli mõru, süda valutas, pea tuikas ja Julius ei mäletanud, millal oma elus oli ta end veel halvemini tundnud. Jäägu nad siia, jäägu siia kõik need mälestuste mäed, mis rõhusid hinge! Kui maailmas on koht, kus inimene võib ennast kõige räbalamini tunda, siis on see siin, siinsamas kalmistul, ja mida rutem siit minema saab, seda parem talle ja nendele, kes seal hauaküngaste all osavõtmatult puhkavad! Ei, jumala eest, see pagana kirjanik rääkis tõtt sellest hullust nullpäevast! Nüüd ei kahelnud Julius enam kübetki. Sest seesugused värgid pole talle kunagi elus korraga ja sihukeses valus-vaevas kaela sadanud!

Julius seisatas alles siis, kui kriuksuv kalmistuvärv selja taga. Puu juures, mille najal jalgratas seisis, tõmbas ta hinge.

Oh, tuleks keegi ja ütleks, mida teha!

Kodu koos Luiseaga tundus nõnda kauge, et isegi sellele mõtlemine oli igav. Kauplus ei suutnud mõtet samuti liigutada. Kuhu, no kuhu peab inimlaps minema, kui hing raske ja mõtted ähvardavad pea lõhki ajada?!

Äkki jõudis Juliuseni kauge muusika. Muusika oli lõbus ja kerge. Julius kartis ennast liigutada: on see lihtsalt kumin kõrvus või siiski ilmsi? Muusika ei lakanud, vastuoksa, nüüd kostis ka laul. Laulva naise hääl mõjus siin vaikuses kummaliselt. Julius seisis, kõrv helide poole kikkis, ja kuulas. Näh-näh, mis see siis nüüd olgu?

Metsa tagant kostis veduri läbilõikav vile. Hetkeks summutas ta laulja hääle.

Julius pööras nagu käsu peale kõrva huike suunas.

Julius ohkas.

SEITSMES LUGU

sellest, kuidas Julius saunapeost osa sai, mida arvata kelneri elukutsesest ja Leo Tolstoi käitumisest ning miks Juliusel jällegi kiire hakkas

Punaseks ja kollaseks võõbatud, paviljoni tüüpi soome saun asus otse jõe kaldal kõrgendikul. Esisein oli ainuüksi suur uksega klaasitükk, nõnda et võis vahtida sisse ja seest välja, kuidas kellelegi meeldis. Ristkülikukujulises kaminaruumis oli ühes otsas suur tammepuust laud tugevate toolidega ning teisel pool, kamina lähistel hulk järi moodi istmeid. Üks uks viis meeste, teine naiste sauna. Jõepoolses küljes oli midagi palkonitaolist, kuhu pääses mõlemast saunaruumist ning kust viis üsna järsk kaitseäärtega liugtee otse jõkke.

Julius istus laua taga, ees šašlõkitaldrik ja napsiklaas, ning jäi oma naabriga, tähtsa ninaga, sinasõprust.

Ega Julius just surmkindel olnud, et see, kelle kõrvale ta istuma

sattus, tähtis nina on, aga ta mäletas Peeter Suure jutust, et tänases seltskonnas pidi üks niisugune olema. Julius uuris ükshaaval läbi kõik kaksteist meest ja kolm naist ning arvas iga järgmise klaasitäie järel üha veendunumalt, et nimelt too suurekasvuline, paksude kulmude ja iga kanti soliidse olemisega mees, kelle kõrvade ääres paras jagu halli, kes rääkis valju häälega ja naeris lausa pisarateni, — et nimelt see ongi. Julius arvas seda veel sellepärast, et tema naaber oli hästi rahulik ja püsis paigal: teised siblisid ja sagisid ringi, tormasid kamina juurde šašlõkki keerutama, käisid ümber sauna hulkumas ja jões sulistamas.

Julius istus siin juba teist-kolmandat tundi ja püüdis üha visamalt kõiki muresid-mõtteid eemale peletada. Läbi metsatuka kalmistuni kostnud muusika teda siit lähedalt mööda kõmpima tõukaski, ja ei saa salata, mitte ilma tagamõtteta. Sauna ees seisid mitu sõidumasinat ning autojuhid tegid seal suitsu. Naised katsid lauda ja mehed kadusid aegajalt lavale. Peeter Suur laskis nagu värten ringi, näitas, juhatas, õpetas, soovitas, kiitis takka ja noogutas kaasa. Peetriga Julius nagu muu seas möödaminnes juttu tegigi, endal silmad läbi klaasseina laual, kuhu kanti patuselt palju pudeleid.

Kus häda kõige suurem, seal abi kõige ligemal. Jõest tuli ähkides-puhkides keegi isand, jäi Juliuse-Peetri kõrvale pükse jalga tõmbama, kuulas nende maast-ilmast juttu ja küsis suitsule tuld. Mees päris, kas jões kalu ka on, ja ehkki Julius ise kalamees polnud, teadis ta ühte-teist pajatada. Kalajutust sai ilmajutt, ilmajutust napsijutt, napsijutust naljajutt. Äkki lõi võõras Juliusele kämblaga õlale ja kutsus teda oma lauanaabriks. Juliusel jäi üllatusest ja kohmetusest hing kinni. Tema oli vaikselt lootnud, et ehk poetub laualt midagi Peetrile, millest temagi osa saab... aga et lausa nõnda! Küllap see ongi! käis Juliusel läbi pea. Kas siis mõni väike sell tihkaks poolpurjus külameest linnarahva pidulauda kutsuda?!

Tänulik Julius püüdis oma naabrile igati meele järele olla. Ta jutustas lugusid külaelust, rääkis oma pullist, pajatas nooruses kuulnud lugusid siinsest poolhullust parunist ja selle pojast, kes Saksamaal suurest õppimisest lolliks läks. Naaber kuulas ja naeris, pakkus ja valas. Ja Julius ei lasknud ennast palju paluda. Iga pitsiga hakkas tal kergem, iga sõõmuga jäid kõik tänased läbielamised kaugemale ja varsti ta ei tundnud kõige möödunu pärast mingisugust südamevalu.

Muusika mängis, ümberringi jutt ja naer, jõest kostsid kilked. Juliuse pea surises mõnusasti ja rinnus oli lahe. Ta sirutas oma pikad kõhnad koivad laua alla välja, süütas uue sigareti, rüüpas lonksu õlut ja tundis ennast üle tüki aja jälle hästi. Annaks issand niisuke si paevi palju!

Mis seltskond see siin ringi sahkerdas, sellest Julius päriselt aru ei saanudki. Ja kuidas sa ikka küsima lähed! Salamisi uuris ta kolme naist,

kahte noort ja nägusat ja ühte keskealist. Ei tea, kust niisukesed kenadkorralikud litsid välja võetud on, mõtles Julius huviga. Kui ta hiljem kuulis, et kõik kolm on abielunaised ja nende mehedki siin, oli Julius ivake pettunud.

Mehed meelitasid Juliust sauna, aga ta ei hoolinud. Liugteed käis imetlemas küll. Et pärast seda hullu kuumust suplus jões hea on, sellest sai Julius aru, aga kuidas nad palja taguotsa peal mööda laudu jõkke liuglevad, ilma et head kohta pindusid täis ei tiki, see käis talle üle mõistuse. Alles siis, kui esimene mees saunast välja kargas, nägi Julius, kuidas asi tegelikult käis. Tagumik polnud kellelgi ohus, sest sõit alla läks kelguga. Otse enne liugtee lõppu jäi kelk takistuse taha pidama ja istuja lendas kisades ja kukerpallitades vette. See vaatemäng pakkus Juliusele suurt lõbu.

«Nii et — eluaegne põllumees?» küsis linnamees, kui nad jälle kõrvuti lauda istusid. «Ja nüüd — pensi peal, jah?» Linnamees sirutas klaasi Juliuse poole. «Meie põllumeeste terviseks!»

Julius haaras kõheldes klaasi. Kõheldes sellepärast, et esiteks ta ei teadnud, kuidas naabrile vastata, ja teiseks häiris teda, et nüüd oli ka Peeter lauda toodud. Peeter istus otse Juliuse vastu ning kuulis iga sõna, mis ta suust välja poetas. Ja ole sa lahke, juba kõlaski üle laua Peetri bass:

«Palju sinust põllumeest! Mitu aastat sul kolhoosi tuli — kas saabki tosinat kätte? Nagu kuuskümmend täis, kohe jäid ära... oli ju?»

Julius maigutas pahaselt suud ja kohmas:

«No ikka enne kah — majapidamine ja... Sõda polnd veel lahti, kui ma juba siin...»

«Sõjas ei olnud?» päris linnamees.

Julius raputas pead.

«Ma olin kogu see sui pikali maas... mobiliseerimine läks minust mööda.» Julius viipas Peetri poole, et juttu mujale juhtida. «Tema tepe sõja läbi.»

Linnamees hakkaski Peetrilt pärima, mis väeosast ja kus, ning nende vahel läks elav jutujärg lahti.

Julius tõmbas hinge ja süütas suitsu. Ei, ega siin valet olnud, haige oli ta sõjasuvel tööpoolest. Heinakoorem läks ümber ja mattis ta enda alla. Seda muljumist põdes Julius mitu kuud, põdes seni, kuni Punavägi läinud ja sakslased sees. See põdemine aitas teda saksa sõjaväest ja omakaitseteenistusestki kõrvale hoida. Tõsi, siin oli lisakasu isa Villemi suurtest tutvustest ülemuste ja arstidega: kõvad paberid aitasid Juliust rahule jätta. Nõnda tuli Juliuse arvates see koormalugu talle õnneks, sest sõda läks temast suures kaares mööda ja hing, näe, tänase päevani päris kenasti sees.

«Palju siis lapsi on? Mis nad teevad?»

Linnamees oli Peetriga sõjaasjad läbi arutanud ja asus uuesti Juliuse kallale.

«Kaks — poeg ja tütar,» ütles Julius kohe, sest selles küsimuses polnud mingisugust konksu ja vastuses segadust.

«Mida poiss teeb? Kolhoosis? Või linnas?»

Julius rüüpas lonksu õlut. Ta kahetses, et klaasi põhja oli õlut nii vähe jäänud, sest praegu oleks vist hea vastusega kauem viivitada. Võib-olla polekski küsimusest midagi, kui üle laua Peeter ei istuks... Peeter, kes väga hästi mäletab päevast konflikti Kostjaga. See häiris Juliust kõige rohkem. Pagan võtaks, kui vastumeelt oli Juliusele äkki vastamine. Ta tajus ähmaselt, et midagi hakkab muutuma, et heal enesetundel ja rahulolul ei lasta siin ilmas igavesti kesta, et kuskilt keruvad jälle mõtted ja mälestused nagu pahad vaimud esile.

Ei saa rahu, ei saa rahu, pomises Julius mõttes. Ta vaatas Peetri poole ja nägi, et see hakkas suud lahti ajama. Ei, nojah, see veel puudub, et Peeter ütleks esimesena ja annaks asjale hinnangu kätte! Juliuksel tekkis Peetri vastu viha. Topib ennast nagu needus su ellu! Pike-malt mõtlemata ja endalegi üllatuseks lõi Julius pahuralt käega, vaatas naabrile sügavalt silma ja pöörutas:

«Mis teeb?! Amet või midagi! Mis mehetöö! Tassib suppi ja napsi ette, teeb kummardusi ja võtab jootraha — ptüi!»

Julius sülitas nii valjusti, et laua teises otsas aeti pead õieli ja jäädi nende poole vahtima. Julius oli purjus ega hoolinud sellest. Julius ei hoolinud praegu millestki. Pahameel Peetri vastu oli temas ühtäkki keeranud vihaks Arno vastu. Sõnad tulid enne suhu, kui mõtet lõpuni mõelda jõudis — ja Julius lõi ehmunult suu kinni, taibates takkajärele, mida ta ütelnud oli.

Kuidas nõnda...? Ei, kurat võtaks, üks mõtelnud salamisi mõnikord varemgi sedasi! Mõtelnud, käega löönud ja teist tegemist teinud. Sest mis sai ta sinna parata, kui Arnole see kelneritöö kõlbas! Kui ta sellest esimest korda kuulis — varem töötas Arno lühikest aega autojuhina, jäi aga vintispäi sõidu pärast kaheks aastaks lubadeta ning otsis uue ameti —, kui ta sellest esimest korda kuulis, tahtis Juliuse süda seisma jääda. Sel hetkel Julius kahetses, et tal polnud isa iseloomu ega kõva kätt. Sest näe, isa sai temast jagu palju vanemana, kui poiss tookord oli. Tema oli võimetu. Tema ei osanud midagi ette võtta. Luisest ka loodetud liitlast ei saanud. Vastupidi, kui Arno aeg-ajalt koju kingitusi tooma hakkas (hea poeg!) ja ühel ilusal päeval autoga õue sõitis, oli Luise lõplikult võidetud. Külmas polnud veel üheski peres masinat. Seda päeva, millal Luise end esimest korda poja kõrvale istuma seadis ja

kauplusesse leiba ostma sõitis, mäletas ta tänaseni kui suurt pidupäeva ja küllap mäletab surmanigi.

Kingitustest ja autost hoolimata ei suutnud Julius unustada häbitunnet, mis teda üleni haaras, kui nad kord Luiseaga linnas käies restorani sisse astusid. Arno loovis — teised olid naisettekandjad —, kikilips ees ja läikivad juuksed peas, laudade vahel, kandikul taldrikud ja karahvid. Ühes lauas käratses kamp mehi. Üks neist surus talle mõned jootraharublad pihku, mida Arno kummardades ja pikalt tänades vastu võttis. Arno näol oli niisugune imal naeratus, et Juliusel läks süda pahaks. See jäi temal esimeseks ja viimaseks restoraniskäiguks, rohkem Julius oma jalga sinna ei tõstnud.

Jah, nojah, amet on amet ja töö on töö — seda tegi isale üleolevalt selgeks Arno ja seda kinnitas tragilt Luisegi. Aegade jooksul harjus Juliuski sellega ja püüdis poja leivateenimisele ikka vähem ja vähem mõelda. Aga küllap polnud ta kunagi õieti vabanenud pettumusest ja kahjutundest, et tema poeg midagi suuremat-tõsisemat ette ei võtnud, et tema pojast ei saanud... noh, ütleme, arsti või juristi või majandusemeest...

«No-noh... Töötajaid on igal alal vaja.»

Lohutav toon kaasvestleja hääles ei toonud oodatud kasu. Julius löi uuesti käega ja viskas viinaklaasi tühjaks. Linnamees pakkus Juliusele vorstilõike, see raputas pead. Läheb niisama...! Seesugusele jutule pole peale midagi vaja... sant mekk ja mõru meel jäävad niikuinii! Julius muutus morniks, põrnitses omaette ja jäi silmanähtavalt üha rohkem purju. Naaber ja Peeter vahetasid pilgu, esimene noogutas Peetrile, nagu öeldes, et vaadaku, et tuttav külamees endale liiga ei tee, tõusis ning läks kamina juurde teiste seltsi.

Peeter kummardus üle laua Juliuse poole ja kõmistas:

«Julius, kuule! Sa peaks ehk minema hakkama... nõnna seatud juba, et...»

Julius ajas pea püsti ja vaatas Peetrile vihaselt otsa.

«S-s-s-inu asi —!»

Julius löi raksatades kaks kätt lauale, ajas end vaevu püsti ja läks põlvede nõtkudes klaasukse poole. Palju poleks puudunud, et oleks läbi klaasseina marssinud. Keskealine naine sai kuuevarrukast kinni ja suunas midagi ebamäärast pomiseva Juliuse ukseavast välja.

Julius hingas paar sõõmutäit varaõhtust värsket õhku. Midagi mõtlemata seadis ta sammud põõsapuhma juurde, kus istusid autojuhid ja mängisid kaarte. Julius vajus ropsti! nende kõrvale maha, kõhis ja krägises ja jäi omaette norutama.

Autojuhid ei teinud temast välja.

Äkki ajas Julius kõrvad kikki. Üks autojuhtidest ümises mingit lau-

lukest. Viis oli talle tuttav. Ja Julius tundis suurt vajadust häält teha. Ta ajas pea püsti, huuled torru, kõhatas hääle puhtaks — ja laskis joru lahti. Kõik kolm autojuhti jäid teda üllatunult vaatama. Et selle kuu-
vetunud vanamehe kõrist nii helekõrge tenor välja käis, rabas kõiki. Üks hakkas naerma, teised vangutasid muiates pead.

«Kuule, vana, kas sa mõnda vanaaegset laulu ka tead?»

«Miks ma ei tea!»

«Lase tulla!»

«Mõnda ilusat ja kurba!»

Laua ja kamina juures istujad jäid nagu kokkuräagitult vait, sest äkki kõlas läbi õhtu pöösaste vahelt nukker tenor.

«Õhtu ehal olen sündind,
esimest korda teinud häält,
õhtu ehal väljas käind,
kinni hoides ema käest.»

Naised tegid meestele «tsst!» ja tõttasid uksele. Mõned mehedki järg-
nesid. Keegi keeras magnetofoni kinni.

«Olen sirgund nooreks meheks,
viisteist aastat, seitse kuud,
esimeseks armu täheks
neiuke mul andis suud.»

Autojuhid olid kaardimängu katki jätnud. Uudishimulikult kuulasid
nad Juliust, kes, pilk kuhugi kaugusesse ära pööratud, laulis:

«Neiuke mind maha jättis,
kadus õnne paradiis,
ei mul olnud sõpru ilmas,
õhtuehal nutsin siis.»

Juliuse hääl hakkas värisema.

«Õhtu ehal sooviks surra,
maha maetud saada ka.
Sõbrad, võite andeks anda,
mis teil halba teinud ma?»

Kui Julius laulu lõpetas, tekkis hetkeks vaikus. Esimesena hakkasid
maruliselt aplodeerima naised, pea mehedki.

ARDI LIIVES

Julius vaatas kohkunult ringi. Äkki tundis ta end hästi ebamugavalt. Ta tahtis tõusta ja kaugemale kaduda, kuid naised ei jätnud teda rahule. Kaks nooremat klammerdusid Juliuse käevangu ja nii nad vedasidki purjus vanamehe kamina juurde järile istuma. Juliusele suruti õlleklaas pihku ja hakati aga uusi laule pinnima. Kuid Julius ei võtnud enam vedu. See, mis tuli, tuli südamest, ja oligi kõik. Teatrit teistele tema teha ei oska.

Lõpuks jätsid naised Juliuse rahule ja lõid ise laulu lahti. Neid laule Julius ei tundnud. Need olid lõbusad laulud täis armastust ja päikese-paistet. Juliuse praeguse meeleoluga ei läinud nad kohe kuidagi kokku. Julius mornistus üha enam, vajus kõssi. Nõnda istus ta järil tükk aega, käed jalgade vahel ripakil, tühi õlleklaas käes, pilk tuhm ja nukker.

«Vana, mis sa nukrutsed! Tule!»

Ennistine lauanaaber raputas Juliust käsivarrest. Julius ajas end püsti ja laskis uuesti laua taha juhtida. Nüüd istusid nad siin kahekesi, sest teised kõik olid kamina ümber ja Peetergi oli kuhugi kadunud.

Teine täitis klaasid, torkas ühe Juliusele nina alla ja löi kokku. Kui nad joonud olid, pilgutas mees silma ja päris:

«Kui sa nii koju lähed... kas abikaasa käest võtta ei saa?»

Esimesel hetkel ei saanud Julius küsimusest aru. Siis taipas. Ta nõksatas, ajas pea trotslikult püsti ja põrutas:

«Käigu ta kus —!»

«No-noh?!» imestas naaber.

«Mis mul tast! Ma tean ise, mis —! Või veel!» Julius kummardus naabri kõrva juurde ja sosistas vandeseltslaslikult: «P-parem kui teda... tühja... polekski! Lollist peast sai tükk tehtud! Äh kui lollist peast!»

Julius surus pea kätele. Soh, nojah, nüüd oli see välja öeldud. Nüüd oli välja öeldud otse tähtsale ninale endale, mida ta Luisest arvab. Pangu lehte või kuulutagu raadios. Tema ei karda. Tema räägib tõtt. Susi söögu ja sunnik võtku seda vanaeite.

Naaber müksas küünarnukiga Juliust:

«Miks sa siis... üldse elad?»

«Ei elagi!» tegi Julius käega laia žesti.

«Aga ära ei lähe?»

«Ära?!»

Julius pöördus linnamehe poole ja vaatas talle arusaamatuses otsa. Mõte oli uudis. Ära minna? Kuhu? Milleks? Kuidas?

«Noh, nagu Leo Tolstoi...» selgitas naaber surmtõsise näoga. «Kas sa, vana, tead, kes Leo Tolstoi oli?»

Miks Julius ei teadnud, ega Julius nõnda harimata ka olnud. Leo Tolstoi on vene kirjanik, ammu surnud juba, igasugu raamatuid kir-

jutanud, igatahes tuhat korda kuulsam kui see karvane, kes täna nullpäeva kuulutas. Julius oli televiisoris «Sõda ja rahu» näinud, ei, algusest lõpuni mitte, aga ühte või kahte osa kindlasti. Mida see Leo Tolstoi siis tegi? kõikus Julius naabri poole, kätega lauast kinni hoides.

Nüüd jutustas linnamees nagu suure saladuskatte all, kuidas selle teinepool oli terve elu vanamehe kallal närinud ja teise lõpuks nõnda ära tüüdanud, et see ühel ilusal päeval — ta oli siis üle kaheksakümne — jalad selga võttis ja kodust minema kõmpis. Läks ega vaadanud tagasi. Lõpuks jõudis ühte raudteejaama. Sealt enam kaugemale ei saanud. Vanainimese asi, istus maha ja sinnasamasse ka suri.

Julius silmitses rääkijat umbusklikult. Ega see ometi luiska? Kas tõesti see kuulus kirjanik...? Et võttis kätte ja pani plehku? Ei, tema, Julius, seda küll ei usu!

Kui naaber vandus kõige nimel, mis talle püha on, et kõik on sulatõsi ja seda võib isegi raamatutest lugeda, jäi Julius mõtlikuks. Või võttis kätte ja... ja raudteejaama! Kas sa näed! Kahju, et seal hinge heitis... et ei saanud päevagi oma tahtmist elada! Kahju jah, arvas teinegi ja valas klaasid uuesti täis. Mõlemad jõid vaikselt pühalikkuses Leo Tolstoi mälestuseks klaasid põhjani.

«Kuule, sina,» vaatas Julius naabrile otsa, «kas sa oled minister?»

«Mina?»

Naaber vaatas Juliusele üllatunult otsa ja pahvatas naerma.

«Mina — minister? Kust sa seda võtad? Pole siin ühtegi ministrit...»

Julius oli pettunud. Ta põrnitses tuhmi pilguga taldrikule, näppis paberist laudlina ja nohises. Juliusel oli tunne, et teda on ninapidi veetud. Kui jutt tähtsast tegelasest polnud õige, kas on siis õige jutt Tolstoistki? Kas üldse on siin maailmas midagi õige? Kas on—?

Metsa tagant kostis vedurivile. Julius ajas võpatades pea püsti ja tardus.

Äkki, endalegi aru andmata, kargas Julius üles, komberdas naabrile pilku heitmata välja, tõttas kõikuval kõnnakul põõsapuhma varjus kaarte mängivate autojuhtide juurde, seisatas ja pressis hingeldades:

«Mehed — olge mehed — viige — viige mind jaama!»

KAHEKSAS ja VIIMANE LUGU

sellest, mida Julius raudteejaamas tegi ja mõtles, kuidas Johann Friedrichil temaga raskusi oli ja mis lõpuks sai

Raudteejaam — vana kõrgete akendega kivihoone, paras jagu luitunud ja igav, tukkus suveõhtuses unisuses. Perroonil polnud hingelistki. Juba tükk aega ukerdas Julius kassa juures sõiduplaani ees. Läbi suurte

raskuste leidis ta õhtul saabuva rongi kellaaja, aga et jaama kell seisis, siis ei andnud see tarkus talle midagi. Kassaluugile koputada Julius ei tihanud. Sai ta ju aru, et samm oli kõikuv ja keel pehme. Parem inimestega mitte õiendama hakata, tont teab, mis sellest võib tulla...

Julius komberdas jaamast välja perroonile, kõmpis selle kaugemasse otsa ja vajus pingile. Soh ja nii. Siia ta nüüd istuma ja ootama jääb. Siit ta niipea ei liigu. Siin tõmbab ta hinge ja laseb mõtetel kerida, nina ees kahele poole kaugusesse kaduv rööpapaar.

Julius ei püüdnudki endale aru anda, mis vastupandamatu jõud teda äkki jaama poole kiskus. Lihtsalt äkki olid kõik asjad hunnikus ja silme ees seisis üksainus siht — jaam. Ta pidi siia tulema. Teda poleks suutnud miski takistada. Kui üks autojuhtidest poleks käinud ülemuste käest luba küsimas ja sõit oleks sõitmata jäänud, küllap siis oleks ta jalgsi tulnud. Või selle pagana jalgrattaga, mis nüüd jäi sinna kuhugi sauna kõrvale põõsasse. Igal juhul oleks tulnud. Kas või neljakäpukil. Sest täna peab ta siin olema, kurat võtaks jah.

Esimest korda käis Julius jaamas koos emaga. Ta võis siis viie-kuuene olla. Nad sõitsid Pärnusse sugulastele külla. Aga rohkem kui külas-käiku mäletas ta esimest kohtumist rongiga. Auru pahviv vedur oli suur ja võimas. Veidi tahmunud näoga mees, kes veduriaknast välja vaatas, oli kõige põnevam inimene maailmas. Mulje oli vapustav.

Mõne aasta pärast, kui Julius kodust rohkem liikuma pääses, tuli ta sageli raudteejaama. Erutatult ootas ta rongi saabumist, vahtis kõike, mida vähegi vahtida andis, kippus vedurile ligi ja vantsis raudteetöölise sabas. Kui rong kauges, tundis väike Julius, nagu oleks temast tükike lahti kistud ja minema viidud.

Mida vanemaks Julius sai, seda vähem teda maatöö tõmbas. Ehkki isa ei võtnud kaua vedu, sai Julius lõpuks oma tahtmise — ta läks raudteele tööle, temast sai pöörmeseadja. Kord kaksteist tundi päeval, kord kaksteist tundi öösel, nõnda rahmeldas Julius. Rongid sõitsid nagu nalja sinna, kuhu korraldaja käsul Julius nad suunas. Palk, tühi, oli küll väike, aga elada aitas... ja kuidas-kuidas veel!

Oh jumal, jumal, kui kaugele see kõik on jäänud!

Julius otsis rahutult mööda taskuid suitsupakki, pistis sigareti suhu, rapsis tuld ja tõmbas ahnelt mitu sõõmu. Juliuse käed värisesid kergelt. Ei, ega see viinast olnud. Juliust valdas peaaegu samasugune erutus kui kunagi kauges-kauges lapsepõlves, kui ta koos emaga siinsamas perroonil seisis ja esimest korda rauast imelooma nägi.

Mis oli sellest kõigest kasu! Tahtmisteks ja unistused unistusteks — kuskilt tulid jõud ja keerasid kõik vuntsi! Pildid minevikust ajasid üksteist taga, hüppasid mõttesse ja kadusid sama kähku, kui tulid. Maria. Lilleline vaip — ühe Riia priisõidu mälestus. Pöörisuvine

jaanipidu. Purjus pea ja pahandus Mariaga. Luise tantsitamine ja suve-
õine põõsalune.

Oh jumal, jumal! Julius ägas, meenutades, kuidas ühel päeval isa küla pealt hiobisõnumi tõi. Kül mavärin käis praegugi üle Juliuse kere, kui ta seda jutujamist isaga elustas. Ja kuidas ta nagu alandlik kutsikas koos isaga Männikule tehtud tempusid klaarima kõmpis. Ja kuidas Maria linna pages ja Julius oma tembud pulmadega kinni maksis. Ja kuidas isa ja Luise peale jäid ning tema kangus, nii vähe kui tal seda oligi, lõplikult põrmuks löödi. Pärast isa surma pidi ta raudteega päriselt hüvasti jätma ja temast sai jälle maamees. Sai ja jäi. Sai ja jäi tänase päevani. Küllap surmani. Oh jumal... mis jumal, sa kurat küll —!

Julius virutas koni maha ja vahtis ärritatult paremale-vasakule. Tal oli äkki tahtmine valju häälega karjuda. Või püsti tõusta ja plekist prahiurn jalaga kummuli virutada. Või teha midagi muud lolli. Sest midagi peab ju tegema. Midagi tuleb teha. Tuleb. Tuleb.

Jaamaülema ja mõne reisija ilmumine rahustas Juliust. Ta tõmbus kõssi ja püüdis mitte tähelepanu äratada.

Äkki ajas Julius kõrvad kikki.

Metsatuka tagant ilmus välja mootorveduri nina ja varsti vuras rong tasase urina saatel jaama ette.

Jah, niisukei mootorvedureid Juliuse ajal ei olnud. Tema aeg oli auruvedurite aeg. Tema aeg...

«Näh, mis sa siin teed?»

Juliu se ees seisis vagunist väljunud Johann Friedrich, seesama Juku või John Maata, kelle õlle järele täna Juliusel mitu korda isu käis.

«Mis ma teen...» porises Julius tigidalt. «Ise näed — istun.»

Kondine hobusenäoga Juku kõhis ja vangutas pead:

«Kus sa ennast sedasi...? Sa päris pehme...»

«Mis siis?» vaatas Julius talle süngelt otsa. «Matuselt või?»

Juku noogutas ja silmitses pingil konutajat murelikult.

«Ootad kedagit või?»

Julius vaatas Jukule altkulmu otsa ja nohises:

«Ähäh.»

Juku kõhkles hetke ja istus siis Juliuse kõrvale.

«Keda?»

Julius pööritas silmi ja tundis, kuidas vanamehenässaku iga küsimus teda miskipärast üha rohkem ärritas.

«Keda, keda. Leo Tolstoid.»

«Mesasja?»

Samal silmapilgul hakkas rong liikuma.

Ja nüüd juhtus Juku jaoks midagi imelikku. Nagu nõelatult kargas

Julius püsti, röögatas ja tormas vagunite poole. Jooksnud mõned sammud, komistas ta ja käis kogu oma pikkuses perroonile pikali. Ehmunult ajas Juku end püsti ja tatsas lamaja poole. Kuid joodikut, nagu ikka, aitab jumal ja Juliusel polnud häda midagi. Juba oli ta käpuli, siis põlvili, hetk hiljem püsti. Ta püüdis vaguniga võidu joosta ja sirutas kätt ukse käepideme poole.

Jaamaülem ja mõned reisijad karjusid midagi. Juku haaras Juliusel varrukast ja tiris teda rongist kaugemale.

«Kus sa, hull! Mis sa, hull!» kisendas Juku hirmunult.

«Kurat, lase lahti!»

Julius oli hoos, Julius röökis, rabeles ja rapsis, aga temast vanemal Jukul näis jõudu ülearugi olevat: mõlemad jäid hingeldades seisma ja viimane vagun kaugenes.

Jaamaülem vangutas pead ja kadus hoonesse. Ka paar teist inimest, kelle jaoks nüüd etenduse huvitavam osa möödus oli, lahkusid perroonilt.

Julius ja Juku seisid endiselt ähkides ja vahtisid teineteisele otsa: üks vihas, teine arusaamatuses.

«Mis sul pähe löi, Julius?» raputas Juku teist.

«Käi kus —!»

Julius tõmbas ennast Juku haardest lahti, vahtis segaselt ringi ja tui-gerdas uuesti pingi juurde. Lõdvalt vajus ta pingile istuma.

Juku astus kõhides tema juurde.

«Mis sa's... lolliks läksid või?»

Julius vaikis. Julius surus käed näole ja kõigutas ennast ette-taha. Juku silmitses teda imestunult ja ütles veidi areldi:

«Kuule, buss peaks kohe tulema... Hakkame õite minema.»

Julius ei vastanud. Juku pidi oma juttu kolm korda üles ütleva, enne kui Julius oma ootsumise jättis, käed näo eest ära võttis ning äkki väga väsinult pomises:

«Mine, mine... Ma ei tule kuhugi.»

Kõik Juku katsed Juliust püsti ärgitada ebaõnnestusid. Kui Juku lausa väevõimuga teist kätest tirima hakkas, kiskus Julius end lahti ja karjus täiest kõrist, nõnda et Juku ehmunult eemale põrkas:

«Käi kus kurat! Lase mul olla! S-ssaatan!»

Juku vaatas abiotsivalt ringi. Aga polnud siin kedagi, kelle käest toetust saada või kellega arutada, mis kulla külamehega lahti on. Ja Juku löi vihaselt käega:

«Pole minu asi... sidi või surmani!»

Turtsudes ja porisedes kaugenes Juku. Jaamauksel vaatas ta veel tagasi: kas naabrimees võtab aru pähe või ei? Ei võta. Konutab edasi justkui segane. Konutagu, urises Juku ja tõttas bussipeatuse poole.

Julius istus ja vahtis üksisilmi jalgade ette maha.

Julius mõtles sellele, kes vasikakopli juurest minema sõitis, põllulilled käes.

Julius mõtles jalgrattale, mida ootas Luise, nimelt Luise, aga mitte keegi teine.

Julius mõtles Leo Tolstoile.

Julius mõtles pikkadele tööpäevadele-öödele raudteel.

Ja äkki hakkasid pisarad mööda põski alla voolama.

Vanamees nuttis luksudes nagu väike laps.

Õlad vappusid, nina lurises ja lõug vōbises.

Sirtsti! poetas pääsuke oma heite otse keset Juliuse pealage.

Julius katsus pead ja vaatas nutuste silmadega linnusitast määrdu-
nud kätt.

Küllap ei tulnud Juliusele pähe, et see võiks õnne tähendada.

Küllap mitte.

Sest miks siis muidu pisarad nüüd lausa sorinal mööda kortse endale
teed otsisid?

Valmar Adams

AGULIPOJA MÄLESTUSTEST

Minu kodu oli ehitatud
sügissajuplaatidest.
Suplinna linnukesed
olid mu madonnad.
Ihne jumal leti taga suitsuvorsti müüs.

Inglitena lendlesime prügiluha kohal.
Vaid kui kapital sai kokku — siis
istusime vennalikult «Illusioonis»,
kus me igatsused reisisid Pariisi,
seitsmes seerias sõitis saladuslik laev...

Minu sõbrad: Jaames Kõverjalg ja Muru Jakk
kivipildumises olid minust kangemad.
Minu musklid põgenesid aju.

Sellepärast haljad hobused
kappavad mu unistustes veelgi.

TALVE TULEK

Kuude kurbus ainult
sind ümbritseb
su elu videvikus.
Su tagauksele ju koputavad
Kõle ja Üksi — kaks mittehastajaõde.

VALMAR ADAMS

Võltsnaeratuste öelad nõgesed
aeg-ajalt matkivad veel haljust:
oo, ära puutu neid!
Kõik taimed kaovad, nii nagu sina
pead lõpuks kaduma.
On lehed langenud
ja kummikute samm
neid litsub mättasse
ka siis, kui tuulepuhang
neid tõstab mõnehetkeliseks tantsuks.

Su eilse päeva laubal hüübib
Aeg... Mälestus ja tegemata jäänud teod
nüüd jäävad lamama skleroosi sängi.
Ei, tagasi aeg midagi ei anna.
Su üks-kord-oli tasa moondub
ei-kuski-riigi viirastuseks...
See oli — oli see?
Nüüd on ükskõik.
Kaks mittehalastajaõde
katavad ta lumelinadega kinni.

Veel hetkeks virgutab sind
raske jääkott laubal
ja põgenevas teadvuses
helisevad talve
jääkuljused.

See kõik, mis sulle pärisosaks jääb.

KALA LAUL

Ma elan ja kasvan ja ujun,
ei taipa, kas tark ma või loll,
ja kui tõuseb faevasse tuju,
siis öeldakse: ta on veel nolk.

VALMAR ADAMS

Nad teeksid mu kehast konserve
(nagu olevat kohus ja kord), —
kuid isendil on ju ka närve,
kui ta on valuakordi.

Kui raske on elada tummal!
Kui kosutav oleks üks kilg!
Kuid nõudlik on loomuste trummar:
Juhan Liivist tee soolatud silk!

Kord kraadiga kriitik saab aru,
et fäitmata riimide plaan,
et vähe on soolatud varu, —
siis partsaga pähe ma saan.

Ma ujun monteeritud filmis.
Nii oli, nii on ja nii jääb.
Aeg-ajalt piir riivab mu silmi:
pää kohal on päike ning jää.

KASVATAJAD

Mõnikord märkame mändisid.

Männid olevat head kasvatajad.
Neil on tarkade vanameeste ilme
ja kuuvalgus peatub meeledil nende latvades.

Aga kuuskedel on rohkem distsipliini:
neid on kerge organiseerida hekkideks.

Mõned arvavad siiski,
et parimaiks kasvatajaiks olid kased, —

aga nad olid seda vastutahtmist.

VALMAR ADAMS

TAIE JA TEADUS

Aastate vältel
peeglist lapatud päevad
nõuavad lõpubilanssi.
Kuulaja kaugustejanu
ootab mu huultelt
punaste moonide veelkordset õitsemist.
Teelahkmel seisjad küsivad, milline õige on suund.

Kalevala sortside ollust
või kolmanda põlvkonna raale?
Tagasitulnute tarkus
või võistluste protsent ja ruff?

Ämbliku vaikimist tunneme.
Teadlase vaikimist tuleb
hoolega õppida, kuni
punaste moonide õitsengut
näete ka seal,
kus neid seni ei olnud.

MEDITATSIOON SAATUSEST

Kõneleja luges ninaga:
protsessid
ja vastasprotsessid.
Seadus-
pära-
sused.
Peegeldused, heegeldused...
Rea-
lismid... Tropismid.

Petšorin proovis saatust pimesi:
saatuse tupes
peitus luuletõrjuja Nikolai.

VALMAR ADAMS

Boris Vildet tabas
kuulsuse saatus.
{Ta luule tolmut ei-tea-mis trükiste veergudel.)
Need
on ummikteed.
Mina visandan antisaaatuse kontuure,
homse päevakava
kolmanda põlvkonna raalil.
Iga rida on realism,
kui tas tuksub saatust kujundav mõte.

Kõige pisemgi:
näiteks eestlaskond,
kelle arv on saatuslik,
aga kvaliteet
arvessevõetav.
Kvaliteet teeb imet —
kui ta pole tumm ega pime.

ELA ÜLE!

Mullustest hullustest kauem,
füürereist kauem sa ela!
Ela kurjusest kauem,
vigadest-vaesustest kauem!

Ela kuradit üle,
jumalaid-pühakuid üle!
Lapsukest kandes süles
ela alaeast üle!

Raskustest plaanista üle!
Julgust jätkugu kauaks!
Ajastut kandes süles
tahe tiheneb rauaks.

HOMMIKULOITS V

Lugeda *crescendo*

Ära jää tunnikski tardu, —
nagu ei oleks Maakera
kosmoses lendavaks täheks,
Sinu ja kaaslaste Taevaks,
rõõmsate mõrsjate voodiks
ja mõtleja mõõduks.

Isegi siis veel,
kui Su võidukas teadvus kustub,
jäävad
Su keha surematud rakud
keerlema Päikese ümber,
kes kiirgab
Su mõttelooteid
noorte lõpmatult avarduvasse mällu.

Truuks oma Tähele jäägem!
Hoogne, noorusejõuline hommik
veelgi küpsemaks muutku
meie soovide pungad —
kuni lööb õitsema
üleüldine päikeselill.

Elagu masside sammud, kes ruttavad tööle!

Elagu jõudsasti paisuv raamatukosk!

Elagu sõrmedesõmer
kangelaslik
tööraha leib!

VALMAR ADAMS

KUI OLEN VORMIS

Kui olen vormis,
kui olen treeninud küllalt, —
siis on kogu maailm
pallina jõudsais mu kätes.

Kui olen vormis,
siis tulevad startima
isegi iidsed eesti vokaalid,
keel kogub kaalu ja kulgu,
ülemeelikuks muutub mu meel.
siis on sõnad lennukad,
nagu pistrikud iidsest Igori loost.
Sellised võidavad mõnegi
võõra väe.

Kui olen vormis,
siis jooksurajaks muutuvad
murdmaastik ja lombid
ja pilverünnakad ja taevas
kui vaja.

Kuhu sööstab mu tahe,
seal olen Kalev,
kelle vastu ükski
tehiskangelane
ei saa.

Kui olen vormis,
siis mu mõtteil on suundumust,
teemandituju
fulist jahedust,
aatomituuma
tagasihoidlikku jõudu.

Kui olen viimses vormis,
siis pinnasest hüppab püsti
ka muldamaetud seemnete
päevane vahetus.

Kui olen suures vormis,
siis lahustub kivine raskus,
nagu lahustub suhkrutükk
kuumas kohvivees.

Takistus? Hädaoht?
Sundija? Vaenlane? Häving?
Suuremad ninad las murravad kambrites pead,
kaaluvad margapuul,
kuhu ehk kallutab kasu.
Teemanditujus ma virutan
pulligi pallina taevasse,
siis alles vaatan, kes järgmine.

Mõni neist seisab taustal
kui hernehirmutis vilets,
keda varblaseajugi
õsiselt võtta ei saa.

Aga kui vastase jõud
on üleolev kui pühvel?
Siis ora otsa ei aja
ma oma peenemat närvi,
oma hapramat hinge.

Õpetab vanade kogemus
pikema hinguse kunsti:
suurimat veistki praetakse
parajal pannil.

Olge, mu kuulajad, pidevalt suures vormis!
Saagu teile osaks täiuslik toimesaam!

LÜÜRA HÄÄLESTAMINE

Sõnad ja hääled ja õnned ootavad tohutus sabas,
kuni mu tuju vaevub noppima neid.

VALMAR ADAMS

Lüüra keeled vajavad võtit,
ja hommik on häälestustund.

Vaimustus üksi võib muuta varutud haakubud
homsesse lõkkuvaks leegiks, mil nimeks on teos.
Luulemaailmas on liblikalendu ja teemanditahkust.
Tundide tõkkejooksus jää ikka endale truuks!

Õhtuks, kui väsivad hulkade musklid,
häälest ära võib minna kõige kallimgi pill,
nõrkade pilamiskihu võib haarata kannelt,
olematuse kiusatus laskub roostena hinge.

Siis, demiurg, pead loitsima õhtuse tuju:
mahedaks täiskuuööks tuleb muuta kõik udud ja sajud,
loojuks et päevane pinge lembesse meiesse.
...Kuulata ühist hingamist — see ongi õhtune õnn.

Teet Kallas

EVA ÄRKAMINE

Sel juunihommikul ärkas Eva kella viie ajal.

Pärast kolimist oli uni väga hapraks muutunud; mõnel hommikul kahtles ta päris tõsiselt, kas oligi öösel silmatäie maganud või mitte. Et vanatühi neid kõigi mugavuste juurde kuuluvaid päikesepoolseid aknaid kaheksandal korrusel võtaks! Ükski puu ei küündinud päikese peale-tükkivat sõprust leevendama, ja palju neid puid siia uuslinna üldse alles oli jäetudki...

Oli esmaspäev, kõik oli liialt hele, liialt suvine, kõik lõhnas uue korteri omapäratute komponentide järele, tahkumata liimi, värnitsa, õlivärvi, tapeedi, lubjalagede lõhn imbus voodipesussegi. Kehvasti töödeldud lakke oli kahe suure paneeli liitekohas tekkinud inetu pragu. Uus maja elas ennast kiirustades sisse. Ja nad polnud veel jõudnud kardinaid osta. Kardinapuud said juba eelmisel nädalal paika pandud, seejuures murdis tugevam pool tavalvalt laenatud elektripuuri teraviku, ja näe, täitsa asjata — ikka säras tänavuse halastamatult kuuma varasuve väsimatu ja ebaloomulikult intensiivne päikesevalgus üle terve magamistoa, toas polnud ühtki varju, silmad valutasid, keha kleepus higist.

Eva mees Arvo ei liigutanud ennast. Ta ei norsanud, ei nohisenudki, ta otseku ei poleks hinganud. Jah, Arvo lamas süvenenud ja tähtsa ilmega, mida võinuks tegelikult sama hästi lollakaks grimassiks pidada, ta oli nagu mõni... harilik noorepoolne kadunuke, justament, selline tähtis nagu nagu kirstus, nagu mehel, kes viimse hetkeni on oma väärtust teadnud. Sellel magaval mehel polnud Arvoga kõige vähematki ühist.

Eva lootis, et teises toas hakkaks vähkrema või häälitsema Anneli, aga ei, sealgi oli vaikne. Magamist silmas pidades oli see kolmeaastane inimene läinud küll vaieldamatult isasse... Jah, ilmutanuks tütreke mingeid rahutuse tundemärke, olnuks Eval põhjust tõusta, üle sooja vaiba astuda, aegamisi uksi avada ja sulgeda, tütre tekki kohendada, temaga sosinal tõelda või siis huulepuudutusega lohutada, julgustada, ise lohutust ja julgust saada. Jah, see olnuks tegevus ja tegu, pärast aga oleks ta võinud minna kööki, juua kefiiri, aknast välja vaadata...

TEET KALLAS

Kõik oli aga vaikne, väga vaikne, liiga vaikne. Ainult vannitoas tilkus osavõtmatult veidi rikkis kraan. Kolmapäevaks oli torujüri kutsutud. Veel andis vaikset elumärki musta numbrilauaga äratuskell, osutid nagu ülekullatud ritsikakoivad. Eva ei viitsinud ennast üle Arvo koogutada, aga kell tiksus niigi arusaadavalt; umbes viis, umbes viis, umbes viis... ja mis siis, ja mis siis, ja mis siis...

Eva ohkas, pigistas silmad kinni, ootas hulk aega, veel hulk ja veel hulk aega, ehk tuleb siis tukastus, ehk tuleb mõni põgus unenägu, midagi tühist, midagi meeldivat... Ohh-jahh-ohh, ütles ta hääletult. Ei tule siin mingit und. Ohh. Ja samal hetkel tundus talle, nagu oleks kellegi pilkav hääл kusagil väga lähedal (näiteks akna taga, rõdul?) tähendanud:

Aga armas Eva, täna on ju kaheksateistkümnes juuni!

*

Kaheksateistkümnenal juunil sai Eva kahekümneseks. See oli viie aasta eest. Veel aasta varem oli ta keskkooli lõpetanud, ja nüüd töötas juba üle kuue kuu ühes õmblusvabrikus praakerina, tõi oma palga reeglipäraselt koju, tal oli ema, oli noorem õde, nad elasid üsna kitsalt ja kasinalt, aga Eva ei mõtelnud tollal kuigi palju selliste tüütute asjade peale, ta teadis, et kõik laheneb aja jooksul, mõnikord otsis ta välja õpikud ja tuhnis neis kaunis innukalt. Ta tahtis sügisel minna Tartusse meditsiini õppima, kõik käesolev oli seega pisike uvertüür, jupike algust, põgus nagu suvehommik või siis üürrike põhjamaa suvi ise.

Üldiselt oli Eva küllalt tagasihoidlikult arenenud romantikanärviga, ei pidanud päevikut ega armastanud kirju kirjutada, samuti ei kaldunud ülemäära põhjalikult ennast ja aega ja «kogu maailma» analüüsima, kuigi see olnuks kahekümneaastaselt täiesti loomulik. Eva oli põhiliselt rõõmsa meelelaadiga ja omamoodi väga loomuliku natuuriga tüdruk.

Kombinaadis algas tööpäev kell seitse, Eva oli aga sel hommikul millegipärast väga vara ärganud, paljuks seda ööd küll üldse jagus, jaanipäevani ei jäänud enam nädalatki, ta ärkas varakult ja rõõmsana. Nagu öeldud, polnud ta mingi õhisev romantik. Aga et ta juba ärkvel oli, pealegi täiesti värske, otsustas ta välja minna. Tuli selline tahtmine näha ärkavat linna, õigemini küll, kõige magusamat unetundi magavat linna.

Ta pesi näo klaariks, puhastas hambad, niisutas kaenlaaluseid kerge lõhnaõliga, riietus siis vaikselt, et samas väikeses toas magav alaealine õde ei ärkaks ega sirmi taga nohisev ema torisema ei hakkaks. Emale meeldis toriseda-poriseda, ülemäära umbusklik olla ja teisi inimesi naeruks teha. Mõne minuti pärast sulges ta enda järel välisukse.

TEET KALLAS

Kõps-kõps-kõps, tegid Eva uued helehallid kingad Pronksi tänaval. Tal oli parajasti üks austaja, noh, poiss, tema poiss, Ilmar oli selle möödapääsmatu tegelase ja statisti nimi; ei tea, mida see Ilmar peaks praegu tegema, aga ei, Ilmari peale ta ei mõtelnud, ja üldse, mida muud see poiss ikka pidi tegema kui mitte magama. Nende omavahelised suhted olid naljakad, lihtsad ja keerulised korraga. Ilmar töötas talle (kirjades, mitmetes kirjades, suusõnal oli ta võimetu ennast väljendama) igasuguseid kauneid asju, truudust, huvitavat tulevikku, sisukaid päevi ja aja jooksul ka perekonnaelu koos väikeste lastega, aga suudelda ta ei julgenud ja Eval poleks sobinudki esimesena peale hakata. Seda enam, et kust temagi, sutsu vanamoodne nagu ta oli, seda suudlemist nii hästi pidi oskama. Küll jõuab, elu veel ees, kõik on alles algusekilluke, lühike klaar suvehommik. Jajah, see Ilmar. Selle asemel, et oma tüdrukut kinno viia, aga miks mitte teatrisse Sallot ja Kuslapit kuulama, vedas ta Eva loodusloomuuseumi kevadseeni vaatama. Mürkleid. Kas vihje kolmele K-le (eesti keeli kirik, köök ja kisakõrid) või siis liigutav teadusejanu? Eva oli isegi natuke häiritud.

Siuh, siuh, siuh, sähvis erelühike, erepunane seelik ümber pruunikate reite. Majaakendes kiiskas puhasvalus hommikupäike, lollid unimütsid ja lollike Ilmar, natuke sümpaatne ikka kah, keerasid suud matsutades teist külge, kusagil Gogoli tänava kandis sõitis suristadespuristades tänavakastja. Eva astus, huulil tasane ja veidi isemeelne naeratus, seelik nii punane ja lühike, moodne kott pika narmasrihmaga üle öla rippumas, puusal pokslemas, ja kes oleks sel hetkel Evat silmanud, sel oleks temast kindlasti hea meel olnud.

Puumajad. Kivimajad. Arg lõhkise kõrvaga kõuts. Kool, kus ta veel nii hiljuti õppis, tarkust taga ajas. Kastanid — ei, hobukastanid, selle vajaliku asja seletas Ilmar talle ükskord ära. Pärnad. (Kas «niinepuu» on «pärna» sünonüüm?) Hea magus ja kerge lõhn. Hea lahe lõhn, hea kerge minna. Kuhu, aga kuhu, no kuh-kuhu-kuhu? Kadriorgu? Kadriorgu! Mööda Narva maanteed või mis?

Eva raputas oma pikki tumepruune juukseid. Need kahisesid ja lõhnasid. Nagu hobukastanid ja niined, nagu suvi, nagu hommik. Hea oli olla, hea, et oli suvi, et oli hommik, hea oli minna, jah. Hea oli olla Eva. Eva, Eva, ära keela, riimisid teised lapsepõlves ja naersid imelikult. Hea oli olla Eva, aga mitte piiblist, see paheline, see salalik, see plärälära õunajunni ja juhmaka Adamaga. Hea oli olla Eva Kunderi tänava otsast, ta läks ja oli, mis see teiste asi, teised magasid, kõik magasid, terve Tallinn, umbes nelisada tuhat magajat, eestlased, venelased, leedulased, lätlased, ingerlased, juudid, merekooli neegrid, norin ja umbne magamisõhk, magasid viimati miilitsamehedki, aga näe, väikesed linnud ei maganud, tuvid ja varblased ja üks kollakashall nobe linnuke ka,

TEET KALLAS

päeval sellist lindu küll ei näe, ma olen Eva Kunderi tänavalt, ma lähen praegu piki Pronksi tänavat suure kivimaja eest mööda, kella seitsmeni on veel palju-palju minuteid, nii väga palju, et nende peale pole tarvis mõelda. Kell seitse algab praakerielu. Algab rinnahoidjate periood. GOST. GOST. GOST. Kõle küll, kui mõelda. Naiste rinnad ja riiklik standard. Aga minul on ebastandardised rinnad ja ma olen sellele isegi ajuti uhke. Kui oleksin mees, siis vaataksin meelsasti selliseid suuri ja prinke rindu... aga mis mõtted, mis mõtted, armas laps, ja veel varahommikul? Muidugi, mingil määral oleme me Ilmariga vist tohmanid ikka küll... GOST, GOST, aga GOST on ajutine, sügiseks olen ma sealt läinud, virrrrr, läinud nagu lepalind... ja jäävad minust sinna need, kes enam kuhugi ei lenda, jääb kärarikas Reet, kolme lustaka huligaani ja leivaraiskaja vallasema, jääb halli näokriipsuga vanapiiga Piia, jääb adventist Seim, kelle eesnime ei tea vist keegi...

Ei, ei.

Ta jõudis Narva maanteele ja keeras paremale.

Kõps-kõps-kõps, siuh-siuh-siuh.

Narva maantee tundus väga esinduslik ja lai. Nagu mõne palju suurema linna esindustänav. Pedagoogilise Instituudi hoone eespool teisel tänavaküljel näis praeguses rõõmsas roosakas, tähendusriikas rohekas valguses vähemalt Oxfordi ülikooli peahoonena. (Ta polnud küll juhtunud nägema Oxfordi ülikooli peahoonet, ei fotol ega filmis, aga see oli ju väga uhke nimega ülikool.)

Hakkan igal hommikul enne tööd jalutama, otsustas Eva äkki plika-liku õhinaga. Sellepärast, et see on... tore. Teeb reipaks. Ja ma näen seda, mis teistel nägemata jääb.

Ta ei aimanud, et see jääb talle väga pikaks ajaks viimaseks varahommikuseks jalutuskäiguks, et juba nädala pärast ei tule talle meeldegi, mis kasulik oleks tervisele kella viie paiku hommikul välja minna, ja et selle asemel seisab ta uniselt, väsinult ja õnnelikult ühes võõras vannitoas, vaatab võõrast ovaalpeeglist oma võõrana tunduvat nägu ja näitab sellele keelt. «Sina,» ütleb ta peeglile ja kihistab naerda. Imelik, tavaliselt tunnevad naised alatasa midagi ette, aga võib-olla näib neile hiljem, et nad on seda või teist ette aimanud, et neil oli kohe selline tunne... Eva läks mööda Narva maanteed Kadrioru pargi suunas, ta samm oli üsna kiire, ta tahtis juba pargis olla, tahtis suurte puude lahket jahedust, tiigi tajutavat lähedust, ta ei mõtelnud tõepoolest millelegi peale tühiste pisiasjade, tal polnud tõepoolest vähimatki eelaimuse-sarnast tunnet, jah, ainus moment, mis teda hiljem imestama pani, oli see, miks ta just sel hommikul nii vara, nii põhjusetult vara ärkas ja nii endastmõistetavalt välja tõttas...

Aga sündmus lähenes üha. Ta oli Evast veel ainult mõne minuti,

kõige rohkem viie minuti kaugusel. Sündmus lähenes tormakalt ja häälekalt, sel ajal, kui Eva möödus Mereväemuuseumist, oli sündmus juba pidurdamatu hooga Võidu väljakult ära pööranud, ning ainult üks roidunud miilitsajefreitor hõõrus Jaani kiriku kõrval jahmunult silmi, sündmus aga oli juba temast möödas ja kaugenes nagu viirastus.

Köps-köps-köps, siuh-siuh-siuh.

Selja tagant lähenesid aeglaselt, pahinal ja jörinal tänavakastjad. Eva tõmbus ennakult jäätisekioski varju, autod venisid temast mööda, üks otse kõnnitee kõrvalt, teine keset trammirööpaid. Fontäänid paiskusid ülespoole, lagunesid imepeenikeseks piisapuruks, millest löikus läbi sume vikerkaaretriip...

Eva läks edasi.

Köps-köps-köps. Siuh-siuh-siuh.

Rööbaste liitekohtadel mõnusasti põntsatahes, üsna vähe põristades ja kolistades, sugugi mitte nii nagu päeval, möödus temast Kopli—Kadrioru tramm. Helekollased vagunid olid tühjad. Trammijuht oli noor tüdruk, pool nagu suurte päikesepriilide taga peidus. Eva oleks äärepealt trammile järele viibanud, kui see puudehämärusse sukeldus.

Naeruvine huulil, läks ta edasi.

Pärast autosid ja tramme tundus taas kõik iseäralikult vaikne. Ja niimoodi veel veerand tundi, veel kakskümmend minutit...

Nii ta arvas. Mõtles, et oleks pidanud saiaviilu või paar kaasa võtma, tore oleks luikesid kostitada, küllap on nemad juba ammu ärganud ja ujuvad tiigikalda ligiduses, aga võib-olla paterdavad hoopis kaldal ning pole seejuures pooltki nii esinduslikult jahedad kui keskpäeval uudistajate ees oma kenus kaelu demonstreerides...

Aga just veidi-veidi enne seda, kui Eva tahtis astuda üle Tombi tänava otsa, sealt oli ainult paar sammu Kadriorgu suunduvate tänavateni, kuulis ta selja taga kummalist heli. Nagu veeretanuks keegi mööda sillutist piljardimune, nagu kirjutanuks keegi kiiresti-kiiresti väga suurel kirjutusmasinal. Viivu pärast muutus heli selgemaks, see oli hele, teokas klöbin. Eva pöördus tagasi vaatama, näol ikka veel naeruvine kastmisautodest ja trammist. Sinna see vine nüüd lõplikult ununeski, tal polnud enam mahti oma näoilmele mõelda, nii erakordne oli see, mida ta nüüd nägi.

Keset laia Narva maanteed, otse kahe trammitee vahel kihutas tema poole suur tõld. Selle ees tormas suur ja uhke valge hobune, pukis aga istus mustas frakis mees. Ekipaaž oli Evast umbes saja meetri kaugusel, päike siras sellele otse vastu, mees tõusis püsti. Veider ilmutis lähenes, aina lähenes, veel natuke üle viiekümne meetri, hobune tihendas veelgi sammu, klippadi-klippadi-klopp-klapp-klipp, jumaluke, mis see küll

TEET KALLAS

on, ma ei saa millestki aru, äkki hakkas mees valju häälega laulma, tal oli tugev kähisev bariton:

«Mu tee pole pikk, vaid seitseteist l jõöd,
ja kardinal magab kui mauk.
Kui pärale jõuan, siis mütsi ma söön,
kui hirmust ei kärva see rauk.
Mul kahju on muidugi, kuid mida sa teed —
ei vaja ju lurjuseid aus majesteet!
Hei-hee, vabaks tee!
Šampus külma, neiu sooja!
Õhtul toimub suaree!
Armas taevast, kallist looja —
hei, hei-hee,
tehke vabaks mulle tee!»

Mis see on, mis see on? mõtles Eva naeratades. Mis lollus see on, mis ime see on?

Frakis isand jäi vait, istus pukki tagasi, võttis ohjad ühte kätte, surus teisega kõvakübara — jumaluke, kõvakübar kah veel! — tugevasti pähe, kohe silmini ja kõrvuni, nüüd oli see ilmutis vaevast kümne meetri kaugusel, mees tiris ohje enda poole, «ptruuu, Pierre,» kaikus üle tühja tänava, üle terve kvartali, üle linnaosa, aga viimati üle terve linna nooruslik ja uljas põristamine.

Ptruuuuuuu, Pierre!

Ning tumepruun tõld peatus täpipealt Eva kohal. Tõllauksel oli tuhm vapp. Eva ei jõudnud seda loomulikult silmitseda, aga kõige esimene visuaalne mulje, mäletamine järgnenud väheusutavate sündmuste ahe- last oli just tõllavapp. Miskipärast mõjus selle olemasolu kuidagi lum- mavalt, otsekui millegi (mille küll, issand jumal?) ehtsust kinnitavalt, jah, vapiornamendis oli vist kirsspunaseid rombe, aga mis see ometi asjasse puutuma pidi?

Väga ilus valge hobune vaatas oma uhkete rakmete vahelt üle öla Eva poole, ta silmad olid punaseks tõmbunud, neis särtsus kärsitus, aru- saamatus, vist ka kübeke hobuse-uudishimu.

Aga frakis noormees vaatas teda ülevalt alla. Tal oli heasüdamlik, end siiski kuidagi otsustava moega ümar nägu. Mees vaatas Evat ja vaikus. Siis hõõrus ta lõuga, hüppas pukilt kõnniteele, ta polnud kuigi pikk, aga vaatamata teatavale tüsedusele sitke ja painduv. «Stopp, stopp, Pierre...», astus vapiga ukse juurde, avas selle hoogsalt, pere- mehelikult, kummardas väarikalt, vaatas Evat veel kord tõsise pilguga ja ütles viisakalt, ent siiski suureliselt:

TEET KALLAS

«S'il vous plaît, mademoiselle. Mon carrosse.»

Eva ei taibanud midagi peale selle, et mees rääkis prantsuse keeles. Ja et tema poolt tuli mitmeid meeldivaid lõhnu — hea piibutubaka, hea vahuveini, värskede riidekanga lõhnu. Ja et see sõiduk oli tõesti tõld. Ja et selle üks oli nüüd valla. Ja et tema ise oli ikka Eva ja et kogu see paari minutiga tekkinud ilmutus, nägemus, unenägu, jama, muinasjutt leidis aset keset kaasaegset linna Narva maanteel.

Frakis isand ootas. Ta lõuamusklid mügerdusid edasi-tagasi. Kord muutus ta ilme kärsituks, kord lõbusaks, kord süngeks.

«Aa?» hüüatas ta siis ootamatult, ennast otsekui etiketirikkumiselt tabades, ja osutas viisakalt valge hobuse suunas.

«Cette cheval applait Pierre.»

«Kuulge, ütlege mulle ometi...» Eva tajus, et ta ikka veel mõttelagedalt naeratab, muudkui naeratab, aga seda poleks praegu sugugi tarvis olnud, ta pidanuks vist kurjaks saama, mis see olgu, jah, see naeratus oli nagu mõnest teisest ajast ja elust näole jäänud jälg, jah, jah, see oli veel siis, kui sahistasid autod ja sõitis tramm. «Kes te olete?» küsis ta tobedalt.

«Minu nimi on Armand Thibault-Morreau,» ütles frakis mees ja pahvatas naerma. «Noh, sõidate siis kaasa või ei sõida? Mulle öeldi, et sõidate.»

«Kes seda ütles?» jahmus Eva.

«Ei tea,» vastas mees. «Aga meil on kiire, uskuge mind.»

«Miks ma peaksin teiega kaasa sõitma?» pobises Eva.

«Kust mina tean,» hakkas mees jälle naerma. Aga kohe muutus ta süntõsiseks. «Kuulge, mis. Te võiksite. Peaksite. Te olete ilus. Aga misasja te nii vara siin linna vahel longite? Ah? Mis te nimi on? Ah?»

«Eva,» ütles Eva. Ei, tema ei saanud enam millestki aru.

«Armand Thibault-Morreau,» kordas frakis noormees, vaatas hobuse poole, see seisis päris rahulikult paigal. «Ma olen väga konkreetne inimene. Mitu korda ma pean teid paluma? Kust te teate, et mul püstolit pole, mis? Kust te teate, et mul teid vaja pole? Ah? Misasja te üldse elust teate? Elu on karm, kuid õiglane. Igaühele midagi. Nii jah. Mida teie üldse teate? Koosinus, indeks, teetanus? Tahate loomulikult arstiks hakata?»

«Oi,» ütles Eva.

«Te olete muidugi veel väga noor. Kahju. Aga nojah, ega nimi ole inimese enda teha.» Mees viibutas etteheitvalt sõrme. «Eva siis Eva. Kah asi, millest ajalehes kirjutada. Palun, mademoiselle, kui te just iirlanna pole. Tõllas on söögipoolist ja teie peate hoolitsema, et see edukalt kohale jõuaks. Eriti hoidke kahegallonilist veinipudelit.»

«Kuulge, kuulge, teie, teravmeelne kodanik...» Eva üritas vapper

TEET KALLAS

olla, katsus iroonilist nägu teha, püüdis situatsiooni absurdsust rõhutada, aga tundis ainult üht, ja nimelt seda, et oli täiesti ootamatult juhmistunud, ning pealegi teadis ta, et t a h a b selle tõllaga sõita.

«Noh, hoidke süles või kuidagi. Eks te ise tea. Pardon, meil on kiire, väga kiire. Ah?»

Eva hakkas ebaloomuliku, millegipärast peenutseva moega naeru kiskuma. See, mis ta nüüd ütles, oli mõistagi loll, aga midagi pidi ta ju ütleva, kas polnud nii?

«No kui just väga kiire...»

Ja ta tõstis oma ilusa päikesepruuni jala kõheldes tõlla astmelauale. Sellega oli asi muidugi otsustatud.

Ikka veel tarbetut naeru pigistades küsis ta:

«Ja kuhu see kiire siis ka... kiirustab?»

«Oh, eks ikka kardinali juurde, ärge parem rääkige!» hakkas mees kärarikkalt naerma, toetas teda valusa kämbлага. Eva ei saanud arugi, kui äkki potsatas pehmesse plüüši nagu kellegi sülle.

«Sedasi. Seadsite ennast sisse? On mugav? Loodan, et ma selle viivituse pärast ei pea Pierre'i surnuks ajama,» ütles mees asjalikult, maa-mehelikult, tal oli üldse nagu mitu erisugust häält ja kõnelaadi. Siis klõpsus vapiga üks Eva järel kinni ja ta jäi sumedasse tumerohelisse hämarusse.

Tõld õõtsus nagu paat, mees ronis ilmselt pukki. Jah, nii see oligi, kohe kostis uljas «nõõ», rattad hakkasid kõrisema, kabjad klõbisema, tõld rappus üle vana kitsukese raudteejupi, ja alles minuti või teise pärast märkas Eva väikese nelinurkse akna eest tumeda ja raske kardina eemale nihutada. Mööda vilksatas ehitatava suurkohviku betoonkarkass, samas kostis laulurõkatus:

«Mu tee pole pikk, vaid seitseteist l jõöd,
ja kardinal magab kui mauk...»

Ning alles nüüd jõudis Eva lõplikule arusaamisele, et ta on päris tõesti tõllas. Ja et see on täiesti ehtne tõld. Ja et tundmatu, kes nimetas ennast Armand Thibault-Morreau'ks, oli vist kõvasti purjus, aga võib-olla oli ta mõni näitleja, aga võib-olla hoopis hullumeelne. Ja ka seda taipas ta, et kihutavast tõllast ei saa ta välja varem, kui see nõndanimetatud prantslane ükskord hobuse seisma käsutab, ja kõik tundus Evale korraga kõhe, naljakas, mõttetü, aga ka meeldiv.

Tõllas siis tõllas, mõtles ta mingi uudse, käegalööva lustakusega. Seiklus siis seiklus, mõtles ta ja kihistas kipitlevast kurgust vaikselt naerda. Eva siis Eva, mõtles ta ja vaatas välja. Vasakule jäi «Rus-salka»...

Aga rohkem huvitas Evat tõlla sisemus. Tõesti, tõesti, see polnudki nii võõras. Küllap nähtud seiklusfilmidest, milles kõrgeast soost daamid alatasa kuhugi põgenevad, ehtelaekad sülle surutud, kuni viimaks mõni musta habemega õilis röövel tõllaukse jõuliselt valla rabab, ja ekraanil on näha lakitud sõiduki intiimne sisepool, hämar, pehme, salapärase, kaitsetu, vastu vaatavad kriitvalged, vihast eriti kauniks muutunud näod, värisev ja oskamatu käsi suunab ekraanilt vaatesaali hõbeinkrustatsiooniga püstoli... See siin oli kaheistmeline (kas ka kahekohaline?) tõld. Ühel pehmel... (pingil?) istus Eva, teine oli ta vastas. Sellel rappus kartongist võikast. Istmed olid tumerohelisest plüüšist, oh kui pehmed istmed... Seinad olid vooderdatud samuti millegi tumerohelisega. Aknad polnud kõige puhtamad. Eva puudutas ettevaatlikult vaskset vigurjat ukselinki ja avastas, et oli luku taha pandud.

See asi tegi talle mõttetut nalja.

Tõld pööras ära vana Narva maantee suunas. Samal hetkel libises võikast maha, klirises ja kolises, tundmatu katkestas laulujoru, eesseinas kargas lahti väike klapp, sellesse ilmusid pungil silmad nagu kaks kellakägu.

«Võtke see kast sülle, kas ma teile juba ei ütelnud? Seda läheb varsti tarvis, kas ma... seal on söögid-joogid, koogid-moosid, pergale ja donnervetter, pardon!»

Klapp langes kinni, käod olid kurja kukkunud, sõit jätkus endise sihikusega, Eva hiivas kasti sõnakuulelikult sülle, see oli üsna raske ja soonis jalgu.

Tundmatu oli vakatanud, ergutas vaid paaril korral hobust, kes Lau-luväljaku teetõusul tahtis sammu vahetada.

Niisiis, kast soonis paljaid reisi, ja viivuks tajus Eva mingit ebakõla, tahtmist olla teisiti riidetatud, see ülilühike moeseelik, aga minides ei istuta ju tõllas, ta oleks endale soovinud pikka maani kleiti, nähtavasti kas siis sillerdavalt musta või täiesti valget, pikkade varrukate, ent erutava dekolteega eelmiste sajandite kleiti, mitte aga heledat rullkraega pallonit ja erepunast miniseelikut. Nõnda oli ta juba küllalt ruttu mingil moel absurdi sisse elanud ja tõllaeluga kohanema hakanud...

Vana paepealne maantee oli lage, kuid auklik. Frakis mees laulis oma kardinalilaulu veel korra maha ja jäi siis pikaks ajaks vakka. Kesken-duti kihutamisele. Hobune, mees, tõld ja imelikus meeolus tüdruk selle sees. Paremal lamendus päeväli mõne harva mahajäetud hoonega. Kunagi oli siin suur lennuväli, nüüd käisid algajad maandumisradadel autojuhtimist õppimas.

Vasakul avanes aga suurejooneline vaade. Paepanga all laiusid päi-

TEET KALLAS

kesepronksid männimetsad, kilgendasid heledad eramajad, aeg-ajalt kiisatas mõni aken erepunast koidupeegeldust, taamal sinetas tüüne meri, kobarati seisid kivid nagu mingite merilõvide kolooniad. Mere kohal hülpisid vaevumärgatavad valged täpid, alles tüki aja pärast taipas Eva, et need on kajakad. Mööda mereäärset teed venis kollane autobuss, see näis kuuluvat mingisse teise situatsiooni ja aega, kas siis minevikku, kas siis tulevikku, ainult mitte käesolevasse, tõllaolevikku. See pärast oli palju turvalisem näha metsade kohale küünituvat vana kloostri otsaviilu, sellel polnud häirivat seost autobussiga või siis silmapiiril vinutava aurikusuitsuga, võis viivuks tõemeeli kujutleda, et klooster on täies elujõus salavõimukants, et sinna see valge hobu nüüd tarmukalt kappabki, lugu võis kuidagi seostuda veidra lauluga, tõld aga lõhnas keskaegsete intriigide, salakirjade, pistodade järele. Kas polnud Armand Thibault-Morreau viimati mõni üllas musketär, mis sellest, et kodanlase frakki ümber rietatud, aga ei, frakid kuulusid vist juba uus-aega...

Eva muigas nõrgalt. Ta oli võrdlemisi segaduses ja tundis ennast veidralt. Siis hakkas ta välja vaatama, ja aegamööda muutus meel aina kergemaks, arusaamatult lahendaks, iga minutiga oli ta sündmusega üha ja üha enam nõus. Linn taandus seljataha, algav tööpäev jättis täiesti ükskõikseks, oh jah. Kusagil Iru kandi hakul avas ta akna, torkas käe välja, laskis tuulel läbi sõrmede sahiseda, muigas väikest agarat koera, kes kuskilt künka tagant neid haukuma tormas...

Pärast pikka rappumist ja manööverdamist, frakis kutsari sihikindlust ja tasast siunamist peatus tõld viimaks vaikse jõekääru ääres. Eval oli olnud tükk vaeva võikastiga, kolina, mürina ja oõtsumisega, aga siis oli äkki suur vaikus, väga ilus vaikus.

Uks avati, õnneliku ja higise näoga võõras ulatas talle käe, aga Eva hüppas ilma abitagi maha. Jalad olid kangeks jäänud ja reitel punetas kastiserva soonitud vööt.

«Kuulge, aga kas pole kena?» sosistas mees, nagu hell nagu eleegilisel noorukil. Kõrvuni tõmmatud kõvakübara alt nõrgus higinirekesi, valge pingviinirind oli veidike määrdunud, mees oli nii kena.

«Psst!» ütles kena higinine mees ja tegi paar hiilivat sammu. Siis jäi seisma, pea viltu nagu jahikoeral ulukit aimates.

Jumal küll, aga kas tõesti saab midagi ilusamat olla, mõtles Eva natukese aja pärast. Madal, kõrkjaissekasvanud jõgi vulises tasa, vaid allpool, käänakut tähistava madaliku kohal muutis vool veidi iseloomu, urises vallatlevalt ja joonistas siia-tänna pinnale vahuseid sõõre. Käärak, kuhu nad olid sõitnud, jäi küllalt kõrge, kolmnurkselt taanduva kaldajärsaku embusse, vastaskallas aga tõusis otse veepiirilt järsult üles. Kord siit, kord teisalt, siis lausa käeulatusest kostis imeilusat

häälekat linnulaulu, see lõppes äreva trilleri või plumpsuva laksatusega. Pärast oli jälle vaikus, ainult hobuse tammumine, ainult võõra mehe sügav hingamine.

«Ööbikud,» ütles mees.

«Jah, ma ei ole neid nii ammu kuulnud... Ma ei ole neid päriselt vist mitte kunagi kuulnud,» sõnas Eva hämmeldunult naeratades.

«Ja-jah... Laksutavad, issanda vitsad...» ohkas mees.

Ei, ta pole ju kuigivõrd purjus, mõtles Eva. Mis see kõik on. Ei tea. Ega soovigi veel teada. Ma olen nüüd siin. Siin.

«Ma pean kella seitsmeks tööl olema,» ütles ta mehe poole vaatamata.

See ei vastanud midagi, seisis natuke veel ja läks siis tõlla poole. Hakkas hobusega lahkel häälel rääkima. See asi on nüüd otsustatud, mõtles Eva ennast imestades. Tööle ma täna ei lähe. Ta polnud sugugi häiritud.

Kui ta viimaks mehe poole vaatas, oli see juba vestiväel ja hobune, ilus valge hobune, hämmastavalt ühte värvi vestiga, lahti rakendatud. Mees sidus hobust parajasti toomingatüve külge. Hobune nosis mahlast rohtu.

«Ka meil on aeg einet võtta,» ütles mees, ta häälel oli nüüd argine, ta võttis taskust tikutoosi. Siis tuhnis ta tükk aega teistes taskutes ja tal oli ilme, nagu mõtleks ta tõega mingi kuningliku salakäsu täitmise peale, ajalooliselt ja missiooni tajuvalt, aga samas taipas Eva, et ta otsib lihtsalt suitsupoolist, muud midagi, ning äkki tekkis neius pinev lapselik ootus. Ta otsustas, et kui võõras suitsetab sigarette, siis on kogu see asi... noh, niisama. Veider jant. Nali, olgu tobe või tore, aga siiski ainult nali. Aga kui tal on piip, siis...

Viimaks võttis mees kuskilt tagataskust välja lühikese kõvera varrega piibu.

Eva ohkas imestunult, astus tõlla juurde, tegi ukse lahti, taris võimaliksti välja ja kummardus selle sisuga tutvuma. Kastis oli hulk võimalibu, taldrikuid, paar klaasi, kaks pudelit šampanjat ja pool pudelit konjakit. Tundmatu seisis sõnatult paari sammu kaugusel, nad ei vaadanud teineteise poole, piibusuits lõhnas meeldivalt, siis astus mees juurde, võttis ühe šampusepudeli, vaatas seda uniste ja õnnelike silmadega, vaatas seejärel valget hobust. «Pierre,» ütles ta sõbralikult, hobune tõstis pea ja vaatas nende poole, kõrvad erksalt kikkis, hobusel oli väljendusrikas pilk. Mees silmitses tõlda, tonksas jalaga puurehvi, nagu oleks see autokumm, ka Eva vaatas tõlda, peajasalikult vappi, mis nüüd oli täiesti selgesti näha, vapil oli kirsipunaka ja tuhmkollaka kombinatsioon, kas mitte mingi vanaaegse lossi kujutis, mees vangu-

TEET KALLAS

tas millegipärast pead, vaatas siis äkki terase pilguga Evale silma, mühatas lustakalt ja hakkas, silmad kisis, piibutomu ümber pea, asjalikult pudelit avama.

«Aga mis saab kardinalist, kulla inimene?» küsis Eva ja tajus kerge üllatusega oma hääle julgust ning lustakust.

«Mis kardinal? Ah?» imestas mees. «Ah see...» taipas ta siis, löi muiates käega ja vaatas Evale otsa. «Kuulge, teil on ju rohelised silmad! Lihtsalt hämmastav. Selles on midagi. Miks te nii ninakalt naeritate, ah?»

Pudel paugatas lahti, kihinal kerkis kaelast vahtu, Eva oli paar korda varemgi šampust joonud, ta teadis klaasid kiiresti ligi tõsta.

Ja siis jõid nad vahuveini, ja see hakkas Evale kohe pähe, mees kallastas juurde, ta jõi veel pisut, jook kihises ja torkis meeldivalt kurgulage, kōdistas sõõrmetes, ajas aevastama.

«Aga frakk! Ei, vest ikka. Teil on ju vest. Te olete selle ära määri- nud,» rääkis Eva ja hakkas naerma.

«Nii,» ütles mees. «Nüüd lähen ma nagu pesema, seejärel sööme hommikust. Soovite samuti pesta? Palun», ja ta viipas peremehelikult jõe suunas. «Käterätt on vasakul.»

Eva hakkas uuesti lõkerdama. Silmad õhkusid sooja. Pea surises. Šampus.

Tundmatu läks otsustavalt jõe poole. Päike siras ta valge särgi ja vesti parempoolse külje roosakaks, teine, toomingavõsa-poolne külg, oli rohekas. Kübar läikis, nagu oleks see mingist hinnalisest süsimustast metallist valatud, püksid sahisid ja plaksusid märjas rohus. Mees oli oma must-valges tiredalt ümarik, loomulik, veidral kombel sobiv ja endastmõistetav impressionistlike hommikuvärvide keskel — roheline rohi, aga mitte täisroheline, vaid nagu kuidagi lõpetamata, sinine jõgi, aga mitte see pärissinine, õhulised sinakad ja rohekad kiilid kõrkjate kohal, heledad toomingaõied, roosatav taevakumm, kollakas liivakivi siin-seal vastaskaldas... Varsti hakkas madala põõsapuhma juurest kostma ägedat pladinat ja mõnusat ähkimist, ja natukese aja pärast silkas mees ainult püksikute väel tagasi, priske, terve, üle kere punane. Ta viskas üleriided hooletult eemale:

«Konjakit!»

Ja siis sõid nad mitmesuguseid võileibu, need olid juba natuke kuivaks tõmbunud, mees jõi janukalt, rääkis midagi, iga kord oli tegemist erineva looga, erineva mõttekäiguga, oli naljakas ja läks meelest, ka Eva mekkis natuke konjakit. Pärastpoole hakkas mees väsima, laulis veel teatava pingutusega maha laulu kardinalist, ohkas rahulolevalt ja jäi silmapilkselt magama. Ta nagu muutus kohe liigutavalt lapselikuks, liigutavalt tähtsaks, uni oli nii loomulik ja siiras tegu...

TEET KALLAS

Kell oli kümne ligi, kui mees üles ärkas. Ta vaatas huviga ringi, pilgutatas siis lähedal istuvale Evale silma ja sirutas käe veinipudeli järele. Mitu söömu joonud, ajas ta ennast koomilise puristamise saatel istuli. Miskipärast puristas ka hobune täpselt samal ajal. Mees hakkas naerma, näitas hobusele rusikat, mõtles siis järele, meenutas, juurdles, vaatas uuesti Eva poole ja ütles üllatunult:

«Kuulge, me võiksime ju vabalt abielluda. Kuidas ma varem selle peale ei tulnud?»

Eva kitkus rohukõrre, näksis seda ja sõnas väga hariliku häälega:

«Minugipoolest, miks ka mitte. Ainult et te peate edaspidi vähem jooma.»

«Ohoh,» ütles mees. «Ausalt öeldes on see väga lihtne. Ma ei joo ju üleüldse, tõsijutt.»

Ta hakkas jälle naerma ja jõi pudeli tühjaks.

*

Armand Thibault-Morreau nimi oli Arvo Tibar. Ta oskas tõepoolest natuke prantsuse keelt, sest oli õppinud koolis, kus see oli lisaaineks. Ka see, et ta (peaaegu) üldse ei joonud, vastas põhiliselt tõeale. Arvo töötas ühes teatris elektrikuna. Just statsionaarihooaja lõpu paiku käis teatris keegi Leningradi režissöör ja valis välja mitu nooremat meest, nende «tüüpiliselt läänelikke näojooni» silmas pidades. Näitlejate hulgas sattus statistikaks ka elektrik Arvo Tibar. Tallinnas filmiti üht arvututest filmidest, sedakorda ajaloolist seiklusvodevilli. Teha polnud võtetel tõtt öelda midagi, pidi lihtsalt kandma frakki ja kaamera ees külma teega täidetud konjakipitse tõstma, piljardimune toksima, piipu suitsetama, klaashelmeid täisriputatud naisstatistidega tšaarlstoni tantsima ja muid Esimese maailmasõja järgse perioodi jõukate logardite mandumismärke kehastama.

Ühel päeval filmiti tüdimuseni kaklusstseeni Toompea raamatukogu ees. Arvo kõht oli tühi ja magu valus lakkamatust piibusuitsetamisest, aga parata polnud midagi, ta pidi üleolevat päevavarast teeskleva ja pealt vaatama. Kõige rohkem tegi meelehärmi see, et ta pidanuks juba ammu olema ühe hea koolivenna pulmapeol. Kui ta lõpuks tulema lasti, ei hakanud ta isegi ümber riietuma, ostis roosid ja kihutas taksoga pulmamajja. Pikk päev jupiteride paistel, tühi kõht ja suured trahviklaasid tegid oma töö laitmatult. Vaatamata kahekümne seitsmele eluaastale, polnud Arvo veel kordagi elus mälukaotuseni purjus olnud, nüüd see siis juhtus. Igatahes avastas ta ennast äkki väljas, moonakast kaenlas. Ta mäletas häguselt, et kaasas oli olnud veel kaks või kolm meest, aga need olid kuhugi kadunud. Ilmselt oli tahetud

TEET KALLAS

umbsest toast ja pulmakärast veidi eemale, mis muud. Frakk seljas, tuias õnetu Arvo ringi, kuni leidis ennast viimaks hipodroomi territooriumil. Kast oli kramplikult kaenlas. Ta taarus hulk aega siiasinna, käis kuskil kuurides ja sarades, muu seas avastas ka «tõllakuuri», kus tundis ära tõlla, mida kasutati samas filmis, mille võtetel temagi looderdamas käis. Seejärel tukkus ta sirelipöösa varjus. Ärgates silmas ta hommikuhämus askeldavat töömeest, kes rakendas tõlla ette ilusat valget ja ilmselt kuulekat hobust, sest hobusele paar sisen-davat sõna öelnud, läks mees rahumeeli ära. Arvo vahtis hulk aega hobust, siis sündis tal äkkidee ja purjus inimese otsustavusega viis ta selle ka edukalt ellu.

Aga järgmisel päeval viisid Eva ja Arvo perekonnaseisuametisse oma passiandmed ning rubla nelikümmend kopikat registreerimis-avalduse tasumiseks. Eva ema langes kaks korda minestusse, neist ühe korra täiesti siiralt, Ilmar kirjutas, et laseb end isa jahipüssiga maha, sest ei saa ilma Evata elada (ei teinud ta tuhkagi, läks hoopis sügisel Tartusse meditsiini õppima, mis Eval paraku tegemata jäi), sõbratarid käitusid mitmeti, mõned pilkasid, mõned arvasid loo jube romantilise olevat, töö juures leidus ka noomijaid, aga varsti sooviti õnne, siis tehti pulmad, karjuti kibe-kibe, ja algas seaduslik abielu. Mitu aega elasid nad Arvo üheksaruutmeetrises toakeses, siis sündis Anneli, nad kogusid hoolega raha kooperatiivkorterit jaoks, ja viimaks, viis aastat pärast tutvumist, elasid nad nüüd teist kuud Mustamäel kenas kahe-toalises korteris, Arvo töötas ikka veel samas teatris, tõi küll, ta oli vahepeal brigadiriks saanud, palk oli aga endistviisi pisike ja kõrvalt ei osanud mees teenida. Eva ise ei töötanud ammu õmblusvabrikus, ta oli juba kolmandat aastat ühe veidi lodeva kuulsusega kohvikuköksi puhvetipidaja, päevast päeva pidi ta kuulama purjus meeste jorinat ja nende tahumatuid komplimente, vihjeidki, aga mis seal ikka, selles ametis sai hädatarvilikku lisakopikat teenida, enamasti kohviku sulgemise eel, kui janused mehed ukse taga tunglesid. Ilma selle banaalse lisakopikata oleksid nad üsna hädas olnud ja korterist, vähemalt korralikust, ainult und näinud.

Niisiis oli Eva kaheksateistkümnenda juuni hommikul ärganud väga vara. Rumala kokkusattumuse tõttu samuti nagu täpselt viis aastat tagasi. Ta lamas pahurana ja roidununa, mõtles, et peaks vist suitsetama, aga enne seda oleks ta tahtnud hambaid pesta. Ta kuulatas magavat meest ja mõtles äkki — issand jumal, ta isegi ei norska! Ta polnud ennast enam ühtegi korda purju joonud. Ta polnud Evat isegi mõttes petnud — muidugi, proovigu ainult. Ta oli oma väikese palga alati Eva kätte andnud. Ta polnud ilma Eva loata isegi raamatuid ostnud, kuigi talle meeldis raamatuid osta, neid riulisse seada, süstematii-

seerida, üle lugeda. Ta parandas ise triikrauda ja televiisorit, kui see majja tekkis. Ta hoolitseb Anneli eest rohkem kui mina, mõtles Eva. Issand jumal, mis selles siis halba on, aga siiski, aga siiski, aga siiski, see on ju nii tüütu, päevast päeva, aastast aastasse, kõik ühtesoodu, muutumatult — kas kuni surmatunnini? Mõnikord pesi Arvo koguni naise pesu puhtaks. Ning alati, alati vaatab ta Evale rõõmsalt, kuulekalt, veidi nagu alandlikult janditades, pigem siiski süüdlaslikult silma. Tajub ta ka ise, et midagi on viltu? Ah, ei taju ta midagi... See kolmekümne kahe aastane paks mees, seesama, kes kunagi...

Ja siis murdus Evas midagi. Ta arvas lausa kuulvat prakساتuse-sarnast valusat heli. Tahtmatagi ennast tagasi hoida, hakkas ta nutma. Tigidalt, häälekalt, eidelikult. Elu läheb ja läheb ja läheb, praegu on ta veel kakskümmend viis, aga see on ka juba kakskümmend viis, alles viie aasta eest uskus ta, et temast saab kirurg, ta hakkab inimesi elu jaoks päästma, aga nüüd, aga nüüd oli see vindunud kohvik, kuhugi polnud tal sealt enam minna, kas siis tõesti, kas siis tõesti enam midagi ei juhtu? Pole olemas mingit hingede rändamist, seega ei saa ma ka mõne järgmise elu peale loota, et viimati juhtub seal midagi, midagi suurt, erakordset, vapustavat... Mind on alatult petetud, ma lootsin taltsutada uhke ja sõltumatu lõvi, aga see osutus hoopis... känguruks. Araks ja kuulekaks känguruks. (Kas kängurud on kuulekad, mõtles ta ja luristas nina. Ei vist. Aga see ei loe.)

Thibault-Morreau, häh! mõtles Eva häälekalt toinates. Häh! Taevas küll, see tühine olevus, see valetaja, see jampslik tulevärk viis aastat tagasi, lavatöölise odav teater, aga frakk oli kroonuvara ja hobune sootuks varastatud. Misuke igav ja tühine elu, mõttetud, rämps! Ja ometi polnud temal, Eval, vähimatki põhjust ega ettekäänatki sellest elust välja astuda, loobuda, ta oli selle külge köidetud nagu raamat kaante vahele. Laps, kena kodu, korralikust korralikum mees... keda ta paraku natuke armastaski, ja see oli ju kõige hullem.

Kas ma pean ikka veel mõttetult ootama... aga mida? Juba viis aastat ootan ma mingit tegu — aga millist?

Pime raev ja kuri ahastus tuli vägevasti kallale. Ta oli paar korda varemgi sääraseid hüsteeriahooge üle elanud, ta teadis neid juba laps põlvest, täpselt samamoodi võis ta ema mõnikord ilma näilise põhjusega närvid kaotada. Seni oli Eval õnnestunud nendega kellegi teadmata toime tulla.

Ta nuuksus, oigas, peksis rusikaga patja — ja nägi siis äkki Arvo suuri kohkunud silmi.

«No mis sa nüüd siis passid... sina-sina-sina...» karjus Eva talle näkku, otse kõrva.

TEET KALLAS

Arvo püüdis teda õlast puudutada, kuid Eva sööstis nii väledalt teise voodiserva, et mees tõsiselt kohkus.

«Mis sul on? Nägid halba und? Tõsi jah, peame kiiremas korras need kardinad ära ostma, see päikeselõõm ei lase enam elada...»

«Halba und? Halba und? Ei lase elada? Oo jaa, jaa, jaa! Ma näen juba viis aastat järjest halba und, endal silmad pärani lahti! Tead, mees, viimati olin ma ärkvel kahekümneaastase tüdrukuna, ja see oli justament sel õnnetul kuupäeval, täna, täna, täna viis aastat tagasi! Oh, ja nüüd ärkasin ma viimaks ometi üles, ja mis ma näen? Oh, kui alatult sa oled mind petnud, oh, kui alatult, kui alatult... Juba viis aastat pole ma näinud muud kui... Känguru! Sa kuradi mage paks känguru!»

Arvo ei saanud millestki aru, ka ei pidanud ta nähtavasti kängurut söimusõnaks, ja igaks juhuks oli ta vait. Õigesti tegi. Mõne aja pärast rahunes Eva maha, tal hakkas piinlik, ta läks kööki vett jooma ja konutas seal hulk aega enne kui magamistuppa tagasi tuli. Seal istus ta voodi servale ja pomises ilmetult:

«Hea küll, Arvo, unustame selle ära. Muide, kulla mees, sa oleksid pidanud mulle vastu kõrvu panema, miks sa seda ei teinud? Ma olin selle täiesti ära teeninud.»

Arvo noogutas ebakindlalt. Ta ei taibanud küll midagi.

Eva süütas lahja ameerika sigareti, tõmbas paar mahvi ja ohkas:

«Ah, kui sa aru saaksid... Igav on elada, mõistad? Jumal, kui igav... Hea küll, püüame nüüd tukkuda.»

GRAAFILISED LEHED. NELI LEHTE

1

Mõte on armastus, mõte on sadu,
sadu on heldimus, armunu hellus,
kõrkjadki lookas, piiskade pahin.
Lahista, lenda latvadest läbi!
Vihmajoad õlgadel, kulmudel filgad,
parem kui kiitus, kadedus kannul.
Märjadki aknad miilavad päikest,
niredes linnulaul, parmude pinin,
ukse all loigus sõbralik nägu.
Vaata: ju sirgunud aias
tulbidki sireleist kõrgemale,
heledad pilved neist ujuvad läbi,
targem kui tardumus, uskumatus,
õilsam kui juhuseotsimine.
Mõte on embus ja mõte on paitus,
hinnalisem kui ihnsa heldus.
Aga ma laulan, et laul oleks armas,
ise ma aastate happiest söödud,
mõlkis ka nägu, kelluke põues,
helingi sellel hoopis teine,
sajuga ainult veel õrnalt kostab,
vihmaga sõbragi juurde kutsub.
Sestap olgu või hallid õhtud,
homme ju kohiseb latvadest läbi,
pärast on hingata nõnda lahe,
sõbralik nägugi ukse all loigus,
vargsi ja vaikselt endasse vaatan,
kellukest lömmis kuulatan põues...

ADOLF RAMMO

Vaikus on jaatus ja ootamine,
 vaikuses tihti ilmuvad nemad,
 keda me iganes armastanud:
 kenis kleitides, naeratustes,
 kuid ka tunkedes, sinelites.
 Vaiksel tunnil neid mälestades
 rukkililled kasvavad laotuseni,
 karikakrad kui muistsed hiied
 meie ja meie mõtete ümber.
 Sellel ajal end teele seada,
 võtta heledamad aastad ühes,
 jagada neile, kes ju läinud.
 Targad mulle karjas tulevad vastu,
 kulunud hamed, kepid ja kingad,
 armu kannatusis, kannatuste armus,
 tähtedes, mullaski küsimine,
 vastata tarkadelgi raske.
 Taltuda lootusest hoopis lihtsam,
 heldida vaikusest, ootamisest,
 pahane iseendagi peale . . .
 Tarkade hulgast maha kord jäänud,
 kuulatan kellukest lömmilöödud,
 rukkililled lausa laotuseni,
 karikakrad kui muistsed hiied . . .

Mind kutsub keegi sõnajalametsa.
 Noh mis siis ikka, uitan pisut ringi.
 Ma tean, et põrnikal seal kükitab maja.
 Ta rõõmustab mind vennast nähes
 ning leheteki korraks võtab ümber —
 et ma ei pelgaks tema ihuliikmeid.
 No mis ma pelgan, lõust jääb lõustaks,
 nii naljatan, käevangus käime,
 pea kohal haljad lehvikud kui palmid,

suur kohin nagu ookeani ääres,
kilpkonnad kohmitsemas soojal liival,
tahmustad mehed sööstjas paadis
just eemalduvad loojangusse kaugel.
Ja meie kahekesi kenalt käime,
ma kuulan lugu põrnikate elust
ja põrnikate naistest-lastest,
mis sellest, et nii mullalähedane,
ma siiski mitte mullast võetud,
vaid igavesest ilmumisest
ja kutsest kas või sõnajalametsa,
kus põrnikaga kõrvu kõnnin.
On sõnajalad varjukad kui palmid,
hõögloojang õhtus silmailuks
ja meie jutt see lustiks mõlemale.
Mind kutsu ikka sõnajalametsa,
siis lömmis kellukestki kuulan
ses põues armuigatsevas,
ka väikesi näen suurte hulgas...

4

Mu arm on hea kui varjuline kastan,
mis oksad laotusesse tõstnud,
täis ootamatuid juhtumusi
ja laule endas, laule elus,
kõik õielühtrid tuulte kaenlas.
Seal sirasilmsed haldjanääpsud
mu jutte-värsse pobisevad,
on paharetil naerud näpus.
Ma ise sulle silma vaatan,
käin kepita ja kurtmast tõrgun,
head kauged päevad ligidased,
head lähedased nõnda kauged.
Ning ikka ootan, aina ootan,
ei oska ootust seletada,
vist sinu küllusest ma ärev
või kahtlev enda kasinusest.

ADOLF RAMMO

Me armastus ei asu saarel,
kus robinsonid askeldavad,
mu lömmis kelluke veel helab,
ma kibuvitsad vaasi panen,
ei märtrikrooni nendest punu,
vaid sinust sada aastat laulan,
arm nõnda hea kui varjuline kastan,
mis oksad laotusesse tõstnud...

Hubert Matve

INTERVJUU EDITH PIAFIGA

Kui kaua olen nüüd seda päeva ja seda hetke oodanud? — Oodanud, ütlesin ma? Ons niisugust asja võimalik, mõistlik, ühele leheneegrile üldse mõeldav oodata? Sellest võiks äärmisel juhul ehk unistada ja unelda ning seejuures oma unistuse täitumisele niisama vähe lootust evida kui sellele, et kordki elus astuda laevalt maale Funafuti saarel keset Lõunamerd (8° lõunalaiust, 178° idapikkust), istuda palmide alla ja vaadata ookeanile lasuursinise laguuni taga.

Nii et «oodanud» ei ole küll kohane sõna.

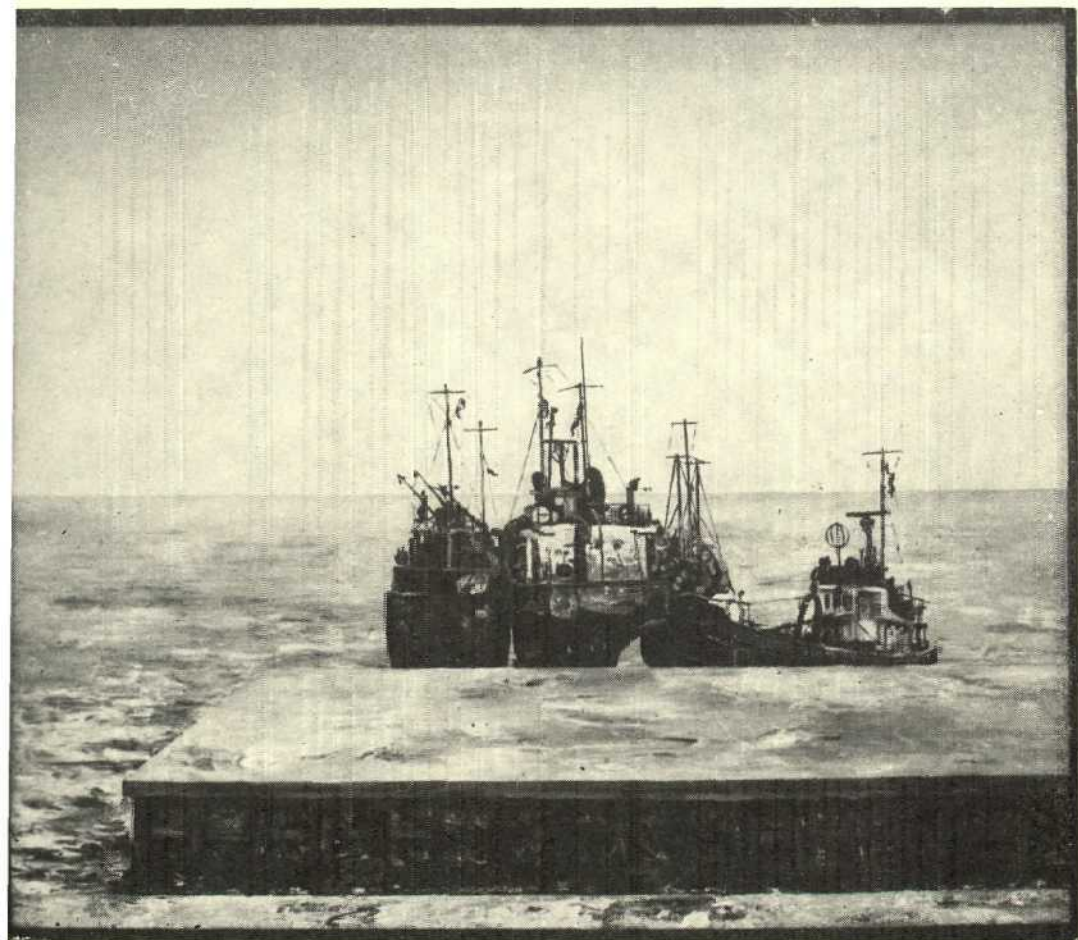
Ja ometi, kui hakkam oma mälusoppides sorima, selgub, et olen see-sugust võimalust arvestanud oma esimestest töödest peale. Ah need esimesed tööd! Intervjuud tolle aja suurte laulutähtede Eva Malmi ja Suleika Halilbajevaga, mida ma enne toimetusse viimist oma pool tosinat korda ümber kirjutasin ja mis sellegipoolest praegu lugedes naerma ajavad. Mis siis, kui juba tollal tulnuks teha intervjuu Edith Piafiga? Oleksin oma elu suurima ja arvatavasti ainsa võimaluse ära raisanud, muud midagi.

Nüüd on teine asi.

Nüüd... teine...?

Ega see ometi tähenda, et nüüd lähen Edith Piafi juurde nagu mis tahes külaskäigule, et nüüd muudkui jalg üle põlve, makk käima ja küsima — mis on teie arvates õnn... ja et mis te arvate... ja mis te sööte... ja —? Eh-ei, nii libedasti see ei lähe... isegi minusugusel mehel... Niisuguse intervjuu tarvis peab stsenaarium olema ette valmis viimse kui punkti ja mõttekriipsuni ning mitmes variandis pealegi, uksekella helistamisest alates ja väikseimagi sõnavarjundini välja. Niisugusel intervjuul pead olema üksainus suur kõrv ja kombits ja antenn, et selle toa atmosfäärist kinni püüda iga biovoolude võnksatus, neist midagi kaduda laskmata. Siin võib su jutuajamise käiku muuta päikesest juhuslikult mööduv pilveraaski, mis valgused ja varjud toas ümber paigutab, või Boulogne'i metsa poolt tulev ning kardinat hõljutav tuulehingus, või koguni tolmu kübe, mis päikesekiirest läbi ujudes hetkeks tema tähelepanu võib kõita. Rääkimata kõhahoost, mis mind tabada võib — see on siis neetud «Priimast», ma tean —, või

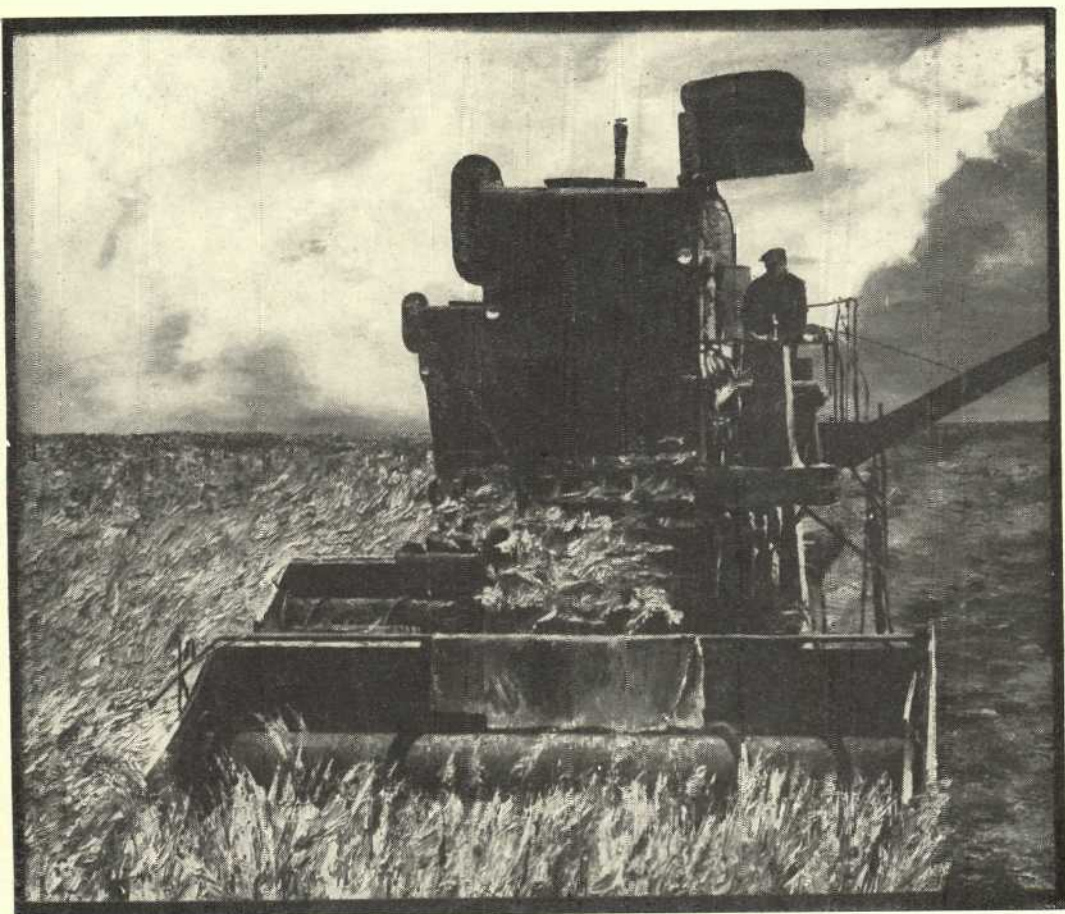
HUBERT MATVE

HEIN SIIM

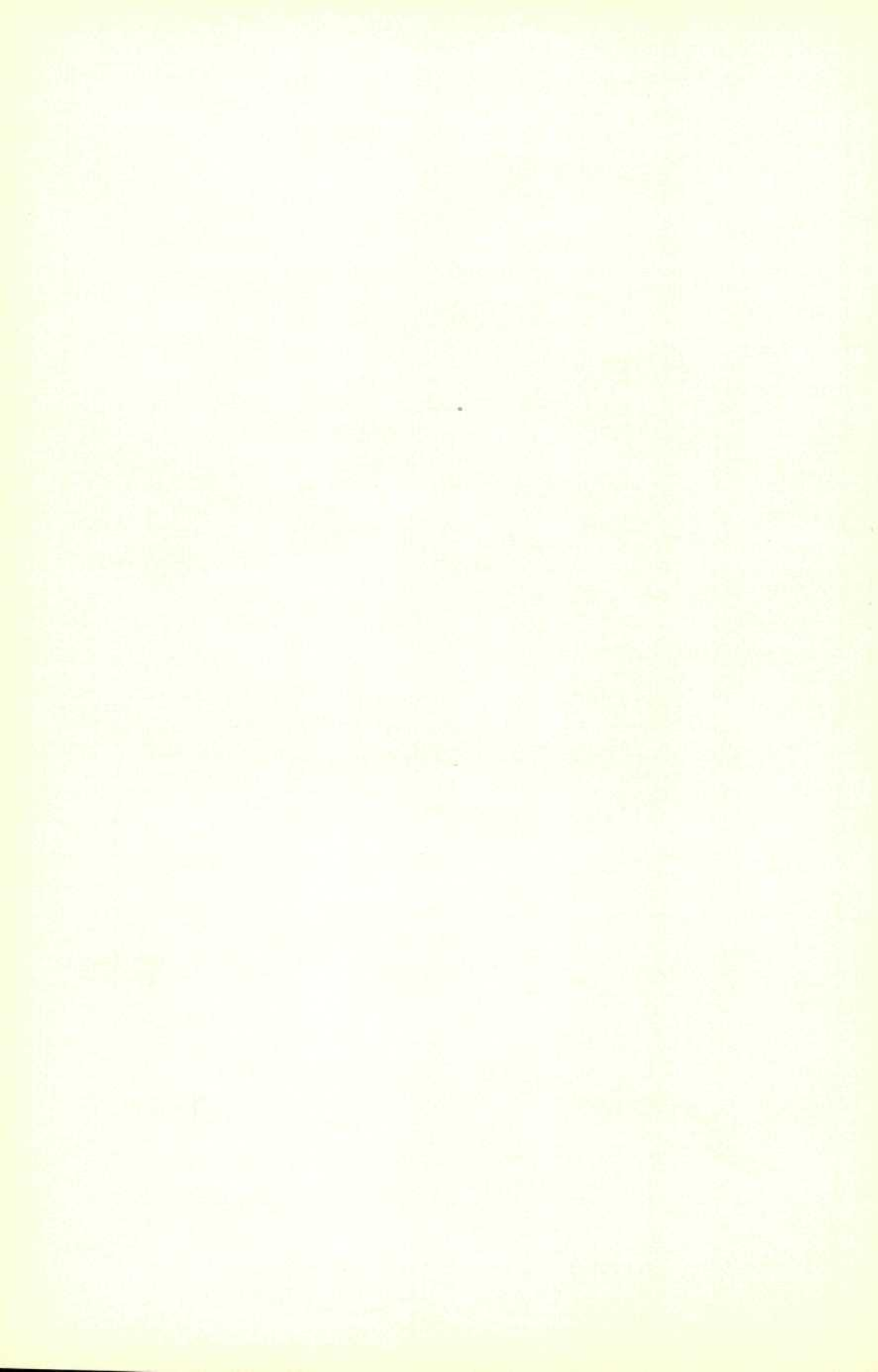
Väikesed laevad (Õli) 1974

REIN SIIM

Kombain (Õli) 1974

mõnest sõnast, mis juhuslikult sassi võib minna, sest oma prantsuse keelt kardan ma kah natukene. Muidugi, see sõna võib sassi minna ka nii parajal kohal, et ta naerma hakkab ja liialt tihenend pinge õhust hajub — aga kas selles just kindel saab olla?

Seepärast tuleb minulgi, intervjuude spetsil, kõik aegsasti ja põhjalikult läbi mõelda. Või ette läbi elada, nii oleks õigem. Et kõik saaks küsitud ja vastatud nõnda, nagu olen ammu mõelnud, mõelnud kõik need kaksikümmend aastat, mis ajakirjandusse maetud — võib-olla mitte kõik kaksikümmend, alguses ei saanud ju suurt mõeldud, sai tunduste järgi tööd vehitud, aga kümme viimast kindlasti. Või viis vähemalt, need viimased viis, kui hakkasid korduma enesekriitika puhangud ja tekkima see tunne, et su elu ja töö —

Ma ei taha öelda, oh ei, et mu töö mulle ei passiks — muidu ei oleks teda kaksikümmend aastat tehtud, eks ju? Ajakirjanik Ernest Prummel on oma elu igatahes täie jõuga elanud ja töötanud nii, et on täna vabariigi ühe suurema ajalehe paremaid mehi. On nähtud nii- ja naasuguseid inimesi ja olukordi, on kirjutatud paremaid ja pisut halvemaid asju, aga kõik ikka selle mõttega, et oled eesliinil ja et iga pauk peab minema pihta — jah, muidu ei oleks ajakirjaniku tööl mõtet. Minu arvates küll mitte.

Ja ometi — või ehk seepärast? —, kui nüüd on lõpuks käes see päev minna Edith Piafi juurde — mis on mul temaga rääkida? küsin eneselt. Minul, nõukogude ajakirjanikul, kes on surunud kätt Lev Landaul, rääkinud Šolohhoviga, istunud terve suvise päikeseloojangu ühisel palginotil vana kaluri Jurnas Jakoobiga, meri kümne sammu kaugusel kruusale sahisemas ja kajakad tormi karjumas, Jurnas Jakoobi ag... usumas terve selle õhtu vältel kümnekond sõna, mis sulle sisse... mul siis veel rääkida Edith Piafiga, mis oleks... millega võiksin lugejale miskit anda —
... eesliini mehed.

Aga ometi arvan, et on. Veel rohkem: ma tean, et Edith Piafi intervjuuga on saabunud minu suur tund. Kui tahate — minu viimne suur töö. Pärast seda tööd ei ole mul ajakirjanduses enam midagi teha, absoluutselt midagi. Millest või kellest võiksin veel kirjutada? Jälle Karla Paemurrust, kes pärast päevatööd enese puhtaks peseb ja rahvateatri lavale ruttab? Tean, et ma sellega enam hakkama ei saaks, selle loo ja ees ootava mastaabid oleksid niivõrd masendavalt erinevad, et kirjutamise kallale ei tasuks enam asuda ja kõik katsed midagi ära teha ajaksid vaid hulluks. Seepärast tuleb loobuda.

Tõenäoliselt hakkab majahoidjaks, kojameheks, nagu vanasti öeldi. Kaks kohta à kaheksakümmend rubla kuus, ja aega jääb ülegi — mitte

HUBERT MATVE

sellepärast, et ma libedalt läbi ajada kavatseksin, ma pühiksin ja liivataksin ja raiuksin jäädk, kuid aega oleks üle ikkagi. Oma töö teeksin aovalges või lausa pimedas — nii olen ma harjunud: enamik minu lugusid on sündinud siis, kui aknad on kas juba või veel kustunud. Päevad on alati kulunud materjali hankimiseks või viinavõtmiseks — ja nüüd saab aega olema veel rohkem. Ning kindlasti leidub peaaegu alati keegi, kes naabrile kohvikus või baaris külge tonksab ja ütleb: näe, see ongi see Ernest Prummel, kes Pariisis Edith Piafi usutlemas käis. Noo, küsiks teine, see musta habemega kiitsakas? Ei oleks uskunud. Ja ostab mulle viiskümmend grammi konjakit, et kuulda, kuidas seal Pariisis ka on ja mismoodi need prantsuse naised —

Vaat niisugune mees olen mina, Ernest Prummel, kes muide, olgu öeldud, selle loo eest Jurnas Jakoobist mullu aastapremia sai. — Oleks ta parem saamata jäänud!

Jah, ja nii ma jõudsingi jutuga jälle vana Jurna juurde. Miks? Ometi pean peagi astuma Edith Piafi ette ja mul tuleb hoolega valmistuda. Ei saa lasta mõtteid laokile, kui niisugune katsumus on käes. Kogu mõttejõud tuleb fokuseerida Edith Piafile, üksnes tema peab mu lähima tuleviku, peaaegu juba olevikuks muutunu plaanides eksisteerima...

Lilled. Et ma lilli ei unustaks, sest see, mis mul ees seisab, ei ole tavaline intervjuu, vaid rituaal, aga igal rituaalil peavad olema lilled. Missugused ent? See ei tohiks olla tavaline bukett, mis ära kaoks tema toa lillede külluses, rooside, liiliate ja orhideede aias. See peaks olema midagi eripärast... nagu kimp kannikesi näiteks. Kuid samas kardan, et kannikesed on liiga intiimsed, isegi liiga paljutähendavad... või siis ehk nurmenukud? või kullerkupud koguni, suur kuldne sülem... või ööviulid? Jah, ööviulid! Peaks juba ole...
Ta ei ole neid kindlasti oma elus näinudki, sun...
ta nad näo juurde ja just sel ajal, kui visiit saab toimuma, pärast lõunat, lõhnavad ööviulid eriti diskreetselt. Oo, ütleb ta ja mu mälu fikseerib igaveseks (kui igaviku ulatuseks minu mälorakkude iga pidada) tema hääle ja naeratuse. Inimese naeratusest võime tavaliselt lugeda teda ennast. Mõnikord aga valgustab teise inimese naeratus sinu enese elu, äkitselt nagu välklambi lahvatus, mille teravas valguses ja varjudes näed mõndagi, mida päevavalgus oli varem sedavõrd pehmendanud ja ümardanud, et olid harjunud oma ilusa lameda halli pildiga. Mõnikord muide teevad sõnad sedasama. Kui ma Jurnas Jakoobiga tormieelse mere ääres istusin ja tema sõnu kuulasin, mis iga kümne laine tagant ükshaaval habemetuustaku vahelt kukkusid, hakkasin taipama mõndagi meie mõlema elus. Kivine ja adrune rand, paat,

HUBERT MATVE

võrgud ja limased kalad selles ning hädine onn — eks see oligi vana Jurna elus kõik? Ah jaa, veel vana peitsitud voodi lapitekiga, mille all rasket tööväsimust magatud, ja üks pühapäine šeeviotist kuub, pulma-kuubki võib-olla veel — see oli kõik, ja meie jaoks ei ole see ju midagi, eks ole? Ometi hakkasin just temalt tabama asjade mõningaid tuumi, mina, vana lehehunt, kes elus nii mõndagi näinud.

Ja otsekui mingi võlatunne, mis mind tollest ajast kiusab —

Kuid nüüd olen ma Pariisis. Ööviulid, oma ala meistrite poolt hoolega pakitud, on lennukisõidu ilusasti üle elanud. Nüüd peavad nad üle elama veel minu erutuskuuma käe embuse, kui ma nendega tema juurde lähen. Minu peatuskoht on tema korterist mitme kvartali kaugusel, aga ma tahan minna jalgsi nagu vana-aja palverändur. Otsustasin riietuda tumedasse, hoolimata sellest, et mõni võiks mind pidada matsiks või snoobiks — minu hingeseisundile vastab tume kaherealine kõige enam. Väljas aga on juuli, Pariisi tänavad on pooltühjad ja minul on jalgsi hea minna, sest teel saan oma mõtteile veel viimast lihvi anda. Astun sisse väikesesse bistroosse ja joon topeltkohvi — lämmiga on see parim, ehkki enesetunne nõuab hoopis topeltkonjakit. Olen närvis ja vajan julgustusdopingut, aga parimgi konjak tunni aja pärast enam ei lõhna, vaid lehkab, kui suu avad, ja seepärast ei tohi. Selles toas pead olema täiesti puhas, kui tahad tema atmosfääri enesega niiviisi kaasa viia, et seda pärast teile edasi anda — ja selles minu tänase visiidi mõte ju on? Kirjutada üks tõeliselt, täiuslikult hea lugu.

Mis on hea lugu? Kui saad aastapremia, siis on ju hea lugu? Ametlikult muidugi... Tänu vanale Jurnale sai sellest tookord päris hea lugu — päris, aga mitte täiesti. Ikka mitte see tõeliselt hea, mida viimased aastad otsinud olen! Nüüd, jah, taipan miks: sest et mina seal sees olen. Tahtsin kirjutada vanast kalurist, kel käed nagu korbast koorimata jäänud männijändrikud ja nägu meresoolast äestatud, ning tema meresuurusest ja merehallist kalalehasest tööst — aga näe, ikka paistan ma ise ridade vahelt läbi: vaadake, imestage, kuidas Ernest Prummel oskab kirjutada. Ja see taju on nagu moodne lai, liiga kirju, liiga silmatorkav lips mu kaelas. Jurnas aga on Jurnas ja Ernest Prummeli moelips ei sobi tema kõrvale.

Ma olengi kohale jõudmas. Veel paari maja jagu... veel üks... ja siis... Mu värisev käsi vajutab kellanuppu. Hetk ootamist, siis kuulen kõps-kõps-samme ja uks lõnksatab lahti. Ulatan nimekaardi ja toatüdruk, malbe ja jahe, palub mind sisse. Olen siin oodatud, astun teis-poolle seni tuntud maailma läve.

On see uni olla jõudnud siia? Salaja, teenijanna märkamata katsun

HUBERT MATVE

vaba käega uksepiita — see on olemas. Vasakus käes hoian hiirhalli kübarat, kuid kohe saan selle varna riputada, ja nüüd jäävad veel ööviulid.

Mind pannakse istuma suurde mugavasse helesinise- ja roosamustrilisse tugitooli. Lilled asetan lauale, paberi keeran nutsakusse ja pistan tasku — või kuidas?

Laual on kaks raamatut. Saint-Exupéry, loen ülemiselt, aga alumist ei näe — siiski, seljalt saan lugeda *tuessant*. Klaveril akna lähedal seinä ääres on kuhi noote, aga siis taipan, et aken on hoopis lai uks ilmselt rõdule, ja kui ma püsti tõuseksin, arvatavasti näeksin Lannes'i puiestee tagant algavat Boulogne'i metsa. Istudes paistab ainult helehele taevas. On pilvitu juuli.

Parempoolsest uksest peab sisse astuma Edith Piaf. Siis ma pean püsti tõusma ja püüdma lausuda midagi, mis ei oleks väga lame ja mis kuidagi nagu märkamatult juhataks sisse meie kõneluse, ilma küsimusteta, ilma vastusteta, mis ei saa kunagi olla päris siirad. Olen küsitlenud paljusid inimesi, suuri ja väiksemaid, ja et küsija pole olnud lihtsalt keegi Ernest Prummel, vaid korrespondent Ernest Prummel, nimega mees pealegi, on nad kõik olnud kohustatud vastama — muidugi, kui küsimused ise on püsinud teatud raames. Ja seda nad on, pikad tööaastad annavad oma lihvi. Mu küsimused on täpselt niisugused, nagu oodatavad vastused peavad olema. Teatud teemade kaupa on nad tegelikult mulle sisse programmeerunud ja järelikult on ka vastused ette ära programmeeritud, nii et suure osa noist intervjuudest võinuksin valmis kirjutada omapead, kodunt kirjutuslaua tagant lahkumata, ja usutletule poleks hiljem lugedes meenunudki, et temalt pole tegelikult midagi küsitud ja tema pole millelegi vastanud.

Täna aga astub Ernest Prummel tagasi. Igas mõttes. Täna sündivasse loosse jääb üksi Edith Piaf niisugusena, nagu ta siia tuppä tuleb, ja niisugusena, nagu ta on, ilma Ernest Prummeli varjuta ridade vahel. Täna sureb Ernest Prummel. Hetkeks silmi sulgedes unistan juba istumisest tagasisõitvas lennukis ja esimeste ridade sündimisest, tõeliselt heade ridade sündimisest suurest inimesest ja suurest tööst.

Ja muidugi paneb Ernest Prummel sellega siis ka punkti, nagu öeldud.

Seni istun ja ootan. Tundub, et terve pooltunni, aga kui vaatan kella, on möödunud viis minutit. Pärastlõunane aeg hakkab õhtusse kalduma. Nüüd paistab päike poolviltu just sellele uksele, mis peab avanema ja ... ja siis vajubki link alla ning ma näen kitsast valget kätt — mustas kampsunis käsivart ja õlga — väikest naist, kes minu poole astub — tõsiseid uurivaid silmi —

HUBERT MATVE

Kui kaua võis kesta, kuni ta minuni jõudis? Kui kaua astub nii väike naine kahtkümmet sammu üle toa? Kaks — viis — kümme sekundit? Olin tõusnud püsti, tõenäoliselt midagi pomisenud ja loodetavasti ka kätt suudelnud, sest tundsin parfüümi lõhna ja mõtlesin: vist «Chanel».

Nüüd hoiab ta mu lilli peos, mu põhjamaa kodusalude orhideesid, tõstab nad kahe käega näo juurde, hingab sisse nende lõhna ja naeratab. Tema naeratus algab suult ja tõuseb silmadesse. «O, merci!» ütleb ta, ja nüüd peab olema minul midagi ütelda.

Aga mul ei ole. Mõtlen ainult, et näe, kõik ongi täpipealt nii, nagu kujutlesin, ja süüvin tema naeratusse. See on mu viga, aga enam pole parata: ma tunnen end otsekui hajuvat või lahustuvat tema ees. Jah, selle eluväsinud naeratusse taga näen ränka tööd, valusid, kannatusi, loobumisi — aga kes siis ei tunneks Edith Piafi lugu? Mida võiksin mina veel lisada? Või temaga rääkida millest? Enesest? Milleks? Jurnas Jakoobist vahest? — aga see oleks sama. Kuid ometi, jah, temast küll, temast küll! Jurna lugu ta taipaks. Ta kuulaks mind ahneil silmil, ripuks mu suul, kui ma oma aktsendiga, kuid muidu päris heas prantsuse keeles räägiksin, noogutaks pead ja aeg-ajalt tõstaks ööviiuleid näo juurde. Mina aga aina räägiksin vana kaluri Jurna tööst, mis on üks lõppematu vaev ühest võrgutäiest teiseni, vaev nagu töö peab olemagi, kui sa tahad teda armastada, tööd nimelt, mitte ainult tema magusaid vilju. See tarkus hakkas mul küpsema juba tollal seal palgintil mere ääres. Aga ma kardan, et Edith Piafi jaoks ei oleks ka see mingi uudis ega avastus ja mu jutu iva kukuks tühja. Minu enda jaoks oli see mõte, kergelt öeldes, üpris ootamatu. Sest mis erilist vaeva olen ma oma töös näinud? Noh muidugi, mõnikord maadlemine vormiga, kuhu sisu ei tahtnud sisse sobida, ja mõnikord saigi toores töö trükki — aga see kõik pole see. Kuidagi väga kergelt on töö tasu kätte vajunud — jajaa, see on ju väga tore, aga... Ja nüüd kardan, jah, Edith Piaf tunneb inimesi — nüüd ma kardangi, et ta mu jutust kadeduse kõla välja loeb. Tema kõrv tabab niisuguseid dissonantse, ja kui ta äkitselt taipab, miks ma vanast Jurnast nii pikalt räägin...?

Ei. Ma ei räägi talle sõnagi Jurnas Jakoobist. Selle jutu vean ma enesega Pariisist koju tagasi, jäägugi see minu hinge vaevama.

Nii seisan ma ikka veel Edith Piafi ees, meie pilgud kompavad teineteist, hetk kaob hetke järele, vaikuse pinge muudkui kasvab, mina aga ei leia sõnu, mida lausuda. Must kahetsus hiilib mu ligi: miks kipusin üldse siia? Võisin ma tõesti arvata, et pärast kõiki noid pikki enesega rahulolu aastaid tarvitseb mul ainult Edith Piafi najal ümber pöörduda, ja kõik algab uuesti algusest, uuesti eesliinilt, kus ei või-

HUBERT MATVE

delda mitte enese, vaid aadete pärast? Aga hilja on ju. Liiga hilja sai Ernest Prummel tõe jälile. Ja tagasisõidulennukis teab tema üksi, mis see sõit talle maksma läks: lootuse. Viimse. — Ah, ainult mitte hali-
seda, ütlen enesele siiski veel. Jah, nii palju on minus ikkagi mehisust, et kojameheamet vaikselt maha matta ja vanad liistud välja otsida. Jälle toimetus, jälle uued kohtumised ja vanad küsimused... ja pärast Ernest Prummeli nimi alla kirjutada... Kas kunagi... kas kunagi saan ka mina oma palgil istudes rahumeeli päikeseloojangut vaadata?

«Au revoir, madame! Merci! Grande merci!»

Edith Piaf vaatab mulle ootavalt ja üllatunult otsa, aga tema on mulle ja mina temale juba kõik ütelnud. Püüan leida jõudu vastu näeratada, et siis kummardada, veel kord tänada, võtta oma kaabu — intervjuu on lõppenud.

Ma tõusen, lähen kapi juurde, valin ühe plaatidest, sean ta grammo-
fonile ja istun tagasi oma nurka.

«... mon dieu, mon dieu, mon dieu...»

Päike on ennast keeranud päris loodesse ja ei paista enam aknast sisse. Mu tuba läheb ikka hämaramaks, hämaramaks.

Joel Sang

TALVEPILTE

I

ai ai aietab sügise
õieti juba tali on see
sajatab rahet ja lund

turvas igav on põlema
viimane vihapidaja
viimane vihapidaja
rabas õhutab tuld

turvas visa on põlema
teda sa naljalt ei lepita
lumi lepitab küll

II

puhte aegu
kui pilved heisatud
õhk nagu klaasist

kõuts
tuigub pulmamajast
seisatab teelahkmel
korraks/korraga
kõik saab klaariks
siin su ugandi
siin su sakala
kõik

JOEL SANG

III

mida arwab sapp ütleb põrn
on vast alles külm
küll on külm
vinge ilm

kirdest lõõtsub tuul
laotab lund

kambris istub hirm
kasuk üll
triklil sõrm

mulla all pörgib põrm
kadund vend
püsti trääs

oh armas vend kuldne vend
oota veel
kõik maa on jääs

PÄIKESELINE

Brit tõi õuest külma käest vaasi palkonile. Ta oli eile õhtul siniseid rukkililli ja kollaseid karikakraid korjanud. Need sobisid nüüd hästi valgele laudlinale. Brit laskis pilgu veel üle ruumi käia ja jäi rahule — rohkemaks polnud see vana küüritud palkon võimeline kui olla ootevalmis. Siis läks Brit ettevaatlikult välja. Uks ei kääksatanud.

Brit ei tahtnud, et ema ja isa teda praegu näeksid. Ema poleks küll muud ütelnud, kui ahah, aeg on siis niikaugel, nojah, eks sa siis mine. See vihje poleks iseenesest solvav olnud, aga ilma vihjeta oli kergem. Isa oleks muidugi jämedam, tema oleks naeru sekka pilanud, ah lähed siis nüüd poissi tooma. Brit pelgas isa naeru. Oli alati peljanud. Isa naer oli rohmakas. See võis ainsa hetkega kõik ära hõõveldada. Siuhti! ja Hannesest ei olnud muud järel kui poiss.

Ent Brit ei tahtnud, et Hannes oleks poiss. Hannes oli sõber. Kõigi nende õhtute igatsus, kui uni oli kaugel. Hannesele oli hea mõelda hommikul ärgates, kui ei kippunud veel voodist tõusma.

Brit oli terve suve oodanud koolivenna külaskäiku. Nad olid juba kevadel kokku leppinud, et ta tuleb. Kas või üheks päevakski, oli Brit kutsunud. Võib-olla isegi nurunud, sest Hannes ei tahtnud tulla. Hannes ütles, kuidas ma tulen. Rongiga, naeris Brit. Brit oskas ilusasti naerda. Kui ta naeris, siis tekkisid ta põskedesse kaks lohukest ja Hannes ei saanud enam puigelda.

Brit kartis kangesti, et Hannes ei tule. Suvi oli pikk ja mine tea, kes võis Hannesele vahepeal meeldima hakata. Võib-olla Liina?

Ta oskas nii kenasti nurruda, kui Hannes ta juurde tuli. Brit oleks tahtnud ka niimoodi nurru lüüa, aga tal ei tulnud see kuidagi välja. Tal ei tulnud kunagi midagi välja, kui ta tahtis teisiti olla kui oli. See oli üks tema suurtest vigadest. Teine suur viga oli see, et ta polnud sarmikas. Sellepärast Brit kartiski, kas Hannes ootab teda sügiseni, kuni kool algab.

Rongi tulekuni oli pool tundi aega. Brit istus kivile, ta ei tahtnud jaama minna. Ta ei tahtnud kedagi näha. Ta tahtis tunda veel eneses Hannest. Terve päev ja öö oli ta Hannest täis olnud, kirja kättesaamisest saadik. See oli päikeseline tunne, millest ei tüdinenu. Ta võis

ikka ja jälle Hannesele mõelda, tuhat moodi, ja iga mõte sellest tuhandest oli mõnulemine milleski soojas ja ülevas.

Brit istus kivil, silmad kinni nagu kassil. Praegu mõtles ta ennast sarmikaks Liinaks. Tal oli Liina kleit, Liina juuksed, Liina hää, see nurrutatav hää, mis ketras vahetpidamata Hannesele kõrva. Ja Hannes kuulas ja kuulas. Kord läks Hannesel suu lahti, just nagu tahtnuks ta sõna sekka öelda, kuid Liina-Brit ei lasknud. Ta pani sõrme Hannese suu peale ja sosistas, pärast, pärast. Ta pidi end tühjaks rääkima, vabanema tunnete tulvast. Sõnad jooksid nagu jõgi, kus pisikesed mõtted ujusid nagu kalad, ja Hannes, see kalamees, naeratas, püüdes jõest neid kalakesi, ja tal oli hea vait olla.

Brit ärkas rongi vilinast ja ehmus. Unelemine oli kui peoga pühitud. Ta pistis kitsena jooksu ja kui ta hingeldades perroonile jõudis, hakkas rong juba ära sõitma.

Hannes seisis viimase vaguni juures ja vaatas vasakule. Miks ta arvas, et Brit sealtpoolt tuleb?

Brit kepsles ta juurde ja tegi kelmikalt kniksu:

«Tere! Kas sa ootasid mind?»

Hannes punnitas silmi. Brit oli nagu taevast sadanud. Oh seda Britti küll! Ta punnitas veel rohkem silmi, Brit oli oma kollases kleidis päikeseline, teda oli terve perroon täis.

«Ma pole sind täpselt kolmkümmend päeva näinud,» nurrus Brit Liina häälega, olles ise oma avastusest rabatud. — Hannesel on punnis silmad! Punnis silmad! Kuidas ta seda küll varem polnud tähele pannud! Ta püüdis oma ehmumist alla suruda ja mängis Liinat edasi. Nüüd kukkus see küll rohkem Briti moodi välja, sest Liina ei kepselnud kunagi ühelt jalalt teisele ega plaksutanud käsi nagu väike arutu plika.

«Küll on tore, et sa tulid!»

Hannes ei osanud teretadagi. Ta oli veel kohmetu. Rong oli ära sõitnud ja tema ümber oli äkki talumatult palju avarust, see rõhus teda siitpoolt ja sealtpoolt ja ta tundis, et hakkab sellesse avarusse kaduma. Ja päike, see Brit, keksis liiga palju ega lasknud tal avarusest tagasi tulla.

Ega Brit tahtnudki keksida, aga see oli juba tema viga, et ta pidi olema teistmoodi kui oli. Ta oli seest täiesti segamini. Temas ei olnud enam Hannest. Temas polnud enam mitte midagi. Ta oli lihtsalt Brit, kes käis Hannese kõrval. Võõra ja punnis silmadega Hannese kõrval ja kes arutas, et peab selle poisi koju viima, tutvustama emale ja isale ja siis temaga lauda istuma. Ema oli õhtul küpsetanud kukleid ja teinud kirsikooki, taevas, viimaks Hannes mõtleb, et ta on nii vä-äga oo-o-oodatud. Oli see Brit ikka napakas küll, kutsuda Hannes enda

juurde koju! Jumal tänatud, et nad elavad vanas viletsas palkoniga majas, niisuguseid palkoneid ei ole viiskümmend aastat keegi ehitanud. Siis saab Hannes aru, et ega Brit teda tõsiselt võta, sest ükski tüdruk ei julgeks oma poissi niisugusesse logusse majja kutsuda, kui ta teda armastab. Ainult koolivenda võib kutsuda.

Nad läksid mööda teed kodu poole ja Brit mõtles, kui ta poleks Hannest kutsunud, poleks ta veel teada saanud, et Hannesil on punnis silmad, ja tal oleks olnud Hannest sügiseni. Nad astusid vaikides ja Britile näis, et sel suvel ei tulegi lõppu. Oeh, kui igav suvi.

TÄPP

Tüdruk ja Poiss tulid mööda pikka külavaheteed. Tüdruk aeglase-
malt, sest ta tuli jalgsi, Poiss kiiremini, sest ta oli rattaga. Tüdruk ei
teadnud, et Poiss tuleb. Ka Poiss ei teadnud Tüdrukust midagi. Võib-
olla ta märkas eespool üht täppi, aga see oli tema jaoks lihtsalt täpp.

Teepervel kasvasid kõrged kasteheinad segamini põllulilledega. Tüd-
ruk libistas neid läbi peopesa. Hea oli käia ja libistada midagi läbi
peo. See tekitas tunde, nagu oleks keegi sind silitanud. Tüdruk murdis
ühe karikakra. Tal oli komme kõndida alati, lill käes. Igaks juhuks.
Et Aalu näeks teda lillega. Et ta taipaks, et tema ja lill on lahutama-
tud. See oli rumal meelissoov, sest Aalu ei näinud teda kunagi. Ka siis
mitte, kui ta nägi. Aalu oli juba töömees ja tal oli Oma Tüdruk, kellega
käis laupäevaõhtuti tantsimas. Sellel olid marjapunased huuled, nii-
sugused, milliseid Tüdruk ei saa endale enne, kui on täiskasvanu. Ta
oli küll mõnikord salaja kirssidest mahla pigistanud ja mahlaga oma
huuli võidnud, ent see kuivas alati enne ära, kui Aalu talle vastu tuli.

Tüdruk oleks tahtnud karikakralt küsida, kas Aalu teda armastab,
aga ta ei söandanud lille katkuda. Oli natuke julm rebida õielehed
ära ainult sellepärast, et saada jaatavat vastust. Aga võib-olla ta pol-
nudki nii õrnuke? Võib-olla ta pelgas hoopis ei'd? Seda, mis ühe rop-
suga purustab ta lootuse?

Varsti jõuab ta põllukolmnurgani. Sealt hargneb tee kaheks ja sel-
lega lõpeb tänane päev. Kodus, põllukolmnurga taga, ei näe ta Aalut.

Tüdruk vaatas tagasi, lihtsalt niisama, põhjuseeta. Midagi temas käs-
kis vaadata. Kui oled teel, pead alati vaatama. Pead otsima oma või-
malust. Ta tõstis veel käe silmile, et päike ei segaks. Kaugelt paistis
keegi lähenevat. Algul ei saanud Tüdruk aru, kes rattaga tuleb, aga

äkki hakkas ta süda imelikult kribelema. See oli Aalu. Ainult Aalu sõidab niimoodi ülakeha õõtsutades, nagu laulaks ta kehaga.

Tüdruk mõtles, et nüüd ei saa ta Aalule enam tähelepanematuks jääda, nad olid ainult kahekesi teel. Ta hakkas lille näppude vahel keerutama, tahtis siiasamasse istuda ja oodata, tahtis vastu joosta, ta ei teadnud isegi, mis tahtis. Ta oli abitu nagu vesirott, kelle pesa ta oli kunagi lapsepõlves lõhkunud ja kes oli sööstnud edasi-tagasi, teadmata, kuhu pageda. Aga siis hakkas läbi kaose temasse pikkamööda jõudma aju käsk — mine edasi! mine edasi! Seda anti nagu morsesignaali ja Tüdruk taipas, et tal ei sobi Aalut oodata. Aalu oli poiss ja tema tüdruk.

Ta hakkas uuesti astuma, pooleldi vastutahtmist ja aega võites veel aeglasemalt kui varem. Niimoodi sai ta anda Aalule võimaluse endale järele jõuda, aga vahemaa oli nende vahel pikk ja põllukolmnurk, kus tee kaheks hargnes, liiga lähedal.

Tüdruk kummardus veel kord teepervele lille noppima, sest vana lill ta käes hakkas närbuma, kohendas jalas sandaali, jäi korraks nagu pilvi silmitsema, sest üks tüdruk tohib ju vaadata pilvi, kui need on taevas nii ilusad ja suured. Juba arvas ta kuulvat ratta sahinat ja ta võttis end kokku, et mitte tagasi vaadata. Ta ootas, et Aalu teda ise ratta pealt hõikaks, hei, Hellemari, ära veel ära pööra! Aga Aalu ei hõiganud ja põllukolmnurk oli siinsamas ja Tüdruk astus oma tee-
harule.

Ta astus nii, nagu oli alati astunud, kui läks koju. Kõik oli korras ja ta oli käitunud Poisi suhtes kombekalt. Ta oli suutnud talitseda oma talitsemata meeli, mis sest, et see maksis ränka hinda. Nii ränka, et ta tahtnuks praegu kisendada. Aga ta ei kisendanud, sest teispool kolmnurka vuhises ratas mööda ja Aalu laulis sadulas oma kehaga. Ta ei pea nägema ühe tüdruku meeleheidet.

Äkki nägi Tüdruk koera põllu ääres jooksmas. Koer polnud kunagi Tüdrukule vastu jooksnud, kui ta koju tuli, sest tavaliselt neil polnud teineteisega tegemist. Tüdruk ei armastanud koera ja koer suhtus temasse ükskõikselt, pigem kartlikult kui halvustavalt.

Aga praegu tundis Tüdruk, et ei suuda enam vaikida. Temas kasvas niisugune protest Aalu ja maailma vastu, et ta pidi neile endast kuidagi märku andma. Ta ei jaksanud enam olematu olla ja hakkas pööraselt koera karjuma:

«Arap! Arap! Arap!»

Kes pagan küll koerale niisuguse lolli nime pani, kirus ta, sest Arapit oli raske karjuda. Ta pressis seda läbi hammaste, ikka kõvemiini ja meelitavamalt — Arap! Arap! Arap!, olles ise hirmul, et koer ei tule ta poole ja ta muutub veel naeruväärsemaks.

HELJO MÄND

Ent koer tuli. Tuhises nagu must kõuepilv ta paljaste jalgade ette ja hakkas seal pöörlema, uskumatuna ja arusaamatult, et tohtis Tüdruku ümber keerelda.

Tüdruk haakus ta kaela ja surus oma pea ta sooja karva. Ta lootis, et Aalu oma sadulas näeb, kuidas koer vajab tema hellitusi. Et ta ei oleks tühi täpp, keda keegi ei pane tähele, vaid ta on Tüdruk, kelles on armastust ja soojust. Nägu koera karvades, karjus ta ikka veel Arap! Arap! Arap!, endal pisarad voolamas üle näo. Koer jäi vaikseks, ei liputanud isegi saba, veel rohkem segadusse aetud kui enne, sest seni polnud keegi oma häbi ja alandust temasse nutnud.

Kui rattasahin oli kaugenenud, tõusis Tüdruk püsti ja läks koju, koer pisut tagapool. Karikakar jäi teele.

Jaan Paavle

*

hea on koju tulla
üle pika aja
üle õuemulla
nagu üle aja

päikses halliks kuivand
majasein ja trepp
pihlakas on kuivand
seintes toonesep

helevalge käsi
see mu enda oma
soojus muld ja maheüus
neli silma omad

vastu võtan käed need
samam lahti lasen
pöörduvad kord teed?
ühem ööks on ase

*

Aga muutumise särav tahe
mu sõrmis ja silmis leegib
Ja olgu ma ihuüksi
Ja ärgu mõistku mind keegi

Oma teed ma ei anna käest
ka mitte oma elu nimel
Ja tahe mul kindlaks jääb
Ja teie ütlete: ime

JAAN PAAVLE

*

leib sureb ära
nagu inimene
läheb vanaks ja halliks

mõistma mõlemat pead
olgu see kui tahes raske
pidama kalliks

*

sõbra käsi
kesk ööd ja jääd
nagu tuli
sa seisma jääd

olgu hetkeks
või olgu kaheks
uut jõudu retkeks
usku igatahes

*

Sõna pääseb pihust lahti,
taevalinnukene.
Mis sa kardad, rumal lind,
muudku aga mine.

Tuulevarju mõni annab.
Mõni leivasisu,
nisuteri, aganaid ja naelu.
Kui on isu.

Flannery O'Connor

KAITSTES LIGIMEST VÕID PÄÄSTA ISEENDA

Vana naine ja ta tütar istusid verandal, kui mr. Shiftlet esimest korda nende tee peal nähtavale ilmus. Vana naine libistas ennast tooliservale ja koogutas ettepoole, kätt ereda loojangu varjuks silme ette tõstes. Tütar, kes kaugele ei näinud, mängis edasi omaenda sõrmedega. Kuigi vana naine elas selles mahajäetud kolkas oma tütrega ihuüksi ja polnud mr. Shiftleti ealeski näinud, sai ta juba eemalt aru, et too on hulgus ja teda pole vaja karta. Mehe vasak kuuevarrukas oli käekõndini kahekorra keeratud ja ta kõhetu kogu hoidis ühele küljele kiiva, nagu tõukaks tuul teda tagant. Tal oli seljas must linnakuub ja peas pruun viltkaabu, mille servad olid eest üles ja tagant alla keeratud, plekist tööriistakasti hoidis ta sangapidi käes. Ta tuli kergel sammul nende teed mööda edasi, nagu vastu päikest, mis praegu näis üritavat künka tippu pidama jääda.

Vana naine ei liigutanud ennast enne, kui mees nende õueväravasse jõudis, siis tõusis ta püsti ja pani rusikas käe puusa. Ka tütar, lühikeses sinises musliinkleidis suurt kasvu näitsik, märkas lõpuks meest, kargas püsti, trampis jalgu ja näitas näpuga, lalisedes midagi erutatult.

Mr. Shiftlet jäi väraval seisma, pani oma kasti maha ja kergitas kor-raks tüdruku poole kaabut, nagu ei paneks ta tolle puudulikkust tähelegi, pöördus siis vana naise poole ja võttis kaabu laia kaarega peast. Ta siledad mustad juuksed langesid keskelt lahku kammituna sirgelt kõrvadele. Laup võttis enda alla üle poole näoruumist ja ninale jäi koht vaid kandilise, järsult ettepoole õieli lõua kohal turritamiseks. Pealt-näha oli ta noor mees, aga ta silmis oli tusane rahulolematuus, nagu oleks kogu ilmaelu talle ammu läbinisti selgeks saanud.

«Tere õhtust,» ütles vana naine. Ta oli seedripuust väravaposti pik-kune, hall meeste mütsilodu silmini pähe tõmmatud.

Hulgus vahtis talle otsa ega vastanud. Pööras hoopis näo ja ajas vastu päikeseloojakut õieli. Tõstis siis nii terve käe kui ka kõndi aeglaselt üles, otsekui püüdes taevaalaotust haarata, ja meenutas niimoodi vildakat risti. Vana naine vaatas teda ja pani käed vaheliti rinnale, nagu oleks tema siin päikese valdaja, ja tütar vahtis samuti, kael õieli ja paksud käed abitult alla rippumas. Tal oli pikad punakuldseid juuksed ja paabulinnusinised silmad.

FLANNERY O'CONNOR

Mees seisis nõnda peaaegu minuti, tõstis siis kasti üles, tuli trepile ja seadis ennast alumisele astmele istuma.

«Proua,» ütles ta enesekindla ninahäälega, «ma loobuksin kõigest, kui ainult saaksin elada niisuguses kohas, kus näeb igal öhtul, kuidas päike puhkama läheb.»

«Eks ta lähe igal öhtul,» ütles vana naine ja istus uuesti. Tütar istus samuti ja piidles meest valvsa ning kavala pilguga nagu liiga lähedale lennanud lindu. Mees kallutas ennast ühele küljele, soris püksitaskus, leidis kohe paki närimiskummit ja pakkus tüdrukule. Tüdruk võttis vastu, kiskus paberi ümbert ja hakkas mehelt silmi pööramata nätsutama. Mees pakkus kummit ka vanale naisele, aga too kergitas üksnes ülahuult näitamaks hambutuid igemeid.

Mr. Shiftleti luitunud terane pilk oli juba üle kogu majapidamise libisenud — silmanud pumbakaevu majanurga lähedal ja suurt viigi-puud, mille okstesse paar-kolm kana ennast öömajale sättisid — ja jõudis nüüd sarani, kus roostekorraga kaetud kandilist autopära märkas.

«Kas prouad juhivad autot?» päris ta.

«See auto pole viisteist aastat paigast saand,» ütles vana naine. «Sest päevast, kui mu mees ära suri, lõpetas seegi oma sõidud.»

«Miski pole igavene siin päikese all, proua,» ütles mees. «Elu on mäda.»

«Just,» ütles vana naine. «Siitkandi mees või?»

«Minu nimi on Tom T. Shiftlet,» ümises mees ja uuris autokumme.

«Väga rõomustav,» ütles vana naine. «Mina olen Lucynell Crater ja minu tütar on Lucynell Crater. Millega te tegelete, mr. Shiftlet?»

Mees oli kindlaks teinud, et auto peab olema 1928. või 1929. aasta «Ford».

«Proua,» ütles ta nüüd kogu tähelepanu vanale naisele pöörates, «las ma räägin teile midagi. Atlantas elas üks arst, kes võttis noa kätte ja löikas välja inimese südame. Inimese südame,» kordas ta ettepoole kummardudes. «Lõikas rinnust välja ja hoidis peopesal, ta sirutas käe välja, peopesa ülespoole, nagu hoiaks ise südant peos, «ja uuris seda nagu munast tulnud kanapoega.» Ta pidas pika pausi, ajas kaela õieli ja ta savikarva silmad välgatasid. «Ja, proua, ta ei saanud sellest põrmugi rohkem teada kui meie kahekesi.»

«Just,» ütles vana naine.

«Ta oleks võinud oma noaga südame kas või tükkideks lõigata, ikka poleks ta targemaks saanud kui meie kahekesi. Veame kihla?»

«Ei maksa,» lausus vana naine targu. «Kust te pärit olete, mr. Shiftlet?»

Mees ei vastanud. Ta pistis käe taskusse, tõmbas välja tubakakoti ja paki suitsupaberit, keeras endale ühe käega osavasti pläru ja riputas

FLANNERY O'CONNOR

selle ülemise huule külge. Siis võttis ta taskust tikutoosi ja kraapsas tiku vastu saapatalda põlema. Ta hoidis tikku püsti, nagu põlemise saladust uurides, ja leek lähenes hädaohtlikult näppudele. Tüdruk häälitises valjusti, osutas mehe käele ja ähvardas näpuga, aga just siis, kui leek pidi meest puudutama, kummardus too kausina kokkupandud peopesa kohale, nagu tahaks nüüd oma nina ära kõrvetada, ja pani suitsu põlema.

Ta viskas kustunud tiku minema ja puhus halli suitsujoa õhtuhämarikku. Ta näole tekkis kaval ilme.

«Proua,» ütles ta, «tänapäeval saavad inimesed kõigeaga hakkama. Ma võin teile öelda, et mu nimi on Tom T. Shiftlet ja et ma tulen Tennessee osariigist Tarwaterist, aga te pole ju mind kunagi varem näinud. Kust te teate, et ma ei valeta? Kust te teate, et mu nimi pole Aaron Sparks ja et ma ei tule Singleberryst Georgia osariigis? Või kust te teate, et ma pole George Speeds ja ma ei tule hoopis Alabamast Lucy linnast? Või kust te teate, et ma pole Thompson Bright Mississipi Toolafallsist?»

«Ei tea ma teist midagi,» pomises vana naine pahuralt.

«Proua,» jätkas mees, «tänapäeval ei tehta valest mingit numbrit. Kõige kindlam, mis ma saan teile öelda, on see, et olen inimene. Aga kuulge, proua» — ta pidas pausi ja ta hääli muutus nüüd kurjakuulutavamaks — «mis on inimene?»

Vana naine muigutas suud. «Mis teil seal plekk-kastis on, mr. Shiftlet?»

«Tööriistad,» vastas mees. «Ma olen puusepp.»

«Noh, kui te tööd otsite, siis võin teile söögi ja magamiskoha välja pakkuda, aga maksta pole mul miskit. Ma ütlen juba ette ära, enne kui te tööle hakkate.»

Vastus jäi tulemata ja mehe nägu ei reetnud midagi. Ta nõjatus vastu prussi, mis pidi veranda katust toetama.

«Proua,» sõnas ta aeglaselt, «on inimesi, kelle jaoks raha pole elus see kõige tähtsam.»

Vana naine õõtsutas ennast sõnatult ja tütar jälgis mehe üles-alla liikuvat kõrisõlme. Selle peale ütles mees vanale naisele, et enamik inimesi on huvitatud ainult rahast ja tema tahaks üldse teada saada, mille jaoks on inimene siia ilma loodud. Ta tahaks teada, kas inimene on loodud raha jaoks või millegi muu jaoks. Ta päris naiselt, mille jaoks too on loodud, aga naine ei vastanud, ainult istus ja kõigutas ennast ning arutles, kas ühe käega mees saaks tema aiamajale uue katuse peale pandud. Mees esitas veel hulga küsimusi, aga vanalt naiselt ei tulnud ühelegi vastust. Mees rääkis, et ta on kahekümne kaheksa aastane ja et ta on elus nii mõndagi näinud. On olnud kirikukoori laulja ja eestöoline

FLANNERY O'CONNOR

raudteel, on olnud matusebüroos abiametnik ja kolm kuud esinenud raadios koos onu Roy ja Punajõe ratsastajatega. Ta rääkis, et on armees teeninud, kodumaa eest sõdinud ja verd valanud ja käinud paljudes maades ja igal pool näinud inimesi, kellel on ükspuha, kas nad elavad oma elu niimoodi või naamoodi. Ta rääkis, et tema on saanud teistsuguse kasvatuse.

Kollane täiskuu ilmus viigipuu okste vahele, nagu tahaks sinna koos kanadega õrrele minna. Mees rääkis, et inimene peab pääsema maale, kus elu pole veel mäda, ja et ta ise tahaks elada mõnes mahajäetud kolkas nagu see siin, kus ta igal õhtul näeks päikest loojumas, nagu Jumal seda on seadnud.

«Kas te olete abielus või poissmees?» küsis vana naine.

Järgnes pikk vaikus.

«Proua,» küsis mees lõpuks, «kuskohast te tänapäeval leiate puutumatu tütarlapse? Seda prahti, kellele ainult vilista, mina üles korjama ei hakka.»

Tüdruk oli ennast vahepeal kägarasse tõmmanud, ta hoidis pead vastu põlvi ja jälgis nüüd meest silmile langevate juuste varjust. Äkki vajus ta raskelt põrandale ja hakkas niitsuma. Mr. Shiftlet tõstis tüdruku püsti ja aitas ta toolile tagasi.

«Teie noorim tütreke?» küsis ta.

«Minu ainuke,» vastas vana naine. «Ta on kõige parem laps maailmas. Ma ei annaks teda mingi hinna eest ära. Ja kui tragi — oskab põrandat küürida, süüa teha, pesu pesta, kanu süüa ja peenraid kõbata. Ma ei annaks teda kullamägede eest ka ära.»

«Muidugi,» ütles mees soojalt. «Ärge ainult laske mõnel mehel teda ära viia.»

«Kes tuleb, peab ise siia jääma,» ütles vana naine.

Mr. Shiftleti silmad jäid pidama eemal kuuvalguses läikival auto kaitseraual.

«Proua,» ütles ta kõnti ülespoole jõnksutades, nagu saaks ta sellega osutada nii majale kui ka aiale ja pumbakaevule, «selles majas pole ühtegi katkist asja, mida ma ei oskaks ära parandada, olen ma siis ühe käega koba või ei ole. Ma olen mees,» ütles ta sünge väarikusega, «hoolimata sellest, et ma pole päris terve mees.» Ta tagus sõrmenukkidega vastu põrandalauda, rõhutades selle teate suurejoonelisust, mida ta nüüd välja öelda tahtis. «Ja mul on oma südametunnistus.» Ta nägu valgustas uksest langev valgusvihk ja ta jäi naisele otsa vahtima, nagu oleks ta seesugusest uskumatust tõest isegi vapustatud.

Vanale naisele need sõnad ei mõjunud.

«Ma ütlesin juba, et te võite siia pidama jääda ja söögi eest tööd teha,» ütles ta. «Kui teil kõlbab seal autos magada.»

«Miks ka mitte, proua,» ütles mees rõõmsa irvega, «vana aja mungad magasid oma kirstudes.»

«Me oleme neist kaugemale jõudnud,» ütles vana naine.

Järgmisel hommikul võttis mees aiamaja katuse käsile ja Lucynell-tütar jälgis tema tööd lähedal kivi otsas istudes. Ei läinud mööda nädalatki, kui muutused majapidamises olid juba silmaga näha. Mr. Shiftlet parandas ära esi- ja tagatrepi, ehitas uue seakuudi, kohendas aeda ja õpetas Lucynelli, kes oli täiesti kurt ja polnud kogu elus ühtegi sõna suust saanud, ütlema «part». Suur õhetav tüdruk käis tal kõikjal kannul, pudistas «parrddtt ddbarrddtt» ja plaksutas käsi. Vana naine jälgis kõike eemalt ja oli sisimas asjade käiguga rahul. Talle oli hädasti väimeest tarvis.

Mr. Shiftlet magas auto kõvakitsal tagaistmel, jalad külgaknast väljas. Öölaua aset täitis kummulikeeratud kast, kus ta hoidis oma habemenuga ja veekaussi, tagumisele aknale toetus peeglikild ja kuube hoidis ta korralikult ühe akna kohale riputatud riidepuu peal.

Õhtuti istus ta trepil ja jutustas midagi, sel ajal kui vana naine ja tütar temast kummalgi pool end ägedasti toolidel oõtsutasid. Kolm kinku vana naise maalapil mustendasid tumesinise taeva taustal, neist lendasid üle igasugused planeedid, samuti kuu, kui oli kanad viigipuu otsas rahule jätnud. Mr. Shiftlet rõhutas, et majapidamise kohendamise põhjuseks on tema isiklik huvi asja vastu. Ta lubas isegi auto korda teha.

Ta tõstis kätte üles, uuris mootorit ja kinnitas, et see auto on pärit veel nendest aegadest, mil autosid korralikult tehti. Praegu aga, rääkis ta edasi, paneb üks mees ühe poldi paika ja teine mees paneb teise ja kolmas kolmanda, nii et iga poldi jaoks on oma mees. Sellepärast ongi autod nii kallid: kõik need mehed tuleb kinni maksta. Kui aga kinni maksta ainult üks mees, tuleb auto odavam, ja kui kinni maksta pealegi selline mees, kes asja südamega võtab, tuleb auto ka parem. Vana naine arvas sedasama.

Mr. Shiftlet rääkis, et kõik maailma hädad tulevad sellest, et mitte keegi ei hooli millestki ega tunne millestki muret ega tee miskit ühegi häda ärarahoidmiseks. Ta rääkis, et poleks iial Lucynellile suutnud sõna «part» selgeks õpetada, kui poleks ise suurt vaeva näinud ja asja südamega võtnud.

«Õpetage talle veel midagi,» ütles vana naine.

«Mis sõna te tahaksite nüüd temalt kuulda?» küsis mr. Shiftlet.

Vana naise naeratus oli lai ja hambutu ja paljuütlev.

«Õpetage teda ütlema «musirull»,» ütles ta.

FLANNERY O'CONNOR

Mr. Shiftlet oli juba ammu aru saanud, mis vana naise mõtteis mölgub.

Järgmisel päeval hakkas ta auto kallal nokitsema ja teatas samal õhtul, et kui uus mootoririhm osta, paneks ta autole hääled sisse.

Vana naine ütles, et raha ta annab.

«Näete seda tüdrukut?» osutas ta Lucynellile, kes istus sealsamas põrandal ja jälgis meest. Tüdruku silmad olid isegi pimedas sinised. «Kui mõni mees tahaks teda ära viia, ütleksin mina, et ükski mees maailmas ei vii minu kallist tüdrukut minu juurest minema. Aga kui see mees peaks ütleva: «Proua, ma ei tahagi teda ära viia, ma tahan teda siin», ütleksin mina vastu: «Härra, ei ole minu asi teie üle otsustada. Aga ma ei laseks ise ka mööda niisugust võimalust saada oma katus pea kohale ja elada seal koos maailma kõige magusama tüdrukuga. Olete arukas mees,» ütleksin mina.

«Kui vana ta on?» küsis mr. Shiftlet nagu muu seas.

«Viisteist või kuusteist,» ütles vana naine. Tüdruk sai varsti kolmkümmend, aga tema lihtsameelse süütuse tõttu ei paistnud see välja.

«Natuks värvi ei teeks autole paha,» tähendas mr. Shiftlet. «Te ei taha ju, et ta läbi roostetaks.»

«Seda näeb hiljem,» ütles vana naine.

Järgmisel päeval käis mr. Shiftlet linnas ja tuli tagasi vajalike autosadega ja kanistritäie bensiiniga. Hilja õhtul kostis sara alt hirmsat häält ja vana naine kiirustas majast välja, kartes, et Lucynellil on märatsemishoog peale tulnud. Aga Lucynell istus kanakuudi peal, tampis jalgu ja kiljus: «Barrddtt! Bddarrddtt!», kuid automüürin käis tema häälest üle. Auto veeres paukudes ja turtudes sara alt välja ja liikus hirmuäratava väarikusega edasi. Mr. Shiftlet istus tikksirgelt juhiistmel. Ta näol oli malbe hardumus, justkui oleks ta äsja surnu tagasi elule äratanud.

Õhtul trepil alustas vana naine otserünnakut.

«Te otsite puutumatu tüdrukut, eks ju?» küsis ta lahkelt. «Te ei hakka ju seda prahti üles korjama, mis igal pool vedeleb?»

«Ei hakka,» ütles mr. Shiftlet.

«Niisugust, kes ei räägi,» jätkas vana naine. «Ei kiru teid tagaselja ega räägi rumalasti. Te peaksite just niisuguse naise võtma. Nagu see siin,» osutas ta Lucynellile, kes oli toolil rätsepaistes ja hoidis jalalabast kättega kinni.

«Tõsijutt,» nõustus mees. «Tema mulle küll mingit tüli ei teeks.»

«Laupäeval sõidame kolmekesi linna ja paneme teid paari.»

Mr. Shiftlet kohendas ennast trepil mugavamini istuma.

«Ma ei saa praegu abielluda. Selle kõige jaoks on raha vaja, aga ma pole pennigi saanud.»

«Milleks teile raha?» küsis vana naine.

«Raha on kõigeks vaja,» ütles mees. «Tänapäeval teevad paljud mõndagi nii kuidas juhtub, aga mina ei saa niimoodi abielluda, kui pole naist millegi eest pulmareisilegi viia nagu prouat kunagi. Ma pean viima ta hotelli ja teda kostitama. Ma ei abielluks isegi Windsori printsessiga,» teatas ta kindlalt, «kui ma ei saaks temaga hotelli minna ja talle midagi head süüa pakkuda. Nii olen ma kord kasvatatud ja siia pole midagi parata. Juba ema õpetas mulle, kuidas seda peab tegema.»

«Lucynell ei teagi, mis see hotell on,» torises vana naine. «Kuulge, härra Shiftlet,» ütles ta toolil ettepoole nihkudes, «te saate endale kindla maja ja sügava kaevu ja kõige süütuma tüdruku terves maailmas. Raha pole teil vaja. Ja ma ütlen teile midagi: üksikul ja vaesel ringihulkuval sandil pole lihtne siin maailmas endale kohta leida.»

Need koletud sõnad sadasid mr. Shiftletile kaela nagu raisakullide parv puulatva. Ta ei vastanud kohe. Keeras endale pläru, pani tule otsa ja ütles siis rahulikult tavalise häälega:

«Proua, inimesel on peale ihu veel hing olemas.»

Vana naine surus oma hambutud igemed kokku.

«Ihu ja hing,» kordas mees. «Proua, ihu on nagu maja, ta ei liigu paigast, aga hing, proua, on nagu auto: kogu aeg sõidus, kogu aeg...»

«Kuulge, härra Shiftlet,» ütles vana naine. «Minu kaev ei kuiva kunagi ära ja minu maja on talvel alati soe ja sellel kohal pole ühtegi võlakirja kaelas. Võite ise kohtumajas järele vaadata. Ja seal sara all seisab kena auto.» Vana naine pani ettevaatlikult uue peibutise välja. «Te jõuaksite auto laupäevaks ära värvida. Ma maksan värvi kinni.»

Pimeduses ilmus Shiftleti huulile naeratus, mis nägi välja nagu uimane siug, kes tulepaistel virgub. Aga ta võttis ennast kokku ja ütles:

«Ma tahtsin ainult öelda, et inimese hing tähendab talle rohkem kui kõik muu kokku. Ma olen kohustatud viima oma naise nädalalõppu veetma, maksku see mis maksab. Ma käin oma hinge kutsumuse järgi.»

«Ma annan teile reisiks viisteist dollarit,» ütles vana naine karedalt. «Rohkem mul anda ei ole.»

«Sellest jätkub vaevalt bensiinile ja hotellile,» ütles mr. Shiftlet. «Sellega teda ära ei toida.»

«Seitseteist ja pool,» ütles vana naine. «Rohkem mul pole ja rohkem sa minult välja ei lüpsa. Söögi võib kodust kaasa võtta.»

Mr. Shiftlet oli sügavalt haavunud sõnast «lüpsa». Kindlasti oli naisel rohkem raha madratsi sisse peidetud, aga ta ise oli juba jõudnud kuulutada, et naise rahad teda ei huvita.

«Vahest saab hakkama,» ütles ta püsti tõustes. Ta kõndis minema ja lõpetas läbirääkimised.

Laupäeval, niipea kui auto värv vaevu oli ära kuivada jõudnud, sõit-

sid nad kolmekesi linna. Ja mr. Shiftlet pandi Lucynelliga kiriklikult paari. Vana naine oli tunnistajaks. Kui nad kohtumajast välja tulid, keerutas mr. Shiftlet kaela, mida krae pigistas. Tal oli kibestunud ja pahur ilme, nagu oleks tema kallal vägivalda kasutatud ja tal ei õnnestunud vastu virutada.

«Ma pole põrmugi rahul,» ütles ta. «Mingi kontorimutt soris paberites ja siis veel need vereproovid. Mida nemad minu verest teavad? Nad võivad mu südame välja lõigata, ikka ei saa nad minust midagi teada. Ma pole üldse rahul.»

«Seadus on rahul,» ütles vana naine teravalt.

«Seadus!» sülitas mr. Shiftlet. «Just seadusega ma polegi rahul.»

Ta oli auto tumeroheliseks värvunud ja akende alla kollase triibu vedanud. Nad ronisid kolmekesi esiistmele ja vana naine küsis:

«Eks Lucynell näe kenake välja? Nagu nukuke.»

Lucynellil oli seljas valge kleit, mille ema oli kirstupõhjast välja otsinud, ja peas laia servaga õlgkübar, millel uhkeldas kimp puust treitid ja punaseks värvitud kirsse. Aeg-ajalt vilksas tema mõttelagedas näos midagi kavala arusaamise taolist, mis oli üksik nagu roheluselaik keset kõrbe.

«Sa oled palju võitnud,» ütles vana naine.

Mr. Shiftlet ei pööranud peadki.

Nad söitsid koju tagasi, et vana naine maha jätta ja söögikorv kaasa võtta. Lahkumisel seisis vana naine auto juures ja hoidis kätega kramplikult aknaklaasi servast kinni. Ta määrdunud näo kortsud olid pisaraid täis.

«Me pole temaga varem kaht päevagi lahus olnud,» ütles ta.

Mr. Shiftlet pani mootori käima.

«Ja ma poleks teda peale sinu ühelegi mehele andnud, aga ma tean, et sinu peale võib kindel olla. Nägemist, musirull,» ütles ta valge kleidi käisest kinni haarates. Lucynell vaatas talle ainiti otsa, aga paistis, et ei näe teda üldse. Mr. Shiftlet päästis auto liikuma, nii et vana naine pidi oma käed ära koristama.

Varane päraslõuna oli selge ja päikeseline, taevas kahvatult sinine. Kuigi auto võttis välja ainult kolmkümmend miili tunnis, kujutas mr. Shiftlet ette kohutavaid tõuse ja langusi ja eluohtlikke kurve, nii et ta hommikune kibestumine ununes sootuks. Ta oli alati autot igatseanud, kuid polnud teda endale varem lubada saanud. Ta sõitis kiiresti, sest pimedas tahtis ta Mobile'isse jõuda.

Aeg-ajalt katkes ta mõttelõng ja siis sai ta mahti heita pilku oma Lucynellile kõrvalistmel. Tüdruk oli toidukorvi tühjaks pistnud, niipea kui nad õueväravast välja said, nüüd kiskus ta kübaraservalt ühekaupa kirsse lahti ja pildus neid aknast välja. Selle peale ei tundnud

mr. Shiftlet enam autostki rõõmu. Mees sõitis maha sada miili, arvas siis, et tüdruk võib jälle näljane olla, ja kui nad järgmisse väikelinna jõudsid, pidas ta kinni alumiiniumvärvi hoone ees, millel rippus silt «Vaikne Nurgake». Ta viis tüdruku sisse ja tellis talle taldrikutäie kaeraputru singiga. Sõit oli Lucynelli väsitanud ja niipea kui ta pukile istus, toetas ta pea kohe letiäärele ja jäi magama. «Vaikses Nurgakeses» polnud kedagi peale mr. Shiftleti ja kahvatu näoga poisi, kes seisis leti taga, määrdunud kalts üle öla. Enne kui poiss jõudis söögi ette anda, norskas Lucynell juba tasakesi.

«Anna talle siis, kui ta üles ärkab,» ütles mr. Shiftlet. «Ma maksan kohe ära.»

Poiss kummardus Lucynelli kohale ning uuris tema pikki punakuldseid juukseid ja unes poolavatud silmi. Ta tõstis pea ja vaatas mr. Shiftletile otsa.

«Ta on nagu Issanda ingel,» pomises poiss.

«Pöidlaküüdiga sõitja,» selgitas mr. Shiftlet. «Mul pole aega oodata, ma pean jõudma Tuscaloosasse.»

Poiss kummardus uuesti ja puudutas ettevaatlikult kuldset juuksekiharat ja mr. Shiftlet läks minema.

Kui ta üksinda edasi sõitis, läks ta tuju lõplikult käest. Pärastlõunane leitsak muutus liiga lämbeks, ümberringi oli lage ja tasane maa. Kõrgel taevas küpses äike aeglaselt ja ilma kargatusteta, nagu tahaks enne puhkemist maa pealt veel viimse õhusõõmu ära imeda. Mr. Shiftlet ei oleks praegu tahtnud üksi olla. Ta teadis, et autosõitjail on kohustusi teiste inimeste ees, ja hoidis seepärast silmad lahti, et hääletajaid märgata. Aeg-ajalt vilksatasid tee ääres mööda hoiatussildid: «Sõitke ettevaatlikult! Kaitstes ligimest võid päästa iseenda!»

Kitsuke tee ühines mõlemal pool põuast kõrbenud põlluga, siin-seal seisis ristteedel bensiinijaamad või üksikud majahurtsikud. Päike hakkas loojuma, auto sõitis otse veretava kera poole, mis läbi tuuleklaasi paistis lapikuks litsutuna. Ta nägi halli mütsiga tunkedes poissi teepervel, aeglustas käiku ja peatus poisi ees. Poiss polnudki kätt üleval hoidnud ega pöidlaga peatumiseks märku andnud, ta lihtsalt seisis teepervel, aga käes hoidis ta väikest pappkohvrit ja müts oli niimoodi pähe tõmmatud, et kohe oli näha — see poiss läks parematele jahimaadele.

«Poju,» ütles mr. Shiftlet, «ma näen, et sa tahad edasi saada.»

Poiss ei vastanud midagi, tahab ta siis või ei taha, tõmbas ainult ukse lahti, istus autosse ja mr. Shiftlet sõitis edasi. Poiss hoidis kohvrit süles kätega kinni. Keeras siis selja ja vahtis aknast välja. Mr. Shiftlet oli nüüd täiesti masendatud.

«Poju,» ütles ta hetke pärast, «mul oli number üks ema maailmas, eks siis sinu oma ole vist teisel kohal.»

Poiss heitis talle kiire sünge pilgu ja vahtis jälle aknasse.

«Ühe poisi jaoks on ema kõik,» jätkas mr. Shiftlet. «Ema paneb ta põlvele istuma ja õpetab esimesi palveid, ema jagab armu, kui teised on ta poja maha jätnud, ema õpetab hea ja halva vahel vahet tegema ja hoiab silma peal, et tema poeg käiks õiget teed. Poju,» ütles ta, «ma nean seda päeva, millal ma oma vana ema juurest ära läksin.»

Poiss niheles istmel, aga mr. Shiftleti poole ei vaadanud. Ta oli käed kohvri ümbert lahti lasknud ja hoidis nüüd ukselingist kinni.

«Minu ema oli nagu Issanda ingel,» ütles mr. Shiftlet surutud häälel. «Jumal tõi ta minu jaoks taevast alla ja mina jätsin ta maha.» Ta silmad läksid pisaraudust ähmaseks. Auto seisis peaaegu paigal.

Poiss pöördus kurjalt tema poole.

«Käi sa kuradile!» karjus ta. «Minu eit on mudalits ja sinu eit on haisev tõhk!» Samal ajal kiskus ta ukse lahti ja hüppas koos kohvriga maanteekraavi.

Mr. Shiftlet oli sedavõrd rabatud, et sõitis aeglaselt oma sadakond meetrit lahtise uksega edasi. Poisi mütsi värvi kaalikakujuline pilv langes päikesele peale ja auto taga küürutas teine veel pahaendelisem pilv. Mr. Shiftlet tundis, kuidas varsti kogu maailma kõnts tema pea kohal kokku lööb. Ta tõstis terve käe üles ja laskis rinnale tagasi kukkuda.

«Mu Jumal,» palvetas ta, «tule välgutulega ja pese maailmalt see kõnts maha!»

Kaalikas vajus aeglaselt allapoole. Mõne hetke pärast raksatas taga-pool kõuemürin ja ebaloomulikult suured vihmatilgad täristasid nagu konservikarpide plekk-kaaned vastu autokülgi. Mr. Shiftlet lisas kiiresti gaasi, ja torganud käekõndi autoaknast välja, kihutas vihmavalanguga võidu Mobile'isse.

Inglise keelest tõlkinud
REIN SALURI

Flannery O'Connor (1925—1964), noorelt surnud USA naiskirjanik, jättis endast kirjandusliku pärandina kaks romaani ja mõned jutukogud. Tagasihoidliku mahu juures on tema looming esimeste juttude ilmumisest peale kirjandusmaailmas tähelepanu äratanud (postuumselt 1972. a. ka Rahvusliku Raamatuauhinnaga ära märgitud), temas nähakse lõunaosariikide selliste kirjanike nagu Faulkner, Caldwell, Warren, McCullers ja Capote kuulsuse jagajat, eelkõige aga omalaadset ja meisterlikku novellisti, kelle sümbolikaarikkad groteskid on nüüdseks leidnud tee ka teistesse keeltesse. Olgu käesolev jutuke (tõlgitud 1953. aastal ilmunud kogust «Head inimest on raske leida» — «A Good Man Is Hard to Find») O'Connori maailmanägemise tutvustajaks ka meie lugejaile.

FLANNERY O'CONNOR

Vladimir Beekman

AJA JA LUULE PUUTEPUUNKTE

Luulest räägitakse viimasel ajal palju ning kõikjal. Luule probleemid ja arenguvõimalused põhjustavad diskussioone ning väitlusi. Küllap sellepärast, et luule ise on leidnud tänapäeval kõige erinevamat hindamist, seda enam tema perspektiivid. Kahe äärmusena võiks nimetada — kui kasutada nüüd juba poolunustatud diskussiooni üpris tinglikku terminoloogiat — «lüürikute» ja «füüsikute» seisukohti. Esimene neist nägi luules ainsat päästeparve homse robotliku maailma külmades voogudes hulpiva hella inimsuse jaoks, teine aga kergelt väärastunud *ratio* nuripidise töö vilja, mis on reliktnähtuseks muidu mõistuspärases maailmas ning sellisena määratud kadumisele nagu saurused kunagi.

Et anda arutluse valla päästmiseks tinglikkugi lähtepunkti, alustagem banaalse postulaadiga sellest, et maailm on muutunud. On muutunud ja edasi muutumas järjest kiirenevas tempos, ning see liikumine on sama paratamatu nagu maakera edasikihutamine kosmilises ruumis. Muide, vahel tundub, et oleme selle tõe kuulutanud kulunuks üpris formaalselt, ilma et oleksime vaevunud tema olemusse tungima, ja sellest johtuvad mõnedki pentsikud arusaamatused, kui püüame rakendada humanitaarteaduste tekkeaegade praktiliselt staatilise maailma mõõtkavu tänaste nähtuste juures.

Kuid lähtugem siiski sellest, et oleme rahuldaval määral tunnetanud maailma muutumist. Sellisel juhul arutlegem edasi. Nii mõnedki kriitikud, luuletajaist rääkimata, on arvamusel, et tänapäeval, mil elu on viimse võimaluseni tulvil informatsiooni teaduse ja tehnika uusimatest saavutustest, samuti otseseid kokkupuuteid viimastega, peab vaatlema kui üsnagi iseloomulikku nähtust paljude poeetide tungi algväärtuste poole, mis on seotud vana hea mõistega «igavesed teemad». Sellest annavad tunnistust looduslüürika levik, filosoofiline pöördumine inimese hinge poole, rõhutatud lahtiütlemine kõigest argisest kuni kõnepruugini välja.

Seesuguse hoiaku aluseks on seisukoht, mille kohaselt luulekujundi mõju inimesele on püsiv suurus, mis ei sõltu otseselt elutingimuste muutumisest kaasajal. Seega ei saa luulet kuidagi seada sõltuvusse teaduse ja tehnika progressist, et teda kaasaegseks tunnistada. Oma kujundlikult olemuselt on luule hoopis iidsem nähtus. Ent samal ajal pole ta indifereentne üldise arengu suhtes — suunates inimese mõtet, tiivustades pürgimusi osaleb luulegi spetsiifilisel viisil teaduslik-tehnilises revolutsioonis.

Mööndes ülalesitatud seisukoha täielikku paikapidavust, ei saa aga mööda minna ühest kaasnähtusest, mida see olemasoleva luulepraktika järgi otsustades soodustab. Tegemist on inertsete, ühetooniliselt oma

VLADIMIR BEEKMAN

näota värsside suure tulvaga, mida ei saa kuidagi õigustada ega isegi amnesteerida. Mõistagi on lihtsamal juhul tegemist autori andekuse ja vastutustunde, tema isiksuse erakordsuse, või vastupidi — trivialsuse probleemiga. Keerulisemal juhul on tegemist teadliku programmiga. Näiteks poola uuemas kirjanduskriitikas on seesugune nähtus saanud «väikese realismi» nime ning tema olemust defineeritakse ideelise ja esteetilise minimalismi avaldusena.

Sel puhul on mitmelgi pool väidetud, et inimese saatust ei saa muuta ega ka ära pöörata, sulades loodusesse või pöördudes irratsionaalsuse poole. Muidugi, luuletaja võib ju ka loobuda mõjutamise missioonist, ent see on tee luule hermetiseerumisele, millega autor lõpptulemusena seab ennast väljapoole kirjandust kui ühiskondliku teadvuse vormi, nagu marksistlik esteetika kirjandust määratleb. Küllap on luuletajale märksa tänuväärsem leida siiski tee, kuidas viia lugejani oma maailma-mõistmine, nii et lugeja ennast selle osalisena tunneks.

Kas ei oleks põhjust mõnda öeldust ka eesti uuema luule liikumistest rääkides silmas pidada?

Muide, kaasaegse vene luule vaatlustes on mitmed kriitikud võinud nimelt viimasel ajal täheldada tendentsi süžeelisema poole luules. Seda võib ilmselt hinnata omamoodi reaktsioonina tõkgetu lüürilise enesepuistamise stiihiale, mis poesias lähiminevikus omamoodi võimutses. Kahtlemata peegeldub nimetatud tendentsis tavapärase lüürikavormide teatud ammendatuse tunnetamine. Võib-olla on lähemal ajal oodata veelgi jätkuvat nihet eepilisuse poole, mida ei tohiks pidada ootamatuks.

Kuid edasi. Kui tung algväärtuste poole oli üks luule (ja luuletajate) reaktsioone muutustele intellektuaalses ja materiaalses keskkonnas, siis pole see ometi ainus. Luule intellektuaalne ettevalmistamatus teaduslik-tehniliseks revolutsiooniks võib avalduda ka üldiste hurraahüüete banaalsuses, pinnalises kujundite kuhjamises ilma püüdata tungida nähtuste filosoofilistesse sügavustesse või siis ehmumises toimuvate protsesside keerukusest, nende mõistmise näivast võimatusest. Viimasel juhul on luuletaja aldis mõistmatut ja haaramatut müüdikis kirjutama või langema lootusetusse.

Eriti viimane — lootusetus — on maailmakirjanduse ulatuses omandanud piisavalt laialdase leviku. Selle aluseks tuleb pidada inimese loomuse ägedat kriitikat, mille põhjustas ajaloolise arengu halastamatu konkreetsus (fašism Euroopas, Teine maailmasõda, aatomipomm — ja nende tagajärjed). Tsivilisatsiooni arengu mõistetamatud ilmingud, eriti aga ebakohad ja disproportsioonid andsid oma osa selleks, et nõndanimetatud tõsine kunst osutus lootusetust väljendavaks kunstiks.

Kui aga nõnda, siis esineb poeet meelsasti inimesena, kes saanud osa kõrgemast tarkusest ning maksab selle eest kannatustega. Tema meelest äpardumine avalikus elus teeb inimesele au, sest edu on vulgaarsuse tunnuseks. Selles positsioonis on oma võlu: tundes kaasa andekale, ent pettunud poeedile võib lugeja hakatagi kujutlema, et pettumus on üheks andekuse tunnuseks.

Ent seesugune kooskõla ei kesta kaua. Tuginedes kaasaegse ameerika kirjanduse kogemustele, märgib näiteks Virginia ülikooli professor Ehrenpreis kirjeldatud situatsiooni kohta järgmist: «Elamuste ühetoonilisus viimaste aastate ameerika luules hakkab juba lugejaid rusuma.

VLADIMIR BEEKMAN

Meie pilgule avaneb niivõrd troostitu luulemaastik, et me hakkame kahtlema poeedi vaatepunkti valikus. Lõpuks lööme kahtlema poeedi kõrgemate tõdedeni jõudmise tõelisuses nagu ka tema meelega ehtsuses.»

Poos — olgu see ehtne, veendumuslik või järeleaimatud — lõpeb ikka krambiga. Tegelikult üsna samalaadsete tulemusteni kipub viima ka pinnalisus, mille üheks väljenduseks on kaasaegse kirjaviisi tingimatuks tunnuseks peetav metafooride keerukus ja kujundite kuhjamine ilma piisava mõttekatteta. Sisutud kujundid suudavad kanda vaid formaalseid katsetusi.

Tähendab see siis, et luulel polegi perspektiive tsivilisatsiooni uutel tasanditel? Küllap ei tähenda. Tahaksin siinkohal viidata tuntud nõukogude kriitiku B. Runini avaldusele ühes hiljutises väitluses, mis lühidalt refereerituna kõlab järgmiselt:

Inimese teadjaks saamise protsess on iseendast dramaatiline. Teaduslik-tehnilise revolutsiooni sotsiaalseid, ideelisi ning moraalseid lõpptulemusi on meil praegu võimatu isegi ennustada. See on suure dramatismi ja täiesti tundmatute psühholoogiliste kollisioonide sfäär ning ajas eten-duva ideede draama kujutamine on vääriiline ülesanne poetidele. Kaas-aja teadlaste tung tööle, isikliku vastutuse probleemid, ärev teadlasepiinade õhkkond, terav konfliktus — need kõik pakuvad autoreile Fausti teemat, mida aga tänases luules pole.

Julgeksin väita, olemata küll esimene, kes seda teeb, et kaasaegne intellektualism luules peaks seisnema ratsionaalse ja emotsionaalse ühildumises. Harmoonilise, tervikliku isiksuse puhul on selline tasakaal üsna loomulik, ja küllap peaksime nimelt seesugust lugejaisiksust sajandi viimasel veerandil silmas pidama.

Kas ei puutu meie luule liikumised praegu kokku ka mõnede selliste probleemidega?

Ning lõpuks pisut poemist. Klassikalise eepilise poemi taandumine on viimastel aastatel ühel või teisel määral olnud iseloomulik mitte ainult meil, vaid ka enamikus teistes vennaskirjandustes. Samal ajal sisendab rahutust asjaolu, et kui reas nõukogude kirjandustes — Leedust Tadžikistanini — on silmapaistva eduga asemele astunud uut laadi poem, siis eesti luule sellega kiidelda ei saa.

Poemi uuenemise tunnusjooni on paljud autorid näinud eeskätt žanrilise sünteesi ilminguis — näiteks dramaatilise ja lüüriilise alge tugev-nemises ning kunagi vältimatuks peetud eepilise süzee pihustumises või kadumises. Oleme viimastel aegadel mõnede tunnetuslikult ja temaatikalt ühtsemate luuletuskogude puhul püüdnud rääkida nende lähene-misest poemile — ja küllap mitte põhjusetult. On ju assotsiatiivne laad julgelt tunginud meie proosassegi ja seal edukalt kaanoneid murdunud.

Ometi ei saa vist iga teost, mis on piisavalt pikk ja luulevormis kir-jutatud, nende ainsate tunnuste najal veel poemiks lugeda. A. Tvardovski on näinud poemi peatunnust selles, et ta peegeldab ühiskondliku teadvuse muutumisi — mõistagi olulisi. J. Marcinkevičius, üks viljaka-maid poemimeistreid kaasaegses nõukogude kirjanduses, nimetab poemi peamise tunnusena seda, et ta haarab ulatuslikult tegelikkust ning hindab inimese ja maailma seisundit. Diskussioonis poemi üle aja-kirja «Literaturnoje Obozrenije» veergudel jäi kõlama üldine arvamus:

VLADIMIR BEEKMAN

poemi olemus on selles, et ta ükskõik millise vormi kaudu jõuab välja erilaadse mõtlemisviisi juurde, mis sisaldab teatud kindlat ajaloolist kontseptsiooni, kindlat ajastu kesksete ideede varianti. Ilma mastaabika poeetilise ideeta nagu ka ilma emotsionaalse sisu kontsentreeritusega on poem võimatu.

Võib-olla maksaks meil arutluse käigus võtta vaatluse alla ka ülalmainitud aspektid — ja miks mitte paljusid teisigi, mida loetleda lihtsalt ei jõua —, sest on siiski tõsi, et kunagi meie luulet oluliselt ilmestanud poem on viimastel aastatel jäänud tagaplaanile.

On päris selge, et eelpool on põgusalt puudutatud vaid valikuliselt väljanõpitud probleeme luulest üldse ja vahest ka eesti luulest eriti, kuivõrd kirjandusprotsess ei saa olla rahvuslikult isoleeritud nähtus, liiatigi veel meie päevil.

Virve-Ines Laidmäe

KUNSTI NÄGU JA PROFIILID

VEEL KORD KUNSTI SOTSIAALSETEST ÜLESANNETEST

«Kas läheksite päästma Veneetsia kunstiaardeid?» — «Milline kohatu küsimus,» pahandab tõsine kunstihuviline, «aga loomulikult!» Kuid pahandaja ärgu unustagu, et on võimalik ka vastandseisukoht, niivõrd praktiline maailmataju, et sinna leiva ja muu kombatavalt kasuliku kõrvale kunsti jaoks ruumi ei jätku. «Ütle, tõesta, mis kasu on minul näiteks sellest lillemaalist?» kõlab veendunult ja pilkamisi äärmusliku vastaspoole lemmikküsimus.

Kunsti olemus, tema tähtsus üksikisikule ja ühiskonnale — neile igivanadele probleemidele on kõige erinevamaid lahendusi pakutud Platoni, Kanti ja Hegeli aegadest alates. Viimane neist jõudis oma arutlustes koguni «absoluutse tõeni», sest kunstile tulevikuühiskonnas surma kuulutamiselega oleksid pidanud lõppema vaidlused kunsti eksisteerimise mõtte üle. Kunst elab siiski edasi ja tema olemuse saladuste otsijate armee on tänapäeval rohkearvuline. Otsime meiegi ühte võimalikku lahendust — viimast ometi mingil määral ammendavaks või ainuõigeks pidamata — sellele mitmetahulisele probleemile, mille on teravmeelselt sõnastanud üks Lääne esteetik: «Kunst on hädavajalik. Kuid kui ma ometi teaksin, mille jaoks!»* Püüaksime selgitada, mis põhjusel

* Küsimusele on püüdnud vastust leida paljud nõukogude autorid — A. Annist, N. Bassel, J. Davõdov, I. Goldenberg, A. Hartšev, E. Iljenkov, P. Jakobson, A. Jere-mejev, M. Kagan, L. Kogan, M. Markov, E. Sokolov, L. Stolovitš, A. Vahemetsa, L. Võgotski jt. Vastavalt oma vaadetele ja töökspidamistele pakutakse uuritavale probleemile kõige erinevamaid lahendusi. Seejuures on kõigi väited kaalukalt motiveeritud: kunst sotsialiseerib inimest, kunst on uute teadmiste allikas, kunst kasvatab inimest, kunst pakub emotsionaalset lahendust jne. Ühekülgsus ilmneb siis, kui väitlejad taandavad kunsti ülesande ühiskonnas tema mingi külje monopoolseks seisundiks ja väidavad, et kunst on kas ainult inimeste sotsialiseerija või ainult inimeste kasvataja. jne. Teised autorid esitavad küll kunsti paljufunktsioonilisuse idee, kuid loetledes hulgaliselt kunstile omaseid mõjusid, ei märka nende omavahelist seotust, ühte tervikusse kuuluvust. Viimastel aastatel on nõukogude kunstiteoreetikud lähenenud kunsti olemuse uurimisele süsteemselt, lähtudes seisukohast, et inimese elutegevuse eri küljed peavad kajastuma ka kunstis. Täiuslikumad oma süsteemsuses ja kunsti sotsiaalse olemuse praktilisele uurimisele toetust pakkuvad on M. Kagani ja L. Stolovitši probleemkäsitlused. (Vt. M. C. Kagan, Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Leningrad, 1971; M. C. Kagan, Человеческая деятельность. (Опыт системного анализа.) Moskva, 1974; Л. Н. Столович, Природа эстетической ценности. Moskva, 1972; L. Stolovitš, Kunstiloomu mudel. Selle konstrueerimise katse. «Keel ja Kirjandus» 1974, nr. 5, jne.)

Isiksuse kunstiga suhtlemise empiirilisel uurimisel tundub põhialustelt kõige arvestatavam prof. L. Stolovitši süsteem, kes on eristanud objektiivse reaalsuse-kunstniku ja isiksuse-ühiskonna vahelistes suhetes nelja algsfääri: informatsiooni-pegeldusaspekt, loome-, psüühiline ja sotsiaalne aspekt. Nimetatud kunsti aspektide süsteemil põhineb meiegi kunsti sotsiaalsete funktsioonide võrestik.

VIRVE-INES LAIDMÄE

L. Vögotski, tema järel M. Markov jpt. rääkisid, et kunst prognoosib inimest, tema käitumist, mõttelaadi, kogu olemust, ja milliste spetsiifiliste omaduste tõttu on kunstile jõukohane «igakülgsest arenenud ja igakülgsest ettevalmistatud inimeste» (V. I. Lenin) kasvatamine.

Kunsti mõju publikule, tema elukäiku ühiskonnas on seni jälgitud peamiselt teooria abstraktsetelt kõrgustelt, ehkki loogilisest vaistust, tõesustuskestest ja isiklikest kogemustest toetatuna. Kuid kahe teineteisega seonduva komponendi, vaataja ja kunstiteose kooskõla saab tajuda ka vahetult, kui siseneda mitte teooria-, vaid vaatajapoolsest uksest ja olla varustatud sotsioloogia uurimisatribuutidega. See tähendab nii mõnegi arvates tungimist pühale ja puutumatu alale, sest kunstitaju olevat alateadvuslik protsess ja eksaktsetele meetoditele hoomamatu. Et ta aga on paljuski teadvuslik, inimesele tajutav, seda kinnitavad kas või viimaste aastakümnete edusammud kultuurisotsioloogia valdkonnas, mille andmestik suures osas põhineb publiku enesevaatlustel.

Sarnaselt läätsega, mis koondab päikesekiired ühtseks vihuks, ühendab ka sotsioloogia kõik eri arvamused ja võimaldab luua, olgugi vähen-datud kujul, üpris tõese kunstitulekera olemuse mudeli. Meie mudel koondab 1202 kunstihuvilise veendumusi ja tõekspidamisi. Nimelt esita-sime selle sajandeid filosoofe erutanud küsimuse vabariigi kunstinäi-tuste külastajatele koos paljude teiste küsimustega, millega püüti põh-jalikumalt selgitada nende kujutava kunsti huvi eripära.* Vastajaid me siinkohal lähemalt ei tutvusta, asjasthuvitatu leiab vajaliku «Loomingu» 1974. aasta veebruarikuu numbrist.

TUNDMATU EI AVANE ISEENESEST

Inimene muutub inimeseks üksnes inimühiskonnas elades, elust enesest võtab ta oma kogemused ja teadmised. Kuid kui tegelikkusel on nii suur osa inimese arendamisel, inimesestamisel, siis milline on veel kunsti mõju, mida E. Mieželaitis on nimetanud eluks ruudus. Sellesse kogemuste ääretusse maailma polegi niisama lihtne siseneda. Sellel maailmal on omad seadused, mida tundmata on raske, kui mitte või-matu tajuda kunsti kogu ilu ja sügavust. Leidub muidugi teisitimõtle-jaid, kelle arvates — kuna igas inimeses on midagi kunstiomast — peab kunst suutma mõjutada ainult iseene kaudu. Ei mingeid kunstitead-misi, ei mingeid kommentaare! Neid lihtsustatud seisukohti on kunsti-inimesed Brecht, Ehrenburg, Maugham, Stanislavski jpt. pidevalt rün-nanud, rääkimata kunstiteoreetikute leerist, kes väidavad resoluutselt, et juba kunsti tekkega kaasnes paratamatu vajadus õpetada inimesi kunsti nautima. Vaieldakse lähtealusel, et kunstitaju on eelkõige vaa-deldav selle spetsiifilise keele oskusena, millega kunstnik oma tun-deid, mõtteid, tajusid ja veendumusi püüab kaasvestlejale edasi anda. Aga ükskõik millise, isegi kõige tühisema oskuse omandamine nõuab teatud teadmiste ja kogemuste pagasit. Ei piisa looduselt kaasasaadud nägemis- ja kuulmismeelest. Pilti võib küll tähelepanelikult vaadata, näha temas kõige väiksemaidki üksikasju, kuid ometi mitte tajuda temas kunstiteost.

* Eesti kunstinäituste publiku uurimist alustati 1972. aastal ja selles osalesid vabariigi TA Ajaloo Instituut, Kultuuriministeerium ja Kunstnike Liit.

Olles nõus seisukohaga, et igas inimeses peitub midagi kunstiomast, nendime siiski, et ei tohi paljuks pidada kunstiarende arendamise ja täiustamise vaeva, sest vastasel korral võib see (nagu iga teinegi anne) känduda. Võib-olla kõlab maksimalistlikult mõte, et kui inimene vabatahtlikult ei otsi teed kunstide juurde, siis tuleb teda algul selleks sundida. Mis õigust on kedagi ilma jätta kunstiröömudest, eriti seda, kes ei tea, millest ta loobub? Meenutagem B. Brechti nõuannet — tuleb «teha «väikesest asjatundjate ringist» suur asjatundjate ring». (B. Brecht, Kunsti vaatlemine ja vaatlemise kunst. «Sirp ja Vasar» 9. veebr. 1973.) Kulgegu inimese töetunnituse praktiline tee kunstimaailma hõivamisel astmeliselt, sunnitagu teda neist esimesele astuma («vaja»), teisele tõuseb ta huvi ärkamise tõttu ise («tahan») ja kolmandale tõttab röömust hõisates («suudan»), sest on omandanud puhtinimliku, sügava, nüansseeritud tunnetega kunstielamuse oskuse.

Inimene puutub kunstiga esmakordselt kokku oma esimestel eluaastatel kodus või siis veidi hiljem koolis. Kui kirjanduse funktsioonidele pööratakse koolis algusest peale tõsist tähelepanu, muusika ja elu vabakord selgub nagu isenesest — me ei sega muusikat ära müraga, lisaks on kõigile selge, et tõsise muusika mõistmiseks on vaja eelteadmisi, siis kujutava kunstiga tutvuse sobitamisel on paljugi teisiti. Kujutava kunsti erisuste selgitamine on kooliõpetuses tagaplaanil, see lõpeb algkoolis. Tsiteerigem M. Bormeisterit: «Missugused oleksid emakeele- või matemaatikateadmised, kui neid aineid õpetataks kuue aasta kestel ainult 1 tund nädalas?» («Sirp ja Vasar» 1. veebr. 1974.) Selline just on olukord kujutava kunstiga. Ometi on teoreetiline ettevalmistus hädavajalik ka kujutava kunsti huvi eelpinnana. Piltinformatsioonil on meie igapäevases elus tohutu erikaal. Selle informatsiooni ja kujutava kunsti kvalitatiivse erinevuse mõistmiseta ei ole kunstihuvi lihtsalt mõeldav. Miks peaks huvitama maalikunst inimest, kes ei tea, mille poolest see erineb värvusfotost ajakirjas, millised on ta eelised võrreldes televiisoriekraanil või kinos nähtavate elavate piltidega? Kujutava kunsti puhul tuleb teadvusse suruda tõsiasi, et kunst räägib meiega keeles, mida tuleb mõista, kui ei taheta piirduda teoselt üksnes tuttava maastiku või inimese äratundmise ehk süzeeliini jälgimisega.

Niisiis, kunstimaailmas orienteerumiseks läheb tarvis teadmisi, kuid nende tähtsust ei tohi absolutiseerida. Kujutav kunst võib olla ühtedele sisukas vaimne harrastus, milles sageda kunstinäitustel käimise kõrval sisaldub ka kujutava kunsti probleemide põhjalikum tundmine. Teisi rahuldab täiesti näitustelt saadav elamus, ja et nad seda elamust otsides küllalt tihti näitustel käivad, siis on neil ka teatud määral aimu kujutava kunsti spetsiifikast.

Oma küsitlusel kohtasime arvamust, et kunsti «köögi» põhjalik tundmine ainult häirib kunstiteose nautimist. Et näitusele tuleb tulla ilma eelteadmiste ja eelarvamusteta, tuleb olla *tabula rasa*. Teose analüüsimine värvide, joonte, süžee, kompositsiooni jne. kaupa võib viia sellele, et midagi olulist, salapärast, vaevu aimatavat, kunstiteosele ainuomast jääb märkamata. Argumenteeritum oli selle küsitlute grupi kõhklus, kes meeleldi loevad kirjandust kunsti ja kunstnike kohta ning kinnitavad, et see on tublisti aidanud nende kunstimeelt arendada ja teravdada. Nemadki kardavad ületada piiri, kus arvatakse lõppevat emotsio-

naalse nautimise kõigile kättesaadavad ja pühapäevased valdkonnad ning mille taga nende meelest laiub veel ainult teadlase tööpiirkond, kus esiplaanile kerkib loogiliste spekulatsioonide teisiti veetlev range ilu.

Sama suhtumist võib vahel kohata loovkunstnike mõtteavaldustes. Nii kirjutab luuletaja V. Solouhhiin raamatus «Kirjad Vene muuseumist», et niihästi kunstitajus kui ka kunsti õppimisel tahaks ta õigel ajal peatuda. Kunsti tulevat tajuda diletantlikult, nii nagu teda tajuvad enamik inimesi, kelle jaoks kunsti on loodud ja luuakse. Ometi pidi ta otsekohe piiritlema, et nende hulka ei kuulu inimesed, kes Venuse pilti kommenteerivad: «Mingi alasti eit põõsaste vahel.»

Nähtavasti on tegemist vaistliku kartusega iseenda arvamust, enda mina kaotada. Küll tuleb ohtu näha emotsionaalse kunstinaudingu piiride liigeses individuaalses ahendamises, nagu seda tegi Venuse pildi «kriitik».

Koondagem nende lehekülgede mõtteid: teosesse kätketud idee elustub ainult suhtlemisel vaataja, kuulaja ja lugejaga, kuni kunstiteost pole tajutud, on tema idee varjusurmas. Et see elustuks, peab kunstinautija tajuma kunsti kunstina, peab oskama lahti mõtestada teosesse kätketud kunstilist informatsiooni ja aru saama selle kujundlikust keelest, tal peab taskus olema võtmekimp — kunstiteadmised, sest muidu jääb sissepääs kunstimaale suletuks. Loomulikult võib üks sulguda ka kunstniku süü tõttu, kui tema looming on, nagu J. Davõdov Kanti parafraiseris, «kunstiks iseendas», mitte «kunstiks kõigi jaoks», kui ta loob keerulisi, ainult üksikutele mõistetava koodiga teoseid või kui koodi sisu on liiga tühine. Eelnev on kokku võetav kunsti kommunikatiivse funktsioonina, mis on, nagu kunstiteooriast teada ja ka meie andmestikust edaspidi ilmneb, kunsti ülejäänud funktsioonide olemasolu eeltingimus.

ELAMUSTE MOSAIK

Inimese kõige ürgsem ja olulisem tung on enesearendamine. Seejuures nii, nagu eksisteerib loomusunniline vajadus täiustada oma keha ja vaimu, on inimesele tarvis ka elamusi.

Tundeelu arendamine ja intensiivistamine on inimloomusele eluliselt hädavajalik. Nagu on öelnud K. Ušinski, on igaüks meist rohkem inimene selles, kuidas ta tunneb, kui selles, kuidas ta mõtleb. Kõik normid ja ideaalid muutuvad veendumusteks ning elujuhisteks alles siis, kui nad leiavad vastukaja inimeste tunnetes.

Mida keerukamad, arenenumad ja sügavamad on meie elamused, seda mitmekülgsem on meie käitumine, nõtkem suhtlemine ümbritseva maailmaga. Kuid seistes temasse suunduva lõputu teave- ja meeleolude voo keskel, nende meelevallas, ei suuda inimene neist samal ajal teostada tühist osagi, sest argielu ei paku küllalt võimalusi elamusvajaduste kõigekülgselt rahuldamiseks. Elutempo kiirenemine nüüdismaailmas ja inimpsüühika suurenev ratsionaliseerumine teaduslik-tehnilise revolutsiooni käigus — kõik see nõuab äärmuseni viidud pingete lahendamist, tingib intensiivse elamusjanu kui automatiseerunud töö ja ratsionaliseerunud eluolu vastandi või tasakaalustaja.

VIRVE-INES LAIDMÄE

Vahenditest, mis maandavad psüühilisi ülepingeid, vabastavad väljapääsu otsivad tunded, võimaldavad rahuldada igapäevase elu elamuste-vaegust, laskmata sellega neid känguda, ning arendavad ja täiustavad meie sisemaailma, on kunst peaaegu universaalse toimega.

Kunst suudab korvata elamusvajadusi mitmel viisil. Esiteks võimaldab ta inimesel end emotsionaalselt välja elada, läbi raputada, tunda rõõmu, kurbust, viha. Teiseks täiendab ja rikastab kunst inimese elu, pakub emotsioone, mille järele tuntakse küll vajadust, kuid mida argielu piisavalt ei anna. Kolmandaks pakub kunst meelelahutust, võimalust sisukalt aega veeta. Neid elamusvajaduse funktsiooni kolme koostisosa vaatleme allpool lähemalt.

Loomeprotsess on kunstniku eneseavaldus. Ta paneb teosesse enda tunded ja elamused, et need siis kunstitajus kanduksid vaatajate, lugejate ja kuulajateni. Esteetiline vastuvõtt ei saa olla passiivne tegevus. Aktiivseks ja hinnanguliseks teeb selle eelkõige emotsionaalsus, ilma milleta on teose mõtte tabamine lausa võimatu. K. Marx on rõhutanud, et «mingi eseme mõtte ulatub minu jaoks täpselt nii palju, kui ulatub minu tunne». (К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений. Москва, 1956, lk. 593.)

Seda abstraktset probleemikäsitlust on võimalik viia reaalsemale pinnale, ilmestada küsitluse arvandmetega.*

Emotsioonide otsimist kui peamist motiivi kunstidega lävimisel nentis suhteliselt suur hulk kunstihuvilisi — 15%. Veelgi eelistatumad motiivid olid ainult «meelelahutuse saamine» (25%) ja «kunstimeisterlikkuse nautimine» (24%).

Tundeelamusliku külje rõhutamine oleneb niihästi vaataja tundeelust kui ka kunstist, sest üksikutel kunstiliikidel on suurem võime väljendada kunstniku tundemaailma, mistõttu nad on suutelisemad sügavamalt mõjutama ka kunstinautijate emotsioone. Eespool öeldu ei tohiks lugejat hämmastada. Kirjutisest ilmneb ka edaspidi, et teatud kunstiliigid on publiku arvates (ja ka tegelikult!) enam võimelised mõningaid ülesandeid täitma kui teised. Pole mõeldav, et kõik kunstid oleksid oma mõjulaadilt ühesugused, on ju igal neist käsutada spetsiifilised väljendusvahendid.

* Kunstiga lävimise omapärasid on tõik, et inimesel on alati olemas kindel hoiak iga kunstiliigi kohta tervikuna. Viimast aga saame uurida, selgitades põhjusi, miks inimesed üldse suhtlevad kunstidega, mida nad loodavad iseenda jaoks kunstidest leida. Palusime kunstipublikul vastata järgmisele küsimusele: «Teil on kindlasti oma arvamus selle kohta, millist osa kunst täidab Teie elus — mida ootate teatrietenduselt, filmilt, miks lähete kunstinaütusele jne. Järgmises loetelus on toodud mõned võimalikud arvamused. Märkige iga kunstiliigi juures kolm väidet (andke need järjestuses: I, II, III), mis antud kunstiliigi puhul on Teile jaoks kõige tähtsamad.» Loetelu sisaldas 11 väidet, näiteks: kunst pakub mulle põhiliselt meelelahutust; kunst aitab mõtteid töö- ja elumuredelt kõrvale juhtida; kunst aitab selgitada ühiskondlikke probleeme; kunst innustab mind ennast midagi looma; kunst laiendab minu silmaringi, annab uusi teadmisi jne.

Lisaks iga üksiku kunstiliigi ja temale omistatud ühiskondliku ülesande jälgimisele vaatlesime veel, millist motiivi pidasid kunstihuvilised kõige olulisemaks paljude kunstide juures (kõige rohkem oli I, II ja III koha märke). Alati ei pruugi olulisem motiiv olla peamine kõikide kunstide juures, milline asjaolu tingib selle, et kui näiteks üldiselt nimetas emotsioonide saamist peamiseks 15% kunstihuvilistest, siis muusika puhul oli neid juba 26%, kirjanduse juures seevastu tunduvalt vähem — 9%.

VIRVE-INES LAIDMÄE

Kõige sagedamini märgiti, et emotsionaalset naudingut saadakse muusikast, mis on paljude kunstihuviliste (26%) meeleolude ja tunnete õhutaja. Ükski teine kunstiliik ei avalda nii otsest mõju, ei toimi nii vahetult elutoonusele, seda ergutades või leevendades. Kino, kirjandust ja teatrit nähti tunde peenimate nüansside ja intiimsete meeleolumuutuste avaja osas märgatavalt harvemini (10%). Kõige vähem seostati tundeelamustega kujutatavat kunsti, ainult 5% kunstihuvilistest pidas võimalikuks kunsti seda omadust eelistavalt rõhutada.

Kunstide* selle funktsiooni rõhutamine sõltus ka vastajast endast. Enamiku kunstiliikide juures leidis kinnitust üldlevinud arvamus, et naised on meestest kuigivõrd emotsionaalsemad. Näiteks on teatri puhul seda motiivi esile tõstnutest 74% naised. Tundub ebareeglipärane, miks naised niisama aktiivselt ei konstateeri kujutava kunsti emotsionaalset külge — selliselt vastanutest on naissoost ainult pooled. Sõandame väita, et vastajate jaoks on kunstide sotsiaalse rolli määramisel kujutava kunsti emotsionaalsus erilaadse tähendusega. Kinnitusi toodud väitele esitame edaspidi.

Kõikide kunstidega seondatult olid tundeelamuse motiivi märkimisel naiste kõrval aktiivsemad noored kunstihuvilised. Ilmselt on neil suurem elamuste vajadus või sõandavad nad seda julgemalt välja öelda. Ehk avaldub siin nähtuse negatiivse küljena asjaolu, et osa nooremaid vastajaid pole kunstiga suhtlemisel puht emotsioonide astmelt kõrgemale jõudnud, mis on nende noorust ja viimasest tingitud väheseid kunstiga kokkupuutetekogemusi arvestades mõnevõrra põhjendatav. Nad elavad üliintensiivselt kaasa kunstiliselt nõrgale seiklusfilmile või armastusromaanile, aga väärtused, mis teevad teosest kunstiteose, jäävad neist sageli märkamata. Sellega võiks osaliselt seletada õpilastest kunstihuviliste vastuste eripära, sest kui kogu kunstipublik pidas vajalikuks emotsionaalsust kunstide juures rõhutada alles kolmanda olulise küljena, siis õpilased asetasi selle kino, muusika ja kirjandusega seondatuna meelelahutuse järel tähtsuselt teisele kohale.

Me kasutasime eelnevas lõigus sõnu «puht emotsionaalne» tähistamiseks seda, et kunsti tekitatud emotsioonid erinevad suurel määral tavalistest, igapäevase elu emotsioonidest. On ka mõeldamatu, et kunstimaailmast saadavatel tajudel oleks reaalelu emotsioonide tugevus — sellist tulva inimorganism lihtsalt ei suudaks taluda. Väärarusaam, milles need emotsioonid samastati, põhjustas meie juhtumil järgmise eksisammu. Vaatajale oli kunstiteos üksnes tunnete reservuaar ning tema otsustused meeldivuse või ebameeldivuse üle toetusid tõigale, kas teosel kujutatu kohta sai öelda, on see ilus ja armas või on hoopis tegemist inetu, sünge ja õudsega. Kuhu jääb kunstiline hinnang, kui teost laita üksnes seetõttu, et teema on sünge, pessimistlik ja tekitab ebameeldivaid emotsioone?

Näitusesaalides küsitlemisel koondusid sellised vastandlikud hinnan-

---

* Vältimaks segadusi ja kaksipidi mõtlemist, nendime, et kuigi artiklis on uurimisobjektiks üksnes kunstinäituste külastaja (nimetame teda kunstipublikuks, kunstihuviliseks), vaatleme tema arvamusi niihästi kujutava kunsti kui ka kirjanduse, muusika, kino ja teatri kohta, mida mõtleme, kui räägime «kunstidest», «kunstist» ning «kunstitajust». Kui tahame viidata mõnele üksikkunstiliigile, on see vastavalt ka märgitud.

gud näiteks A. Vindi intiimset ja romantilist laadi loomingut ning R. Tammiku sõjakoledusi hukkamõistvate teoste ümber. Kuidas teoses peegeldub inimlikkus, sõda eitav olemus, kuidas ja milliste vahenditega on kunstnik sisendava mõju (kas või ebameeldiva) saavutanud, seda ei oska niiviisi orienteeritud vaataja märgata. Ta otsib kunstist nagu igapäevasest elustki ainult positiivseid emotsioone ja väldib kõikvõimalikult negatiivseid.

Näib olevat üldine tendents, et osale inimestele ei meeldi traagika, kurbuse kujutamine, ja see kajastub otseselt kunstiteosele antavates hinnangutes. Seesugust nähtust võidi näiteks täheldada UNESCO toetusel Torontos läbiviidud küsitlusel, kus see kriteerium oli üks peamisi põhjusi teoste taunimisel. Milline on eetika, selline on ka esteetika, öelnuks L. Vögotski.

Jäädes kunstitajus ainult emotsioonide tasemele, ei suudeta näha ka teose tõelisi väärtusi. On küll suur tunne, kuid puudub kunstiline tunne. Näitusel on konkreetsete kunstiteoste emotsionaalset mõjuvust tähele pannud küllalt suur hulk kunstihuvilisi (42%). Osal juhtumel ei erine see siiski esimesest, impulsiivsest hüüatusest: «Ah, kui ilus, armas pilt!», sügavama analüüsini, kunstilise interpreteerimiseni vaataja ei küüni. Tihti seostub selline hinnang veel nõudega, et teos peab eelkõige olema arusaadav, kujutatud asjad loomulikud ja koheselt äratuntavad: see on maja, see Viru tänav. Selliselt vastanutest oli enamik õige napi kunstiteadmiste pagasiga, ka ei püüa nad seda kas või näitustelt saadavate kogemustega täiendada, sest leiavad aasta jooksul üpris harva, paremal juhul üks-kaks korda, võimaluse astuda üle näitusesaali läve.

Eelnevaga pole tahetud vähendada emotsioonide tähtsust kunstitajus. Oleme seisukohal, et nimelt tundel põhineb kunstiväärtuste vahendamine, kunsti mõju spetsiifika ja sügavus ning ilma emotsioonideta pole üldse mõeldav kunsti ja inimese kontakt. Küll aga tuleb nõustuda B. Teploviga, kes ütles, et kuigi kunstitaju peab algama tundeist ja kulgema selle kaudu, ei tohi ta piirduda ainult tundeist. Kunstitaju on eelkõige tundeline ja alles seejärel mõtle. Arvame, et nimelt mõtlevatena võime iseloomustada vastuseid, kus emotsionaalsus on seotud teose uudsusest ja originaalsusest elamuse saamisega või siis fantaseerimisrõõmuga. Ühe sellise näitena väljavõte ankeedist: «Hindan kunstniku sisemaailma, tehnilist meisterlikkust ja originaalsust. I. Malini teoseid vaadates tunned, kuidas nad su meelega ja fantaasiat kõditavad ning panevad su tunded nagu kontserdil liikuma.» Ootuspäraselt väitlevad niiviisi sügavama kunstihuviga vaatajad. Nende huvi ei piirdu üksnes sageda näitustel käimisega, selle kõrval tuntakse püsivat huvi kunsti kirjanduse vastu. Neid köitnud raamatute nimestikku kuulusid niihästi kunstnike elulooromaanid, populaarsed ülevaated kunstnike loomingust ja mitmesugustest kunstivooludest kui ka teoreetilist laadi väljaanded (almanahh «Kunst», eesti-, vene- ja võõrkeelsed kunstiajalood, entsüklopeediad jms.).

Esitatud andmete kõrvutamisel märkame, et kui näitusesaalides kunstiteose hindamisel emotsionaalsust märgitakse oluliseks küllaltki paljudel juhtudel (41%), siis kujutava kunsti sotsiaalsete ülesannete selgitamisel pidas üksnes 5% kunstihuvilistest võimalikuks seda eelistavalt rõhutada. Põhjusi, miks arvud pole ligilähedasedki, vaid üks on

teisest peaaegu kümme korda suurem, on meie arvates mitu. Erinevust võib põhjustada tõik, et kunstidega suhtlemise motiivide esildamisel analüüsis vastaja põhjalikumalt oma seisukohti ja elimineeris momendi meeolud, mis aga konkreetse kunstiteose hindamisel kahtlemata maksvusele pääsevad. Kaalukamad põhjused tulevad ilmsiks, kui jälgida, kes olid need kunstihuvilised, kes eri kunstiliikide juures emotsionaalset külge esile tõstsid. Kujutava kunsti puhul tundeelamusi rõhutanute seas on suur osa — 63% — kõrgema haridusega (võrdle: kogu kunstipublikus 41%) ja neist poolte kunstiteadmistele võib panna koolilapsehindeks «väga hea» (kogu kunstipublikus oli neid vähem kui kolmandik). Teiste kunstiliikide juures pole need tingimused alati vajalikud, sest mõnevõrra sagedamini kohtab siin juhtumeid, kus kunstide emotsionaalse külje rõhutamine seostub nimelt vähese kunstiinformeerituse ja üldharidusega. Kujutava kunsti eripära juhivad mõttele, kas ei tähenda just «emotsionaalsus» kui kunstinäitusele tuleku motiiv kunstitaju kõrgeimat astet. Järelikult, kuigi kunstiloomingu üldse kontakti saavutamiseks on niihästi vaataja, kuulaja, lugeja kui ka teose emotsionaalsus hädavajalik, ei viita selle vaatajapoolne rõhutamine kino, kirjanduse, muusika ja teatri puhul alati põhjalikule ja nüansseeritud kunstitajule, nagu seda võib kindlamalt öelda seoses kujutava kunstiga.

*

Elus on palju tühikuid, niisugust, millest küll tuntakse suurt puudust, kuid mida igapäevane elu piisavalt ei paku. Nende hulka kuulub näiteks juba nimetatud reaalelu emotsioonidevaegus, mille kunst aga suudab muuta külluseks. Kunst suudab veel enam — tema imemaailm võimaldab meil tunda neid tundeid ja elada sellist elu, mis pole tavaelus realiseeritav. A. Annisti kirjutisest leidsime järgmise mõtteavalduse: «Kunsti üks eesmärke on... kujutletavas maailmas elamine, reaalelu täiendamine ja rikastamine... Nii positiivsed soovunelmad kui ka traagilised elamused täiendavad meie igapäevast elu, lasevad meid kaasa elada paljude teiste inimeste rikkama... eluga.» («Looming» 1966, nr. 10.) Raamatut lugedes või filmi vaadates samastame end kanglasega, elame koos temaga läbi kõik võidud ja kaotused, võtame omaks tema ideaalid ja unistused jne. Nii aga avardub meie elukogemuste pagas, vallanduvad tavaelus talitsetud emotsioonid. Reaalelu emotsioonide puudust korvava ja vaimu rikastava kunstielamuse kaudu saavutab inimene vaimse tasakaalu, usu oma jõusse, kindlustunde. Kas pole mõtlemapanevalt õigus L. Tolstoi «Kreutzeri sonaadi» tegelasel, kui ta kinnitab, et muusika sunnib teda unustama ennast, oma tõelist olukorda. Talle näib, et ta mõistab talle seni arusaadamatut, suudab seda, mida seni pole suutnud. Kõiges öeldus väljendub kunsti kompenseeriv toime.*

* Kunsti emotsionaalset ja korvavat külge on mõeldamatu teineteisest täielikult eraldada. Sama kehtib ka kunsti ülejäänud külgede kohta, sest kunst on oma mõjukuses terviklik nähtus, tema üksikud küljed tihedalt seotud ja üksteisega üleminevad ning eraldada on neid võimalik üksnes abstraktsioonis, teoreetilises käsitluses. Praegust manipulatsiooni õigustab ainult taotlus avada täpsemalt ühe või teise kunstitoime olemus.

Ilmselt ei avaldu see toime kõigil kunstidel ühesuguselt. Meie andmed tõendavad, et igapäevasele elule peamiselt kompensatsiooni pakkujana näeb kunsti 7% vastajaist. Üksikute kunstiliikide juures aga kasvab kunsti selle külje osatähtsus tunduvalt. Niihästi kino kui ka muusika puhul pidas «reaalelu täiendamise ja rikastamise funktsiooni» peamiseks ligikaudu 15% kunstipublikust. Ja tööpoolest, pole ju teist kunstiliiki, mis suudaks inimest, tema emotsioone nii täielikult kaasa haarata. Kirjanduse kompenseerivat võimet märkis kõige olulisemaks küljeks 10% kunstihuvilistest. Kirjanduse korvav toime on igapäevases elus silmanähtav, see on ilmsiks tulnud paljudes kultuurisotsioloogilistes uurimistes ja avaldub samuti kunstipubliku vastustes. Nõnda siis noorukid, ihaldades võitlusi ja võite, seiklusi ja ohte, märkisid ankeedis viimase aja soositumate raamatute hulgas Dumas', Reidi, Stevensoni jt. teoseid. Tütarlastel on seevastu alateadliku tundemaailmas korraloomise ajal vajadus perekonna- ja armastusromaanide järele (Brontë, Hardy, G. Sand jt.).

Kompenseerivalt mõjuvad kõik kunstid, ühed siiski diskreetsemalt kui teised. Kõige tagasihoidlikum korvet pakkuma ongi ehk kujutav kunst. Kunstipublikus leidis üksnes 4% neid, kes kujutavast kunstist otsivad eelkõige vastukaalu reaalelu puudustele, emotsioonidevaegusele.

Kuigi ka meie küsitlusel, sarnaselt teiste uurimustega, otsisid kunstidelt mõnevõrra aktiivsemalt kompensatsiooni noored ja väheste kunstitaju kogemustega inimesed, leiab see kunstide nähtavasti mitte alati märgatav ja vahetult tajutav funktsioon kõlapinda kõigi juures.

Kunstidelt kompenseerivuse otsimisega ei tohi liialdada, samuti ei tohi kunstnik seda külge liiga rõhutada, sest sellisel korral võime sulguda oma fantaasiamaailma ja me pole enam suutelised nägema argielu väärtusi. Kuid leevendades üksikindiviidi tegeliku elu emotsioonide-nappust, tema sisemaailma tasakaalustades ja rikastades, omandab kunsti kompensatiivsus ühiskondliku väärtuse.

*

Elamusvajaduse funktsiooni kolmandaks avaldumisvormiks loeme kunsti võimet pakkuda meelelahutust. Selle omaduse kohta on teoreetilises kirjanduses avaldatud vastakaid seisukohti. Meelelahutuse pakkuja, vaba aja sisustaja rollis on kunsti halvustatud või peetud ühiskondlikult ebaoluliseks, vaatajate sellesuunalist eelistust seostatakse peamiselt halva maitsega. Teatud töepõhi sellistel arusaamadatel on. Nii mitmeski sotsioloogilises uurimuses esitatakse äärmuslike juhtudena näiteid, kus kunst on vaatajale ainult üks puhkuse vorme, mis teistest nimetamisväärselt ei erine ja on asendatav ükskõik millise meelelahutusega, olgu doominomängu, jalgpallivõistluse või sõprade külastamisega. Siiski ei tohiks kunsti meelelahutuslikku külge alahinnata. Sellised käsitlused ongi leidnud kriitilisi vastuväiteid paljudelt nõukogude teadlastelt (A. Jeremejev, L. Kogan jt.), kes on ühel nõul, et kunsti võime pakkuda meelelahutust ja sisustada inimeste vaba aega ei vastandu, vaid seostub kunstimeisterlikkuse ja ideelisusega. Viimasele seisukohale leidsime kinnitust ka kunstihuviliste arvamused avaldustest.

Ankeetides peetakse kõige sagedamini — võrdselt 25% vastustest* — kunsti oluliseks ühiskondlikuks küljeks niihästi meelelahutuslikkust kui ka artistlikkust. Inimesed kahtlemata vajavad vaheldust ja kunst suudab seda anda, ometi peame arvude survel nentima, et ka osale kunstihuvilistele pole meelelahutuslikkus mitte üks kunsti võrdväärsetest funktsioonidest, vaid peamine. Sellisel seisukohal olijaid kohtasime enamasti väikese haridusega (1,7 korda rohkem kui kõrgema hariduse puhul) ja maaelanikest kunstihuviliste seas (1,8 korda rohkem linnas vastanutest), samuti nappide kunstiteadmistega (2,3 korda tihedamini kui kunstist hästi informeeritud grupis) vastajate hulgas. Et kõige suuremaid erinevusi tingib kunstiteadmiste olemasolu või nende puudumine, siis ilmselt peituvad niisuguse mõttelaadi põhjused inimese kunstilise arengu stiihilisuses ja süsteematuses.

Kunstilise arengu puudujäägid väljenduvad mitmeti. Teatri- ja kinohuvilisi ning lugejate kirjandusmaitset uurinud sotsioloogid on väitnud, et kunstilise arengu ebapiisavus võib avalduda üksnes teose süžee jälgimises. Paeluvust, hasarditunnet, meelelahutuslikkust või soovunelmate maailma kujutamist peetakse täiuslikkuse ainsaks tunnuseks või tahetakse kunstiteoses näha ainult argielu, selle kopeeringut. Niihästi ühtedes kui ka teistes nõuetes varjab end kunstitaju võimalusi piirav utilitarism. Sama võime täheldada ka kunstipubliku juures. Nimelt kohtasime ankeetides arvamusi, mille järgi kunstiteosel kujutatut peab olema «nii nagu elus». Kuid mille jaoks on vaja, nagu ütleb V. Solouhin, pooltunnise säritusajaga fotosid *à la natura!*, millelt ese nagu peegelpildis avaldub ükskõikselt ja mehaaniliselt.

34% kujutatavalt kunstilt fotolikku täpsust nõudvatest vastajatest (neid võiks nimetada elutruuduse otsijateks) peabki kunstide peamiseks ülesandeks meelelahutuse pakkumist. Vastandarvamusel olijad, nn. elutruuduse eitajad, annavad kunstnikule suurema vabaduse, on nõus temaga kaasa mõtlema, oskavad kunstiteose rikkustest osa saada, tungida selle spetsiifilisse olemusse. Ainult 17% neist kunstihuvilistest otsib kunstidelt üksnes meelelahutust. Protsent võib sellegipoolest tunduda küllalt kõrge, aga meie arvates avaldub siin pigem meelelahutusliku funktsiooni mitmetähenduslikkus. Ühest küljest on kunsti meelelahutusliku külje fetiseerimine negatiivne nähtus, teisalt aga peab kunst pakkuma vaatajaile, lugejaile ja kuulajaile siiski kõike, ka meelelahutust, ja seda kõrvuti artistlikkuse-naudinguga ning uute teadmiste jagamisega jne.

Meelelahutuslikus funktsioonis on osa kunstiliike aktiivsemad kui teised. Tõestusmaterjali leidub niihästi teoreetikute töödes (L. Stolovitš, M. Kagan jt.) kui ka meie uurimisaluste — kunstihuviliste — vastustes. Viimastele toetudes sõandame väita, et nimelt kino ja muusika on kunstid, mis kõige mõjusamalt rahuldavad meelelahutuse tarvet, sest 43% kunstihuvilistest käib kinos eelkõige meelelahutust otsimas, muusikast leiab seda 39%. Nende kõrgete näitajate taustal on mõistetav, miks

---

* Siin ja edaspidi ei tohi unustada, et ankeedis paluti märkida üks eelismotiiv iga kunstiliigi juures, millega seadsime vastaja sundvaliku ette. Seetõttu iga funktsioon konkureeris teistega ja märgiti ära ainult juhul, kui teda peeti kõigist teistest kunsti ülesannetest tähtsamaks.

kunsti meelelahutusliku külje esildajate seas peab olema ka suure kunstihuviga vastajaid. Seejuures, kui enne võisime kinnitada, et kõrgema hariduse ja laiemate kunstiteadmistega inimesed nõuavad kunstillt meelelahutuslikkust tunduvalt harvemini, siis nüüd lisame, et seegi vastuste hulk ei lange ühtlaselt kõigile kunstidele, nagu ilmnes väikese haridusega vastajate juures, vaid ainult kahele neist — kinole ja muusikale.

Arvandmed sunnivad arutlema, kas ei tuleks kino meelelahutuslikku olemust paremini ja julgemalt kasutada kunstipropagandas, seda kunsti enda heaks tööle panna. Meenutagem siinkohal V. I. Lenini tuntud sõnu, mida ta lausub vestluses A. Lunatšarskiga: «Kõigist kunstidest on meile kõige tähtsam kinokunst.» V. I. Lenini kultuurirevolutsiooni programm taotles rahva lähendamist kunstile. Et aga äratada kunsti vastu huvi inimestes, kellel polnud elementaarseidki harjumusi kunstidega suhtlemiseks, oli õige panna selle komplitseeritud ülesande täitmine kinole, sest mõju ulatuselt on kinol teiste kunstide ees eeliseid. Niisiis on kino ja ka kõigi teiste kunstide meelelahutust võimaldav olemus peibutajaks kunsti «tagasihoidlikumate» funktsioonide juurde. Tuleb ainult hoolitseda, et meelelahutuslikku kunsti tehtaks vastutustundega ja professionaalselt, sest kui lugeja, vaataja või kuulaja iga päev suurte annustena alla neelab halba kunsti, siis tõuseb ta vaimse kultuuri astmestikul kõrgemale tohutute pingutustega (E. Mieželaitis).

Ka muusikast otsitakse sageli eelistavalt meelelahutust. Põhjuseks peame seda, et tänu massikommunikatsioonivahendite arengule on muusika (eriti aga kerge muusika) muutunud liiga hõlpsasti kättesaadavaks. Ta saadab meie igapäevaseid tegemisi ja toimetusi, loob tausta töö juures, kohvikus jn. Sellist muusikat me ei pane enam tähele, ei taju teda kunstina.

Vaadeldgem veel, kuidas mõistetakse kujutava kunsti meelelahutuslikku külge. Prantsuse esteetik E. Souriau astus rahvusvahelisel esteetikute VI kongressil peetud ettekandes «Kunst ja töö» resoluutselt vastu vaadetele, mille kohaselt kunstide ainus sotsiaalne tähtsus seisneb meelelahutuse andmises ja vaba aja sisustamises. Teadlase arvates pole usutav, et inimesed vabal ajal üksnes meelelahutuseks tutvuvad muuseumide väljapanekutega ja püüavad kursis olla kunstieluga. Selline tegevus on vajalik kõigile, kes tahavad kuuluda kultuuriühiskonda, väidab E. Souriau.

Teadlase mõttekäik leidis täielikku kinnitust meie kunstipubliku vastustes. Kunstinäitusele läheb üksnes meelelahutust saama tõepoolest väga väike kunstihuviliste osa (8%), kusjuures enamikku neist võib pidada seal juhukülalisteks.

Üldiselt loeb kunstipublik siiski kõigi kunstide küllalt oluliseks sotsiaalseks ülesandeks meelelahutuse pakkumist. Ei saa ammendavaks pidada seletust, et meelelahutuses pole midagi taunitavat, et see on kunsti hädavajalik element, meie kõigi elulise tarbe rahuldamine. Ka ei saa süüd kaela veeretada kunstipubliku sellele grupile, kes on minimaalse kunstihuviga ja kelle mõttelaadi tuleks tõepoolest muuta, sest nad seavad meelelahutusliku külje esikohale eranditult kõikide kunstide juures.

Arenenud kunstimaitses käsitab kunsti funktsioone võrdlemisi tasa-kaalustatutena. Ühe põhjenduse, miks ka vaimse töö tegijad kunsti kõne all olevat külge esile tõstavad, arvame peituvat asjaolus, et nende töö spetsiifika nõuab sageli intellektuaalse pinget maandamist, milleks otsitakse abi kunstist. Seejuures on selline meelelahutus märksa nõudlikum ja parema maitsega, seda pakuvad Le Carré, A. Hailey', E. A. Poe' teosed jms., mis vastandgrupi vaateväljast on eemale jäänud, sest neid peetakse igavaiks, isegi liiga intellektuaalseiks.

Meelelahutusliku külje domineerimist põhjustab kindlasti ka teaduse ja tehnika progress, mis on paljud tööd täielikult mehhaniseerinud ja muutnud töö pealtnäha kergeks, kuid jätnud suurt psüühilist pinget nõudvaks. Vastukaaluna töö üksluisusele otsitaksegi kunstidest emotsioonideküllust ja lõdvestust.

Nii on kunsti sellel võimel sotsiaalne väärtus tööjõu taastootjana, millele on vihjanud juba E. T. A. Hoffmann, olgugi ironiseerivalt: «Kunsti ülesandeks on pakkuda inimestele meeldivat meelelahutust ja ta eemale juhtida tõsisematest asjadest... s. o. nendest, mis tagavad inimesele riigis leiva ja au, et ta siis kahekordse tähelepanu ja püüdlikkusega võiks asuda oma eksisteerimise tõelise eesmärgi täitmisele — olla hea hammasratas riigi veskis.» (Э. Т. А. Гофман, Крейсериана. Житейские воззрения Кота Мурра. Дневники. Moskva, 1972, lk. 37.)

Kunstide meelelahutuslikkust ei tohi alahinnata ega unustada, sest näilise ebaolulisuse taga peitub lõppkokkuvõttes ikkagi inimese täiustamine. Meelelahutuse kaudu jõuab nii mõnigi asi ulatuslike auditooriumide ette, mis muidu ei suudaks sinna kuidagi teed leida. Stanislavski on öelnud: «Las inimesed tulevad teatrisse meelt lahutama. Pärast nende sisenemist suleme nende järel ukсед, pimendame saali ja nüüd võime nende hinge valada kõike, mida soovime.» (К. С. Станиславский, Статьи. Речи. Беседы. Письма. Moskva, 1953, lk. 228.)

*

Kõik kolm asjaolu: tundeelamuse, reaalelu täiustamise inimeste ootuste ja lootuste väljendamise teel ning lõbutsemise — ühendasime koondnimetuse alla «elamusvajadus». Viimase paratamatuse tõttu on kunst ühiskonnale äärmiselt oluline, sest kunsti abil hõlmatakse «sotsiaalse elu ringi meie olemuse kõige intiimsemad ja kõige isiklikumad küljed». (Л. С. Выготский, Психология искусства. Moskva, 1968, lk. 317.)

LOOJA LOOMINE

Funktsioonide süsteemi järgmine algkomponent põhineb kunsti loomeaspektil, sest «peegeldades objektiivset maailma, kunstnik loob, kujundab uut maailma, uusi nähtusi, loovtegevusega materialiseerides kunstilist teadvust,» esitab oma seisukoha prof. L. Stolovitš. (Л. Н. Столович, Природа эстетической ценности. Moskva, 1972, lk. 232.) Loomiaspekt peab väljenduse leidma ka kunstitajus ja seda teeb ta meie arva-tes kahel viisil: esiteks, vaimseid ja praktilisi loovvõimeid arendades,

teiseks, andes võimaluse nautida kunstniku meisterlikkust oma ideede väljendamisel.

Kunsti seda külge, mis ergutab inimest loomingule, pidas eriti tähtsaks V. I. Lenin, kui ta rääkis, et kunst peab rahvahulki arendama, neis ellu äratama kunstnikke. Kunstiloominguga tegelejal on teravdatud oskuse maailma vaadata ja jälgida, nad suudavad tungida nähtuste olemuse süvakihtideni, ja mis peamine, see nägemisväli ei piirdu üksnes omatehtud maali või tarbeesemega, vaid niisama loominguliselt tajuvad nad kogu ümbritsevat elu.

Kunstidega suheldes saab inimene toetust oma praktilistele kunstioskustele ja julgustust ning ergutust edasisteks katsetusteks kunstivaldas, või nagu ankeedis vastati, «kunst innustab mind ennast midagi looma». Ilmselt näisid kunstide kõik muud funktsioonid kunstipublikule siiski niivõrd olulised, et kunstidega lävimisel seda külge peamisena esitanute hulk oli üpris väike. Erandlik oli suhtumine kujutatavasse kunsti, kus enda praktiliste loovoskuste täiendamine paiknes kunstinäitusele mineku põhjuste reas tähtsusel neljandal kohal. Ka näitusesaalides kunstiteoste vaatamisel märgiti küllalt sageli, et teoste jälgimine õpetab uusi tehnikaid, võtteid, innustab ja annab huvitavaid ideid iseenda mõtete loominguliseks väljendamiseks. On mõistetav, miks kunsti-huvilised nimetatud küljele rõhku panevad, on ju peaaegu pooled neist (44%) kunstikalduvustega, joonistavad, nikerdavad, maalivad jms. ning küllalt paljude loomingut (21%) on eksponeeritud näitustel, mis osutab professionaalsele tasemele.

Võimalik, et teisi kunstiauditoriume jälgides suureneb just vastava kunsti loomingule õhutava toime osakaal.

Kunsti mõistab paremini see, kes ise aktiivselt tegeleb kunstiloominguga, kinnitab meie andmestik. Need inimesed on tunduvalt nüansseerituma, sügavama kunstitajuga, nõuavad kunstill tegelikkuse peegelpilti ainult üksikjuhtudel või vastureaktsioonina mõnele meie kunstnike loomingus avalduvale tendentsile. Selle kuju võib muide võtta primitivismieelistus. Kunstikalduvustega vastajatel on oma lemmikkunstnikud (neid jättis nimetamata üksnes 7%), suur osa neist (41%) annab teosele positiivse hinnangu ainult sel juhul, kui see õhutab fantaasiat. Nendel aga, kes pole tundnud erilist vajadust pintsli, pliiatsi, nuga või voolimissavi käes hoida, on väärtussuhted ümber pööratud — siin peab 48% kõige olulisemaks teose elutruudust, fotolikkude täpsust. Peale oskuse süvenenumalt vaadata on esimese grupi kunstihuvilised oma kiindumustes tunduvalt aktiivsemad. Nad loevad suurema huviga kunstikirjandust (võrdle: pidevalt lugejaid 40% esimese ja 20% teise grupi vastajatest) ja käivad tihedamini näitustel (võrdle: sageli käijaid esimeses grupis 57% ja teises 26%). Alati ei pruugi küll joonistamis- või maalimisoskusega kaasneda tundlikum, vastuvõtlikum ja sügavam kunstitaju, kuid sellesuunaline sõltuvus on silmanähtav.

Lenini eespool esitatud mõtet oleks väärt taandada üksnes kunsti võimele arendada ja mõjutada inimeste praktilisi oskusi luua «ilu seaduste järele». Õeldul on tunduvalt laiem tähendus, see hõlmab kunsti inimeste vaimsete loovvõimete kujundaja ning täiustaja rollis. Viimane on ühiskonna seisukohalt äärmiselt tähtis, sest nüüdisajastul, teaduslik-

tehnilise revolutsiooni tingimustes on muutunud inimtüüp iseloom: vähenenud on mehaanilise, tädeviiva töö osa, see omandab üha rohkem inseneritöö iseloomu ja hakkab järjest suuremaid nõudeid esitama intellektile. Järelikult ühest küljest kujundab tööstuse areng objektiivselt loominguist mõttelaadi, teisalt aga on tööstuse enda arenguks vajalik uus inimtüüp, uus mõttelaad, erksa vaimuga isiksus.

Kuidas tuleb kunst toime selle raske ülesandega? Kunstiteose sisu ei ole lihtsalt ümbervalatav inimesse, sest kunstitajuks ei piisa, kui siiralt kontakti leida kunstnikku omal ajal vallanud tunnetega, mõista teose vormilisi väärtusi. Kunsti vastuvõtt nõuab vaatajalt, kuulajalt, lugejalt kaasloomingut. M. Kagani väite kohaselt kunstitaju läbib tee vormilt sisule ja tagasi sisult vormile. «Liikumine vormilt sisule on teose konstruktsiooni saladuste «mõistatamine», aga tagasiliikumine — see on kujutluses lühendatult kunsti loomeakti kordamine.» (M. C. K a r a n, Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Leningrad, 1971, lk. 510.) Et sellisest kaasloomingust võtavad osa kõik inimese peamised vaimsed võimed, siis selle läbi suudabki kunst kujundada inimesest looja, ükskõik millises valdkonnas ta ka ei töötaks.

Peame oma ankeedi puuduseks, et kunsti võimet «arendada fantaasiat, intellekti jms.» polnud funktsioonide loendis esitatud, mistõttu selle kohta eri kunstiliikide võrdlus pole teostatav. Küll aga selgub ankeedi teiste küsimuste najal, et kunstipublik peab äärmiselt tähtsaks kunsti võimet ergutada tööle vaataja loovat vaimu. Sellega seletaksime meeliskirjanike nimistus selliste autorite nagu A. Alliksaar, B. Alver, M. Bulgakov, A. France, E. Hemingway, J. Kross jt. olemasolu. Ka teatrietendustes domineerisid paljude vastajate ankeetides psühholoogilis-filosoofilise koega lavastused, nagu «Antigone», «Hamlet», «Inimene ja inimene» jms.

Kujutava kunstiga ühendatult on kunsti seda külge võimalik mõnevõrra lähemalt vaadelda ja ka arvulist tõestusmaterjali tuua. Oleme kohanud ajakirjanduses mõttekäike, milles kunstnikud vaidlevad vastu seisukohale, kus nende loominguist otsitakse ülekaalukalt intellektuaalsust. Nad toonitavad, et ärgu omistatagu kunstiteostele liiga suurt sümboolikat, vaid võetagu teoseid vastu kui kunstniku eneseväljendust, tunde- ja meeleolupuhangut, sest «kunstnik polegi ehk tahtnud anda muud kui vaimustust elu paljususest». («Sirp ja Vasar» 12. jaan. 1973. a.) Ühelt poolt võib autoril muidugi õigus olla, et vaatajad lähivad teostest kõikvõimalike alltekstide otsimisega liiale. Aga kas pole ehk tegemist vaatajate-poolse sotsiaalse tellimusega kunstnikele? Arvame siiski tõsisemaks põhjuseks seda, et autor on ära seganud mõistet intellektuaalsus ja loominguine suhtumine. Puht mõistusega pole kuigi paljusid suudetud kunsti juures kaua kinni hoida. Ilmselt erutab vaatajat kunstiteoses siiski rohkem võimalus oma mõttetööd pingutada, ise lahendust otsida, ilma milleta ei pakuks tunnetuse tee mingit huvi. Nagu kirjutas üks kunstihuviline: «Vaatad mõnd maali ja kõik on nagu peopesal. Mõnikordki tahaks iseseisvalt lahti mõtestada kunstniku vihjeid. Kahjuks on aga sageli kõik ära öeldud.»

Sõandame väita, et praegu on suurel osal eesti kunstipublikust kujutava kunsti hindamisel üks peamisi lähtealuseid just loominguine suhtumine, sest peaaegu pooled (44%) näitusekülastajad naudivad eelkõige

kunstniku fantaseerimisostkust ja seda, et kunstnik sunnib vaatajat kaasa mõtlema, nähtu üle juurdlema, on jätnud teosesse koha ka vaatajapoolse loomingu jaoks. Ka on alust väita, et koos kunsti parema tundmisega kasvab kunstitajus püüdlus iseseisvusele ja interpreteerimisvabadusele. Ilmselt, ja seda väidab ka A. Hartšev, on loominguiline suhtumine enamikul juhtudel omane esteetiliselt arenenud subjektile, sest kui nimetaksime lihtsat teose peegeldusakti, tegelikkuse passiivset äratundmist tõeliseks kunstitajuks, siis oleks loominguilise suhtumise piir küll liiga kaugele nihutatud.

*

Lugeja, vaataja ja kuulaja, kes jälgib, kuidas kunstnik on suutnud ületada elulise materjali, natuuri vastupanu, oskab näha neid eri vahendeid ja võtteid, mida kunstnik on kasutanud kunstiteose loomisel. Õeldu väljendub kokkuvõtvalt kunstipubliku ütluses «kunst võimaldab nautida kunstimeisterlikkust», mida loeme kunsti loomeaspekti üheks avalduseks. Kunstidega lävimisel otsib 24% vastajaist eelkõige usutatavat, artistlikult tehtud kunsti kui üht kunsti olemuslikku eeldust. See on kunstidega suhtlemise kõige olulisemaid põhjusi meelelahutuse saamise kõrval. Kuigi kõikide kunstide puhul pöörati suhteliselt rohkem tähelepanu kunstniku meisterlikkusele ja ehkki nii mõnigi teos on nauditav ja huvipakkuv ainuüksi tehnika, teostuse, väljendusliku keele jms. tõttu, ei saa sellegipärast kunsti neid külgi pidada tema ainuväärtusteks, nagu ei tohi absolutiseerida kunsti meelelahutuslikkust.

Professionaalsele artistlikkusele peaks ühevõrra tähelepanu pöörama kõikide kunstide juures, sest allpool teatud taset kaotab kunst oma spetsiifilise olemuse. Üllatuseks ankeetandmete alusel selline seaduspärasus aga ei tõestunud. Näeme põhjust selles, et eri kunstiliikidel pole kõigi kunstihuviliste silmis ühesugust autoriteeti. Kunstidesse suhtumise telg asuks nagu kunstimeisterlikkuse ja meelelahutusliku külje vahel. Eespool selgus, et meelelahutust otsitakse eelkõige kinost või muusikast, kunstinäitustel käiakse valdavalt muudel ajenditel. Niisama üksmeelsed olid kunstihuvilised selleski, millistest kunstiliikidest otsida eelkõige kunstimeisterlikkuse väljendumist. Nendeks osutusid kolmandiku vaatajate meelest (33—35%) üksnes kujutav kunst ja teater, ning ainult 8—10% pidas artistlikkuse nautimist oluliseks muusikas ja filmikunstis. Omapärana ei tinginud kujutavast kunstist kunstimeisterlikkuse otsimisel mingeid erinevusi see, kas vaatajad olid rohkem või vähem haritud, samuti mitte kunstitundmise eri tasemed, mis tekitasid märgatavaid lahknevusi kõigi ülejäänud kunstide juures. Ilmselt tõuseb kujutava kunsti teostes artistlik külg esile märksa selgemalt kui näiteks sotsiaalsete, eetiliste jt. probleemide lahendamise võime.

*

Nii avaldub kunsti loomefunktsioon selles, et vaataja osaleb «kaasautorina» kunstitaju protsessis, naudib kunstniku tehnilist osavust ja väljendusjõudu. Sellega aga arendab kunst vaataja fantaseerimis-

VIRVE-INES LAIDMÄE

mõtisklemis- ja arutlemisoskust, ka praktilisi loomingulisi võimeid, igapäevaseks eluks vajalikku loovat aktiivsust.

AKEN TEADMISTE VARAMUSSE

Peale loomingulise ja psüühilise külje eraldub kunsti aspektide süsteemis peegeldav-informatiivne aspekt, mis kunstiteose vastuvõtul ilmneb teadmusliku funktsioonina. Viimase olemus seisneb selles, et kunst annab edasi teadmisi, tutvustab lähemalt teiste inimeste elu ja meid ümbritsevat maailma. Kunst on kõige nõtkem oma ajastu, tema sündmuste, kommete, inimeste mõtete ja unistuste peegeldaja ning sellele, kes suudab kunsti mõista, tema kujundeid lahti mõtestada, avanevad möödunud sajandid nende erisuguste elulaadidega täielikult ja ta tajub sügavamalt mitte ainult möödunut, vaid ka käesolevat aja-viivu.

Kunsti abiga omandab inimene teadmisi kergesti ja sundimatult, sest need on teoses alati tasakaalustatud emotsioonidega, ja meie teadmiste-pagas täieneb tähelepanematult. Et sageli tähendab kunstiga tegelemine veel meeldivat ajaviidet ja meelelahutust, siis võib mõista neid äärmuslikke projekte, kus kogu kooliõpetuse süsteemi tahetakse rajada kunsti-õpetusele.

Kunsti teadmuslik funktsioon on muidugi oluline, kuid tal on üpris vähe iseseisvust. Artiklis «Antiaristotellikust draamast» kirjutab B. Brecht: «Ma saan kaasaegselt psühholoogialt — psühhoanalüüsist biheviorismini — teadmisi, mis võimaldavad mul antud juhtumile anda täiesti uudse tõlgenduse, eriti kui jälgin veel sotsioloogia andmeid ning ei unusta ka poliitökonoomiat ja ajalugu... Kuid kui palju ka kunsti-teosesse teaduslikku informatsiooni ei mahutataks, kõik tuleb täielikult kunstiks ümber töötada.» (B. Б р е х т, Театр, 5. т. полугом 2. Москва, 1965, lk. 72.) Oleme mineviku kunstnikele tänulikud, et nad oma loomingus on talletanud ajastu kordumatuid jooni ja tavasid, kuid kunsti-teostest otsime siiski eelkõige kunstilist informatsiooni. Tegelikuse ja inimsuhete ainulaadse tõlgendajana võib ju kunstiteos olla vastuvõtjale ka valdavalt uute teadmiste allikas, kuid kui kunsti tajutakse kunstina, siis teostub see funktsioon ainult emotsioonide, elamuste ja kunstimeisterlikkuse kaasabil ja nende tõttu. Kunstnikud püüavad seda arvestades oma teoseid emotsionaalselt ergastada, sest kui õpetussõnad ei lahustu täielikult kunsti poeetilistes võtetes, jäävad nad kunstiteoses võõrkehaks. Muidugi ei saa unustada, et ilma sügavate ideedeta, ainult teose emotsionaalset või artistlikku külge ekspluateerides kaotab kunst samuti oma mõjujõu, püsiva väärtuse.

Niisiis on loogiline, et kunstipublik kunsti teadmuslikku külge esildas olulisemana alles meelelahutusliku, artistliku ja emotsionaalse funktsiooni järel. Seda pidas kunstide tähtsaimaks ülesandeks ühiskonnas 8% kunstipublikust, milline üldarv ei näita probleemi kõiki tahkusi, sest seekord on lahknevused eri kunstide vahel eriti suured, kõikudes 2% kuni 32% piirides. Kunstivälise informatsiooni vahendaja osas ei oska kunstipublik näha ei muusikat, teatrit ega ka kujutavat kunsti, selle rolliga seostab neid kunste üksnes 2—4% vastajaist. Ometi ei saa me eitada selle külje olemasolu üheski nimetatud kunstiliigis. Näiteks

VIRVE-INES LAIDMÄE

kuigi Rembrandti ja Repini maalid haaravad meid eelkõige esteetiliste väärtustega, sisalduvad neis ometi ka ajaloolised, etnilised jt. teadmised.

Kino juures on seda külge esildanute hulk märgatavam, jõudes juba 8—9% piirini. Kõige tähtsamaks on kunstipublik pidanud teadmiste saamist ainult ühe kunstiliigi, nimelt kirjanduse puhul, millisel seisukohal oli umbes kolmandik (32%) kunstipublikust. Kui siia veel lisada, et kuigi kirjandus on universaalne vahend inimeste vajaduste kõigekülgsel rahuldamisel, on tema teisi, vastajate arvates kaalukamaid aspekte — meelelahutuse pakkumist (nimetas tähtsaimana 13%) ja kunstimeisterlikkust (11%) — esildanud tunduvalt väiksem hulk kunstipublikut. Nende arvandmete kõrvutamine lubab kindlalt väita, et kirjanduse põhiülesandeks peab kunstipublik teadmiste vahendamist.

Miks meie küsitlusel nii suur hulk vastajaid otsis kirjandusest eelkõige täiendust oma teadmistele? Osalt on see loogiline, sest nii, nagu eksisteerib dokumentaalne kino, teame kirjanduselgi mitut teadmusliku suunitlusega eriliiki: memuaarid, dokumentaalkirjandus, reisikirjad, ka ilukirjanduse pretensioonidega aimateosed. Kujutava kunsti ja muusika juures pole võimalik analoogiaid leida.

Ajendi veel teisigi põhjusi otsida andis asjaolu, et kirjanduse ja kino seda rolli toonitavad sagedamini haritud kunstihuvilised, kelle kõrge üldine kultuurihuvi (nad on aktiivsed kinos, teatris, kunstinaütustel, kontsertidel käijad ja veel aktiivsemad raamatute lugejad) viitab nende laiale silmaringile. Nad tegelevad pidevalt eneseharimisega (79% kunstipublikust vastas sellelaadsele küsimusele jaatavalt, veel rohkem oli neid kõrge kunstihuviga vastajate seas) ja ühe vahendina käsitavad kunsti. Nii on meie uurimuse järgi kunstidelt teadmiste otsimine nagu kõrge kultuurihuvi tunnuseks. Mitmekülgsete kultuurihuvidega inimestel on kõikide kunstidega suhtlemine läbimõeldud, tõsine ja neile ei piisa kunstiteoste nautimisest üksnes näitustel, vaid sügavamate teadmiste hankimise soov viib neid kokkupuutesse kunstikirjandusega. Nad püüavad end kursis hoida kunstnike elu ja loominguga, uurivad kirjandust kunstivoolude kohta ja sageli on nende lugemislaual teoreetilist laadi kunstikirjandus. Kas hakkaks vähese kunstihuviga vaataja vaeva nägema ja lugema näiteks Giorgio Vasarit, selliseid raamatuid nagu G. Plehhanovi «Kunst ja kirjandus», L. Stolovitši «Ilu ja ühiskond», K. Kantori «Ilu ja kasu», A. Lunatšarski «Kujutavast kunstist» jt. Meie andmetel võib sellele vastata eitavalt. Et aga kirjandus on nagu kõigi teiste kunstide vahendaja, populariseerija — pole ju näiteks kujutava kunsti laialdane levik tänapäeval mõeldav ilma kunstialbumiteta —, siis on ka ootuspärane, et kirjanduse teadmistepakkuja roll on võrreldes teiste kunstidega tunduvalt teravamalt esiplaanile tõusnud. See näitab, et nimelt kirjanduse kaudu toimub süvenemine teiste kunstide probleemistikku ja isiksuse üldkultuurilise potentsiaali tõus.

Nagu seda tõestavad vabariigis läbiviidud sotsioloogilised uurimused, on viimastel aastatel märgatavalt tõusnud huvi aimekirjanduse, reisi- kirjade ja memuaaride vastu, milles teadmiste pakkumine on juba kavatsuslikult esikohal ja mille ilukirjanduslikud pretensioonid võivad olla (kuigi ei pruugi) väga tagasihoidlikud. Nende kirjandusliikide vastu tunnevad kultuurisotsioloog H. Hanseni andmeil suurt huvi haritumad ja kõrgema erialase kvalifikatsiooniga inimesed. Et kunstipubliku kesk-

mine haridustase on elanikkonna keskmisest kõrgem, siis selgitab seegi, miks meie töös kirjandus ja teadmiste saamise võimalus nii sageli ühendati.

Muidugi oleme kaugel väitest, nagu ei saaks ilukirjandusest üldse teadmisi, et seda pakub üksnes teadusliku olemusega kirjandus. Ilukirjanduski suudab pakkuda tõepäraseid fakte ükskõik millise teaduse mailt. Nagu kirjutab F. Engels, sai ta Balzaci romaanidest isegi majandusteaduse probleemide kohta üksikasjalikuma ülevaate kui «kõigi selle aja spetsialistide — ajaloolaste, majandusteadlaste, statistikute — raamatutest kokku». (K. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 37. к., lk. 36.) Probleem on siiski komplitseeritum, sest seda laadi teadmiste edasiandmine pole kunsti jaoks ei olemuslik ega spetsiifiline. Oluline on hoopis teistsuguse informatsiooni, s. o. inimkogemuste vahendamine, nende teadmiste levitamine, «mis lubavad avada kõige keerulisemaid inimpsüühikas, indiviidi vaimse maailma peidikutes kulgevaid protsesse». (М. С. Каган, Лекции по марксистско-ленинской эстетике. Leningrad, 1971, lk. 283.)

Kunst lubab näidata inimest tema vaimse palge keerukuses ja nüansseerituses ning vähemalt tänini teaduslikule analüüsile tabamatutes avaldustes. Isegi täpsem teaduslik kirjeldus ja uuring ei suuda luua inimmaailma sellisena, nagu see on võimalik kunsti vahenditega. Õppides tundma teiste inimeste vaimuilm ja osaledes kunstisündmustes, on meil võimalik heita iseendalegi erapooletum ning elutargem pilk. Me hakkame paremini mõistma iseennast, ilma selleta aga pole isiksuse täiustumine mõeldav. Nii suudab kunsti teadmuslik olemus arendada üksikindiviidi ja kaasa aidata kogu ühiskonna edasiliikumisele.

SOTSIAALSETE KOGEMUSTE AMMENDAMATU ALLIKAS

Isiksuse olemuse, tema täiuslikkuse, aga ka puudused määrab elu jooksul korjunud kogemuste hulk. Nende kogumise ja omandamise universaalne, asendamatu vahend on kunst, mis on koondanud ja põlvest põlve edasi kandnud kõiki inimkonna möödunud aegade saavutusi.

Kunstnik ei vaja paberit ja pliiatsit, lõuendit ja värve selleks, et tühi-seid kujundeid ja sõnu jäädvustada. Ta tahab edasi anda seda, mis pakitseb südamel, nõudes väljapääsu. Nii leiavad kunstniku ideaalid ja vaated tingimata väljenduse tema loomingus, olenemata sellest, kas ta viljeleb intiimlüürikat või sotsiaalseid probleeme lahkavat dokumentaalkirjandust. Nagu iga inimene, nii ka kunstnik on ühiskondlikult determineeritud, ehk väljendudes V. I. Lenini sõnadega: «Pole võimalik elada ühiskonnas ja olla ühiskonnast vaba.» (V. I. Lenin, Teosed, 10. k. Tallinn, 1952, lk. 30.) Kunstnik on oma ajastu ja keskkonna laps ning tema loomingus kajastuvad paratamatult ühiskonna ideaalid, väärtusorientatsioonid ja ellusuhtumine. Need ideed ja vaated pole passiivsed, vaatajale, lugejale või kuulajale teadavõtmiseks, vaid kunstnik püüab luua või muuta oma publiku hoiakuid ja veendumusi, õhutada teda tegevusele.

Kunstitaju kujutab endast alati hinnangut, tahes-tahmata tuleb asuda mingile positsioonile, väljendada kas heakskiitvat või eitavat suhtumist teosesse. Oma arvamus ei kujune ilma nähtu või kuuldu üle sügavamalt

juurdlemata, kunstiteose sündmustikku jälgimata, kirjaniku või kunstniku mõttekäiku analüüsimata. Kõige selle kaudu õpetab kunst inimest vaatlema ja jälgima tegelikkuse nähtusi, viimastele õiget hinnangut andma, neisse süvenema. Kunsti sellist toimet on selgitanud B. Brecht: «Kunstnik õpetab meile asjade vaatlemise kunsti... Ta teeb avastusi, satub takistustele, kaotab seosed, konstrueerib uued, loobub ühest seisukohast, formuleerib teise. Kunstnikku jälgides hakkame tunnetama tema vaatlemisvõimet... Vaatlemiskunst... on vajalik selleks, et mõista neid asju, mida kunstnik oma töös käsitleb. Sest kunstniku teos ei ole mitte ainult millegi reaalse... ilus pilt..., vaid kõigepealt ka eseme iseloomustus... Kunstiteos... õpetab asju õigesti nägema.» (B. Brecht, Kunsti vaatlemine ja vaatlemise kunst. «Sirp ja Vasar» 9. veebr. 1973.) Realiseerudes lõppkokkuvõttes väljaspool iseennast, aidades inimest tema igapäevastes toimingutes, seonduv kunst niiviisi eluga, mis on aga kogu tema eksistentsi eeldus ja mõte.

Kunsti külge, mis vormib meie eluvaatlemiskunsti, orienteerib esteetilist, eetilist ja poliitilist maailmasuhtumist, nimetame kokkuvõtvalt kunsti väärtusorientatsiooniliseks funktsiooniks.

Konkreetsed andmed kunstipubliku kohta kinnitavad, et kunsti seda aspekti pidas ühiskonnas kõige olulisemaks 10% vastajaist, kusjuures arvamust «kunst aitab selgitada ühiskondlikke probleeme» rõhutas 2,5%, ütlust «kunst aitab selgitada eetilisi tõekspidamisi» 3,3% ja väidet «kunst õpetab nägema ja nautima ilu»* 3,8% küsitletutest.

Samalaadseid suhtumisväljendusi on märganud ja analüüsinud ka teised uurijad. Sotsioloog A. Vahemetsa esitas Eestis 1966. aastal läbi viidud küsitluse andmeil filmivaataja tüpoloogია, millises süsteemis kahe vaatajate grupi aramusavaldused osaliselt langevad kokku nendega, mis meie koondasime väärtusorientatsioonilise funktsiooni alla. Nagu A. Vahemetsa uurimuses, nii ka meil peab kunstiteos osa vaatajate arvates kujundama käitumise sotsiaalseid norme ja peegeldama sotsiaal-poliitilise elu päevakajalisi probleeme. Eriti kõrgelt hinnatakse teoseid, mis pakuvad ainestikku mõtisklusteks, võimaldavad interpretatsioonide avarust, avavad sotsiaalse elu uusi, seni valgustamata aspekte ja kus tegelased on keeruka hingeeluga, sisemiste vastuoludega isikusused.

Niisugustele vaatajatele on täiesti vastunäidustatud melodraama oma ülespuhutud kirgedega, mäng pingul tunnetekehtel võib neid kunstiteose juurest eemale peletada isegi siis, kui selles puudutatakse sotsiaalselt tähtsaid küsimusi. Selle grupi soositumad filmid A. Vahemetsa uurimuses on näiteks «Keegi ei tahtnud surra», «Inimese saatus», «Elavad ja surnud», «Ühe aasta 9 päeva», «Nürnbergi protsess» jms. Osa neist filmidest nimetati ka kunstipubliku ankeetides, kuigi esilinastus oli toimunud 5—6 aastat tagasi.

Ehkki kunstidele ühiskondlike ülesannete omistamisel kuulus väärtusorientatsioonilisele küljele üldloendis neljas koht, pööratakse konkreetse kunstiteose analüüsimisel sellele tunduvalt enam tähelepanu.

---

* Nimetatud motiiv võib tingimisi kuuluda ka kunsti loomefunktsiooni alla, kuid loogiliselt tundub õigem analüüsida seda seotuna kunsti väärtusorientatsioonilise funktsiooniga.

Peaaegu pooled (45%) kunstihuvilised põhjendasid oma soosivat hinnangut näitusel kõige enam meeldinud teostele järgmiste mõttekäikudega: «Seisad teose ees ja langed nagu lõpmatusse, kust tuled tagasi sületäie kogemustega. Tekib tahtmine elada mitmekülgsemalt, aktiivsemalt.» — «Kajastades aktuaalseid sündmusi sunnivad need teosed mind harjunud mõttekäikudest lahti ütlema. Mida kauem neid vaatan, seda selgemaks muutub maailma pale, teosetagune maailm.» — «Teoste mõtet jälgides tunnend, kuidas nad sunnivad sind fantaasiat, mõttetööd pingutama. Tekitavad küll vaidlusi, kuid just nende käigus jõuame tegelikkuse sügavama mõistmiseni.»

Kunsti väärtusorientatsioonilise olemuse veelgi aktiivsemat publikupoolset esildamist takistab (ja peabki seda tegema!) kunstile iseloomulik sisemine vastuolu, mida rõhutades K. Marx ütles, et kunstiteos ei tohi olla oma «aja vaimu lihtne ruupor» (К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, 29. к., lk. 484.), ei tohi pakkuda paljaid ideid. Ja tõepoolest, kõige olulisemaidki poliitilisi, filosoofilisi, esteetilisi jt. ideid omastatakse kunstist ikkagi üksnes kunstilise väljenduse kaudu. Kunstist ei omanda inimese ideaale vahetult, nende mõju on komplitseeritum, diskreetne. Kunst kasvatab inimest tunnete kaudu, seesmiselt, vaid nii saavad kunstis läbielatud sündmused tema emotsionaalseteks kogemusteks. Kunsti üheleegi küljele, ei ideelisele, esteetilisele, emotsionaalsele ega artistlikule ei tohi anda teiste suhtes liiga suuri eeliseid, kunsti eri funktsioonid peavad olema sobivas, optimaalses (kahtlemata dünaamilises) tasakaalus. Igaühel neist on eksistentsiõigus, ainult ühe toime on meile märgatavam (näit. emotsionaalne), teise oma varjatum (ideeline, moraalne).

Kunst on loodud kunstitaju taotledes ja tema sügavad ning ühiskondlikult olulised ideed väärtustuvad alles siis, kui ta leiab endale mõistva, endaväärse partneri. Et kunst jääb mannetuks ilma sisu- ja mõttesügavuseta, üksnes emotsioonideküllusega, seda taipab hästi esteetiliselt arenenum kunstihuviline. Temale on esmane kunstniku idee, mõte, mille nõudmisel juhtub, et andestatakse isegi libastumised värvikäsituses, teema valikul, kompositsiooni valdkonnas jms. Näiteks kirjutas üks vaatajatest: «Teos mulle ei meeldi, tema värvid ja tehniline võtestik on vastuvõtmatu. Kuid selles on sügav mõte, mille kinnipüüdmine on omaette nauding.» Seejuures suudavad kunstiliselt haritumad vastajad kunstist omandada mitte üksnes teadmusklikke väärtusi, vaid peavad kunsti võimeliseks kujundama ka inimese maailmavaadet, vormima tema sotsiaal-eetilist ja esteetilist maailmataju. Kunstikaugetele vaatajatele on kunsti need küljed tabamatud või nad lihtsalt ei märka kunsti sellist toimet isegi siis, kui neid ideaale omaks võtnult tegutsesid.

Et avarama silmaringiga inimesed on suutlikumad kunstiprobleemidesse süvenema, see ilmneb meie töös ikka ja jälle ning oma loogilise olemuse tõttu põhjalikumat selgitust ei vaja. Küll aga ei suuda me alati piisavalt põhjendada, miks naiste ja meeste arvamused tihti erinevad. Nii ka antud juhtumil: mehed pidasid kunsti tunduvalt sagedamini ühiskondlike ja eetiliste, naised seevastu esteetiliste probleemide lahendajaks. Et naised otsivad kunstist rohkem ilu nägemise ja nautimise võimalust, seda võib veel seletada naistele omasema iluarmastusega, aga

see, et mehed peavad moraali ja ideelisust olulisemaks kui naised, sele-
tub küll vaevalt ainuüksi naiste ja meeste teadvuse emotsionaalse-rat-
sionaalse olemuse erinevustega. Niisiis, oleme probleemi märganud,
kuid kasin lähteandmete pamp ei lase oma arvamusi täpsustada.

Eri kunstiliikidel ei esildatud väärtusorientatsioonilise funktsiooni eri
koostisosi sugugi ühetaoliselt, mis on ka arusaadav, arvestades nende
väljendusvahendite eripära. Ühiskondlikele ja eetilistele probleemidele
vastuste otsimisel ei nendi kunstipublik toetust leidvat ei muusika-
kast ega ka kujutavast kunstist. Hoolimata sellistest andmetest eksik-
sime, kui eitaksime näiteks muusika ideelist olemust. Muusikal on suur
võime tungida inimese emotsioonide maailma ja nende kaudu väljenda-
da ning kuulajale peale suruda sotsiaalselt olulisi mõtteid, teatud
maailmavaadet. Palju on räägitud muusika erilisest tähtsusest revolutsioonilise
meeleolu kasvatajana ja võitlusele innustajana, rahvahulkade
organiseerijana proletaarsete revolutsioonide epohhil. Võib-olla on alust
väita, et kõikide kunstide, eriti aga muusika, kuna tal on üpris piiratud
programmilised võimalused, sotsiaalne olemus ilmneb kõige teravamalt
nimelt kriitilistes situatsioonides, ühiskonnale eluliselt tähtsatel momen-
tidel.

Tuge ühiskondlike ja eetiliste probleemide lahendamisel otsis kinost
12% kunstihuvilistest. Ilmselt on kino tõhus ühiskonna ideede propageeri-
ja ja õigustatult on hakatud kasutama väljendit: «Kino — see on poliitika.»
Ühiskondlike ideaalide sisendamisel, inimese tegutsemisele õhutamisel
peab kunstipublik kinoga võrdväärseks teatrit. Selline võrdsustamine ei
pruugi aset leida teiste kunstide publiku, ammuigi ühiskonna
vaadete uurimisel. Eriti tooniandvaks tõusis see külg aga kirjanduse
juures, kus motiivile «kunst aitab mind selgitada ühiskondlikke probleeme
ja eetilisi tõekspidamisi» langes 18% vastustest. Mõnedes kunstipubli-
kumi gruppides on see protsent veel suurem ja seda ootuspäraselt
kõrgema hariduse ning kunstiinformeeritusega vastajate puhul, kellest
juba peaaegu iga neljas (23%) peab kirjanduse tähtsaimaks sotsiaalseks
funktsiooniks õpetada lugejaile vaatlemiskunsti. Nii suudab kirjandus
ka lugejate endi arvates edukalt täita III üleliidulisel kirjanike kongressil
võetud kohustusi, mille kohta F. Panfjorov ütles järgmist: «Kirjaniku
ülesanne on äärmiselt suur ja vastutusrikas: ta peab oma kunstiteostega
andma lugejale mitte ainult esteetilist naudingut, vaid kaasa aitama ka
tema ideelisele kasvatamisele.» (Третий съезд писателей СССР. 18-23 мая 1959 г. Стенографический отчет. Москва, 1959, lk. 37.)

Kuigi kunstipublik ei osanud sotsiaal-eetiliste probleemide lahendamise-
na näha kujutavat kunsti sellisel määral kui teisi kunstiliike, siis seda
olulisemaks luges ta kujutava kunsti juures asjaolu, et kunst õpetab
vaatlema ja nautima ilu niihästi looduses kui ka kunstis. Et kunsti abil
suudame tajuda ümbritseva maailma ilu, selle imepärasest eesmärgipärasust
ja harmooniat, seda seostas kujutava kunstiga kolmandik kunstipublikust,
mis koos artistliku küljega hõlmas 70% vastustest.

Kunstipubliku seisukohtades ilmnes ka üks omapärane joon. Nimelt
kui enamikul juhtudel peeti peaaegu kõiki kunstiliike suutelisteks
täitma üht või teist ühiskondlikku ülesannet, siis kahe nõude rahuldami-
st arvati ainult ühe kunstiliigi monopoliks. Nii pöördub kunstihuvi-

line uue informatsiooni otsingul, teadmistejanus peamiselt kirjanduse poole, esteetilise ideaali väljendumist, inimeses niihästi kunsti kui ka ümbritseva keskkonna suhtes ilumeele arendamist peetakse aga võimalikuks peaaesjalikult kujutava kunsti kaasabil. Arvame, et kujutava kunsti seesuguse ainuõiguse põhjus peitub selles, et teiste kunstiliikide puhul on kunsti ülejäänud omadused mõjuvamad ja puhas ilutaotlus nagu taandub tagaplaanile.

SILD TULEVALASSE

Vaevalt suudaksime endale kujutleda, mis juhtuks, kui ühel viiul kõik kunstiteosed lakkaksid olemast, kui pärast väsitavat päevatööd poleks enam võimalik istuda helendava televiisoriekraani ette, minna kinno meelt lahutama, kui aga tahaksime nautida kirjaniku sõnaseadmisoskust, leiaksime raamaturiilid tühjadena, kui poleks enam võimalik nautida Bachi, Beethoveni, Bartóki, Mozarti helindite maailma jne. Kunstiteosesse nagu mäekristalli on inimkond peitnud imeväärse osa oma saavutustest ning kogemustest ja seetõttu on mõistetav, miks ühiskond toetub kunstile oma suurte eesmärkide saavutamisel. Kunst on võimas vahend inimühiskonna väärtuslikeima osakese — üksikindiviidi täiustamisel, kasvatamisel, tema maailmatunnetuse ja -nägemise kujundamisel, ühiskonna ideaalide sisendamisel ja nende eest võitlusse õhutamisel. Kujundades isiksust, tema sotsiaalset mina, vormib kunst tulevikuühiskonna kodanikku ja selle loojat. Seetõttu on ka arusaadav, miks Ch. Darwin kirjutas: «Kui mul tuleks uuesti elada oma elu, ma kehtestaksin iseenda jaoks reegli lugeda iga päev mingi hulga luuletusi ja kuulata vähemalt kord nädalas mingi hulga muusikat... Nende maitsete kängumine tähendaks õnne kaotamist...»

Järgigem seda elureeglit meiegi!

Endel Mallene

MÕTESTATUD ELU NIMEL

MOTISKLUSI EESTI UUEMA KIRJANDUSE INIMKÄSITLUSEST

Et mõista paremini ja selgemini üht või teist sisemist arenguteed või eneseotsingut tänases kirjanduses, on alati kasulik ringi vaadata ka olmus. Käesoleval juhul ei alustaks ma eriti kaugelt; alustaksin ühest kirjast, mida Evi Prink kunagi tsiteeris oma ülevaates «Kirjanduslik mõte uue aja künnisel». Jutt on Fr. Tuglase kui «Loomingu» toimetaja kirjast H. Adamsonile 29. detsembril 1940. a. Muu hulgas on seal järgmised read:

«Autorid ei suuda kuidagi irduda oma individualistlikust, egotsentrilisest, tihti-peale müstitsismi ja sümbolismi kalduvast elutunnetamisest ning kooskõlastuda sellega, mis tõeliselt meie aega täidab. Mis teha? Senise luule aeg on möödas, iga tahtlik pingutamine viib aga väärvõteteni ja vemmälvärssideni. Ei suudeta veel siduda senist värssikultuuri uue sisuga. Ja nii saan minagi küll vormilt väga häid, kuid sisult ebakohaseid, või jälle sisult ajakohaseid, kuid vormilt puiseid, hingetuid, kunstlikult väljapigistatud stroofe...»

Nõnda siis Fr. Tuglas 1940. aasta lõpul.

Ometi kajastus eesti kirjanike ühinemine sotsialistliku kultuuriga lõppkokkuvõttes kõige eredamalt just luules ning esmajoones niisuguses luules, mida iseloomustas suund kitsast mina-ringist ühiskondlikult mõtestatud kodanikuluule juurde. Erilist murrangut tähistasid selles suhtes eesti luuletajate sõjaaegsed värssid.

Sõjajärgsetel aastatel sigines poeesiasse, nagu me nüüd kõik tunnistame, aegapidi niisugust arengusuunda kunstiliselt toetava kõrval sellesama arengusuuna sees midagi, mis hakkas iseendale vastu töötama: eluline tähelepanek, individuaalne asendus paljudel juhtudel elutu abstraktsiooni, deklaratiivsuse, üldsõnalisusega. Ennekõike viimasest vabanemist tähistas 50-ndate aastate lõpul alanud ja suurest lugejahuvist saadetud poesia uus esiletõus.

Mõned aastad tagasi avas oma leheküljed lugejatele J. Semperi töölaua sahtlitesse jäänud eskiisidest, mustanditest ning ka lõpuleviiduna mõjuvatest luuletustest koondatud «Lehekülgi nagu lehti puult» — omalaadne värsspäevik. Siin on seotud kõnes ülestähendusi õige mitmest ajast, ka neist aastaist, mil poesia tihti-peale suure osa oma poeetilisusest oli minetanud. Meeleolud meeletudeks, kuid pandagu tähele põhilist, seda, millele on raamatut retsenseerides põhjendatult pilku juhtinud K. Muru: «Iseloomuliku varjundi teosele annab seik, et J. Semper on kujundis ühendanud asjalikkuse ja karmid kontuurid intiimsusega. Isegi kõige aktuaalsemate ühiskondlik-poliitiliste probleemide käsitlesest tundub, et tõlgen-dus, suhtumusväljendus konkretiseerub indiviidis ja lähtub sellest. Kuid see pole indiviid, kes kiivalt ja ainiti vaatab iseendasse, uskudes end olevat maailma keskuse. Tegemist on isiksusega, kes pingsa uudishimuga jälgib kõike, mis toimub maailmas, mõistab iseennast ühtsuses kaasinimestega, rahvaga ja inimkonnaga.»

ENDEL MALLENE

Luuletajat ei rahulda kirjandus, kus

positiivne sangar sangana käevangus
ennast üksi ei näe, ei saa pihtida.

(«Vaikus»)

Nagu ei rahuldanud L. Remmelgat 1954. a. «Loomingus» trükivalgust näinud «reisijärgses kirjas» «Meil ja mujal» see, et isegi isiklikult talletatud teekonnakirjete kirjapanekul ei peeta sobivaks ega sündsaks rääkida «mina nägin, mulle meeldis, mind haaras, mina arvan jne., mistõttu mõnigi reisikirjeldaja on kasutanud Vene tsaari kombel ka «meiet» või jäänud kiretu pealtvaataja positsioonile».

Murrangul, nagu ikka, oli loomulikult mitmeid eelkäijaid. Murrang ise sündis 50-ndate aastate teisel poolel ning tõi endaga ühtäkki suure hulga uuelaadset luulet, võiks isegi öelda — harjumatult värsket ja nii ootamatult äkki, et see põhjustas hindajate ridades esialgu nõutust ja ebalustki. Jätame kõrvale äärmused ning küündimatuse, millela vaevalt et ühelgi arengujärgul õnnestub läbi saada. Iseloomulik ja olulisim oli see, et poeesias pääses valitsema, nagu me nüüd tagantjärele mõnikord ütleme, romantiline isiksusepaatos.

J. Kross otsekui hõikab «Dialektlises Tallinnas» (1955):

Vaadake Toompealt
me vanale linnale!
Tunnete, kuidas teid
u h k u s kehitab?!
Lausa, et koputaks
endale rinnale:
«Näe, kuidas
m i n a
sääl rassin ja ehitan!»

D. Vaarandi etapilise tähendusega «Lihtsad asjad» (1957) on seevastu rohkem sissepoole pööratud, kuid ei saa ka läbi ilma hüüumärkideta:

Astusin lihtsate asjade juurde,
toetusin lihtsale heale...

— — — — —
Õõ läbi, õõ läbi endas ja kõiges
tajuda laineterändu!
Lebada kastesel murul ja tunda
maad nagu elusat, hella.

— — — — —
Lihtsatelt asjadelt kogusin jõudu
küside, nõuda ja kosta...

Oluliselt põhimõttelist sisaldas nende aastate luule kohta K. Merilaasi kokkuvõte «Usaldada oma silmi». Eesti nõukogude luulesse tuli täheldataval määral usku üksikugi inimese võimetesse.

ENDEL MALLENE

Selles mõttes on H. Runnel käesoleva kümnendi alguses väga täpselt iseloomustanud J. Krossi tolleaegset poeesiat: «Jaan Krossi inimene, eriti autori varasemas luules, on tugev, töökas, rõõmus kodanik. Teda tiivustab füüsilise olemise ning sellele lisanduv tunnetamise ja teadasaamise rõõm. Tema usutunnistus on vana ning pehastunu hävitamine, uue ehitamine, oma aja teenimine, edasilikumine, areng. Sellisena sobis Jaan Krossi inimene suurepäraselt olema meie viiekümne-date aastate teise poole pioneer, omaaegse dogmaatika surve alt vabane-nud (ning juhtumisi ka algavast kosmoseajastust joobunud) inimeste optimismi ja eluhoo mehelik kehastaja.»

Lugeja ning kriitika pilku püüdis ennekõike muutunud inimesekäsitlesega luule, ent niisugusest ümberhäälestusest ei jäänud puudutamata ka proosakirjan-dus. Romaani arengus saab iseloomulikuks, et tähelepanu keskusesse tõusevad teo-sed, milles ajalooline ja sotsiaal-olustikuline haardeulatus rõhutatumalt vahetub isikulooga, kus põhirõhk on üksikinimese tõsistel maailmavaatelistel ja sotsiaal-setel vastuoludel iseenda ja ümbritseva keskkonnaga. Ilmuvad R. Sirge «Maa ja rahvas», A. Hindi «Tuuline rand» III, P. Kuusbergi «Enn Kalmu kaks mina», E. Krusteni «Nagu piisake meres». Veelgi enam: just proosakirjandus andis oma mitmemõõtmeliste karakteritega valdavaks kujunenud isiksusekirjandusele uue ulatuse ja sügavuse, mille paratamatuks kaasluseks omakorda oli see, et sündisid teosed, kus usk inimvõimetesse muutus reserveeritumaks. Korratagu, mida nentis-in 60-ndate aastate keskel proosasse tulnud E. Vetemaa teise romaaniraa-matu ilmumisel. Kirjaniku proosa tõsisemad süüvimised inimesesse ei tegele algu-sest peale niivõrd võimete ulatusega, kuivõrd sellega, milleks võimalused ja või-med võivad tegelikkuses realiseeruda. Tollases arvustuses nägin ja näen nüüdki E. Vetemaa lühiromaanides isegi teatud vaidlust selle mõneti romantilise inime-sepaatosega, mis tuli meie kirjandusse, eriti luulesse 50-ndate aastate lõpul. Lausa karikatuuri mõõtmel on ühiskondlikult ja isiklikult mõtestamata enesekultus saa-nud E. Vetemaa lühiromaanis «Munad hiina moodi». Kui inimene on teistest mõeldes veendunud, et ainult «mina, m i n a annan neile mõtte!», siis on enese isikuga tegelemine jõudnud lõpp-piirini. Kaugemale minna on peaaegu et või-matu.

Tänase eesti proosakirjanduse paremiku puhul võib nähtavasti rääkida nende kahe omavahel osaliselt poleemikaski oleva inimesse-suhtumise teatud sünteesist. Viimasele aga peaksin eriti omaseks tervikliku ja ühiskonnaväärilise isiksuse ene-senõudlikku ja -kriitilist siseanalüüsi. Hinnangu aluseks on saanud esmajoones see, kuivõrd on meis tasakaalus väljapoole ja sissepoole suunatud nõudlikkus. Selles mõttes on esileküündiv olnud P. Kuusbergi looming ning iseloomulik sise-monoloogi suhteliselt sagedane kasutamine uuemas proosas. Viimase kunstilisele eesmärgile on nimelt just P. Kuusbergi hilisteoste puhul tabava seletuse andnud Maie Kalda: «Endale nii otse, nii ausalt kui võimalik näkku vaadata, mitte õigus-tada ja ilustada ennast ja oma käitumismotiive iseene ees, üldse loobuda iga-sugusest valetamisest iseendale iseene asjus. Mitte maha suruda kripeldust oma vähem väarikate tegude pärast, lasta see kripeldus kas või kannatuseks kasvada, kannatusest sündivaid mõtteid lõpuni mõelda [- - -], sest ainult nii on võimalik väljuda võitjana konfliktist iseendaga, leida kindel jalgealune eneseületamiseks, saada vastutusvõimeliseks, elada.»

Silmahakkava järjekindlusega arendab ja jätkab P. Kuusberg sisemise vastu-tustunde ja ühiskonnaarengu ühisvaatlust oma viimases romaanis «Üks öö». Jälle on kirjaniku tegelased seatud silmitsi paratamatusega teha tähtsaid otsuseid, et nende kaudu välja arendada tõsine, kohati lausa valuline mõtisklus uue ühis-

konnakorra, uue inimese kujunemise keerukusest. Tahaksin eriti tähelepanu juhtida sellele, et kirjaniku sümpaatia ja mõttekaaslus kuulub aktiivselt ühiskonna arengusse ja iseenda kujunemisse sekkuvale reaalsele inimesele, kes pole meile kaugeltki kõiges ideaaliks, kuid kes iga päev tunneb tarvet ennast ületada, keda ei jäta hetkekski maha muretsev rahulolematuus ühiskonna ja iseenda paremaks-
saamise pärast.

Seesama, ühtaegu kaasatundev ja nõudlik lähtekoht võib olla teosele kas põhiliseks või oluliseks inimesekäsitluse aluseks juhul, kui niisugune tarve ennast ületada kirjaniku tähelepanu keskuses oleval peategelasel (tegelastel) puudub. Kui autor püüab välja selgitada, kuivõrd neil üldsegi on tahtmist mõtestada oma elu.

Endel Tennovi romaanis «Iive. Iive» näib peategelane, piimakombinaadi peatehnoloog, oma töökohal olevat üsna hinnatud mees. Isikliku elu korraldamisel on ta seevastu rohkem kui saamatu. Aga stopp. Kas see on saamatus? Autori nukra naeratus varjust võib see küll meile saamatusena näida, kuid Eedu ellusuhtumise süvenenumal jälgimisel on põhjust küsida, kas ta pole hoopiski enam pigilind omaenese soovil. Iseloomulik tunnistus temalt endalt: «Juhtuks ometi midagi, paljude aastate kohta, aastakümnete kohta juhtuks midagi. Aastate vool nagu härjarakend, üksluine raskel sammul venimine. Siiski pead olema valvel, et jalg sissetambitud rajal ei väärataks.» Eedugi justkui poleks millegagi rahul, ometi oskab ja tahab ta elada ainult lõtvade seoste ja erilist pingutust mittenõudvate kohustustega elu. Kõige rohkem kardab ta just muutust oma elus. Autor ei vastanda teineteisele Eedu töösse suhtumist ja südameharidust, vaid osutab, et need on tal kaunikesti ühesed: niisama lõdvad, nagu on ta mitteametliku ja ametliku kooselu sidemed, niisama pealiskaudne on ta suhtumine töösse. Ta ei jõua ega loodagi jõuda EPA kolmandalt kursuselt kaugemale. Tähtis on mask, väline esinduslikkus. Ikka ja jälle peab Eedu mõtlema sellele, et ta püksid oleksid korralikult viigitatud, ta rüht tänaval ja tööl soliidne, nagu tema ametikohale kohane. Seetõttu on Katrinil täielik õigus ta elu peaaegu et ainus eesmärk kokku võtta lausega: «Oled eluaeg igatsenud korraliku, väärrika, lugupeetud inimese aupaistet.» Niisiis välist autoriteeti, mitte sisemist rikkust.

«Iive. Iive» ei aseta oma tegelasi kavatsuslikult eriti ja rõhutatult tõsiste suhtumiste valgusvihku. E. Tennovi poolt kirjapandud romaan on esmajoones koomiline, kuid samal ajal nukker lugu inimsuhete haprusest isegi niisuguses läheduses, nagu on abielu. Nukkerkoomiline selleski mõttes, mis sellistel inimestel asendab inimsuhete ehtsust ja ellusuhtumise tõsidust.

Väino Ilusa romaani «Kaotusseis» lähenemisenurk on tõsisem ja asjalikum. Mitmed romaani tegelased on vähemalt unistanud või unistavad rohkemast, kui on suutnud pakkuda neile elu. Eelmisel põlvkonnal lastakse jõuda enda suhtes iga tahes halastamatu järelduseni. Üks neist arutleb endamisi: «Ma tahaksin teisiti elada, kui elan, oli ta mõelnud, aga ma ei saa, tuleb leppida kättesaamatu, kaugel unistusega... Kuid kas ta olekski tööpoolest nii väga tahtnud teistsugust elu? Kas polnud ta oma südames praegusega sootuks rohkem rahul, kui oli tahtnud endale tunnistada? Ja kas oligi asi ainult oludes ning harjumustes? Kas polnud ta juba noorpõlves ainult mõttes endale eesmäärke seadnud, tegelikkuses aga õige hõlpsasti leppinud selle tavalisega, mida ometi pidi ju vältima?» Teine ütleb avalikult: «Mul pole olnud selgroogu, pole jätkunud iseloomu, et oma töökspidamiste järgi käia. [- - -] Mina ise olen aina nende olude üle õhanud ja lasknud ennast ilma suurema vastupanuta nende lõa otsas järele vedada. Mis vedada... Mind polnud tarviski vedada, ma lontisin ise kaasa. Ja kui oleks niisugune ime juhtunud ja see lõõg mu kaelast langenud, kes teab, kas ma siis oleksingi rõõmus olnud.

ENDEL MALLENE

Võib-olla oleksin hoopis ehmunud, et pean äkki ise oma tahtmist hakkama taga ajama. Mis viga oli niimoodi lasta ennast talutada.»

Nooruke vagonettidekallutaja Vilma ei õhka olude üle, ta on koguni ehmatamapanevalt rahul kõigeaga, mis teda ümbritseb ja mis talle osaks saab. Selles mõttes seovad teda sugulusniidid Aimée Beekmani «Keeluala» hilisema, ükskõikse Orviga, kelles soov teiseks saada on asendunud sooviga teiste sarnaseks saada. Erinevus on selles, et Vilma oleks nagu algusest peale loobunud protestist, et temas puudub sisemine tõrge vastuhakkamiseks. Ühtpidi oleks ta oma konfliktituses seetõttu justkui vanemast põlvkonnast õnnelikum, teistpidi veelgi traagilisem. V. Ilus pole Vilmat ja tema lugu sugugi lihtsustanud (kui siit sedagi tahetakse välja lugeda), kuid enesele esitatud nõudmistele seisukohalt on tulemus põhimõtteliselt üks ja sama: olgu see siis allaandmine sisemise võitlusega või ilma.

Mitmeti erandlikes olukordades kontrollib isiksuse sisemist väärikust, ta ideaalide suurust ja truudust nendele ideaalidele J. Krossi ajaloo-proosa. Tema ajaiugu ja isikulugu ühendava proosa lemmiktegelane on konfliktis niihästi miljööga, oludega, mis sageli takistavad teda oma ideaale teostamast, kui ka suuremal või vähemal määral, eneseületamise nimel iseendaga. Tema tähelepanu keskuses on mehed, kes — vabalt laenates J. Smuuli sõnu — tahavad ja suudavad olla suuremad kui nende saatust. Nii on J. Krossi proosagi keskse tegelase eesmärgiks eelkõige isiksuse eneseteostus ning selles mõttes pole ta siingi katkestanud ühendusi oma kunagise luule romantilise isiksusepaatosega. Aga samal ajal vaeb kirjanik ennast ja oma tegusid mõtestava karakteri moraalset vastutustunnet, huvitub, missuguselt kõlbeliselt tasandilt ta oma eesmärgi teoks teeb. Mille nimel.

Peamiseks on saanud viimane L. Kivisaare esikromaanis «Paradiisi Illu». Humanitaarteaduste instituudi direktor Ilmar Kask on olnud väga eesmärgikindel; ta on teinud enda kallal aastaid ränka tööd. Vähesed, nagu ütleb talle üks töökaaslane, suudavad niimoodi «iseendas kõike jalge alla tallata». Ta läheb oma teed sõna otseses mõttes hambad ristis ning saavutab ihaldatud sotsiaalse positsiooni. Ometi pole tegemist inimesega, kellele kuuluks lugeja ja autori poolehoid. Ükskõiksuse tunnetamine enda ümber ei sünnita Ilmar Kases soovi selle vastu astuda, vaid ta otsustab arendada endas midagi niisugust välja hoopis täiuslikumal astmel. Ta tunnistab avalikult: «Kutsumuse järgi töötada või tunnete järgi elada pole minu osa», sest kõikidest elukogemustest on talle oluline ainult see, mis aitaks endas välja kujundada võimalikult edukas inimene-enda-jaoks. Esmatähtsaks peab ta selle saavutamisel (eneseteostamisel) üleolekutunnet, võimu, sedasama, mille ebaõigluse all ta kunagi jõuetuna kannatas ja mille eelistest ta on pikkamööda hakanud ikka enam lugu pidama. Paradoksaalsust lisab olukorrale see, et romaani tegevuspaigaks on humanitaarteadlaste keskkond.

L. Kivisaare «Paradiisi Illu» peategelasega väga paljus rööbiti kulgeb H.-K. Hellati sotsiaalpsühholoogia kateedri juhataja professor Milez Olweni äraspidine kujunemiskäik lühiromaanis «Harduse tagamaad». Milez Olweni uurimistöö «Konformismi ülistus» teeb ta esmalt professoriks, seejärel kateedrijuhatajaks ning romaani lõpuks ka Setarkos Püha Kuningliku Ülikooli Õigusteaduskonna uueks dekaaniks. Ta ei pea ennast sugugi konformistiks, mis aga ei keela tal teadlikult nautimast konformismi hüvesid. Mõlemad teavad, mis nad teevad, mõlema käitumine on mõistuspärane. Meenutatagu, kuidas Milez Olwen oma esinemist analüüsib: «Paistab, et võin endaga rahule jääda. Selles jutus pidanuks olema piisav segu kuiva ükskõiksust ja imalat paatost, et kuitahes valvsat mõistust uinutada.»

L. Kivisaare ja H.-K. Hellati minategelased, võiks öelda, on eesmärgil — kui

nad saavutatuga muidugi rahulduvad; M. Saadi «Katastroofi» majandusteaduskonna üliõpilane Olev pole veel niikaugele jõudnud. Temagi viltukasvanud eluhoiakust ei tehta mingit saladust. «... Olevil on ainult üks eesmärk — edasi minna, ja see ei kannata teisi enda kõrval! Tänapäeval on kaks võimalust: kas pühendada millelegi oma hing ja teha end sellega narriks või märtriiks, mis on tegelikult üks ja sama, või siis edasi minna, mitte millestki muust hoolides, isegi mitte asjast, mille varal sa liigud!» — «Kui tema, Olev, edasi läheb, siis läheb ta üle teiste, teisi maha tallates või kõrvale lükates, kui nad talle ette jäävad, tema loomulikule teele, loomulikule, talle määratud kohale.» Olevile meeldib ennast kasvatada, teda lausa ärritavad väetid ja saamatud, kes on talle vajalikud üksnes selleks, et nende üle valitseda. Loomulik, et niisugune võimukompleks iseloomustab ka ta suhteid Ilona ja Sirjega, ning siis äkki selgub, et temast nõrgemadki võivad olla temast sõltumatud. Jah, «Olevi püüdlused on sihitud väljapoole», nagu rõhutab oma arvustuses E. Mikkelson; Olev näeb eneseteostust ainuüksi välises edukuses ja edasi jõudmises. Ent käesoleval juhul näib tahtvat niisugusesse karakterisse ja eluhoiakusse kätketud filosoofia veel midagi olulist alla kriipsutada. Meie ees on ainuüksi ennast arvestav tundetu ratsionalist, kelle eesmärgiks on väljapaistev karjäär, aga on ka niisuguseks kujunenud karakteri traagika — võimetus seepidiseks püüdluseks, enda allutamiseks vastupidises suunas isegi siis, kui seda tahaks, jõudmine sinnamaani, kus inimene ise on enda vastu võimetu. Sirje oli Olevi viimane side elava ja inimliku maailmaga. Nii on saanud Olevi katastroof vähemalt kahekordse tähenduse: «Minus pole enam armukadedust, nagu pole armastustki — kui neid kumbagi üldse kunagi on olnud.» Olevi keskkonnaks on ta arengutee algusest peale tõusiklikkus, mida ta küll sügavalt põlgab, aga mille kujundatud väärtushinnangud ta samal ajal oma ideaalides on viinud äärmusliku täiuseni. Olev, keda teose lõpul ainult veel «põlgusekoorem» üleval hoiab, tekitab tõsist hirmu.

On enesestmõistetav, et samaaegselt väljapoole ja sissepoole pööratud ning end ühiskondlikult mõtestada tahtva või mittetahtva inimese süvenenud koosvaatlus oma mitmetes aspektides on ühtaegu olnud eesti nõukogude kirjanduse enese siseanalüüsi tagajärg, leidmiste ja leidmistetagi lõppenud otsingute keerukas kahevõitlus. Niisuguse inimesekäsitlusega on pidanud paratamatult kaasnema eesti uuema (proosa)kirjanduse muutumine filosoofiliselt ja psühholoogiliselt mitmekihilisemaks. Staažikate autorite kõrval on siia uusi vaatenurki toonud mitmed kõige nooremad prosaistid, kes on eriti lühiproosa üldpilti andnud mõndagi uut. Enim on viimastest oma inimvaatluses tavapärasest kõrvale kaldunud V. Vahing. Eelkõige on ta tähelepanu keskuses üksikinimese seesmise maailma pinged, iseiseisvat elu alustanud noore inimese kärsitus, hajevilolek, heitlikkus, võimetus vaimustuda ja samas pretensioonikus, mida kõike nad suudavad endas näha ja analüüsida, ka hukka mõista, aga mille kütkes nad siiski on. V. Vahingu «Sina» maapoisist linlaseks saanud minategelase puhul väärrib tähelepanu, et ta on otsustanud leida endas jõudu niisuguse tasakaalutuse, isegi sisemise hüsteeria ületamiseks. «Siit algavad jälle kõik mu teed. Järelikult peavad siit algama ka kõik mu suuremad loobumised. Siit saan ma kolmekümne kolmeselt oma esimese ja arvestatava eetilise kriteeriumi. [- - -] Kui mul see hoiak verre jääb, kui esimene tõeline trots kord vilja kannab, siis saab minust asja.» Niisiis on koos inimese käitumise ja selle impulsside tihtipeale komplitseeritud seoste värske nägemisega siingi vaatevälja võetud tegelaste ennastkohustav aspekt, antud juhul niisugune, mis peab vajalikuks oma käitumises arvestada ka teisi, saada sisemiselt rikkamaks.

Muu hulgas ütleb V. Vahingu minategelane sellesamas teoses endale: «Ärgu tekkigu mul kunagi kiusatust siia vaesena tagasi tulla.» Mõeldud on füüsilist ja vaimset vaesust ning maal asuvat sünnipaika. Suisa vastupidist lubab endale autori õnnistusel J. Kello esikromaani «Pühapäevareisija» peategelane. Käesolevagi puhul peaks tegemist olema oma otsingutes ennastleidva otsuseni jõudva noore inimese looga, nagu autor meile mõista annab. Kahekümne nelja aastane Enn saabub pärast kuueaastast linnas elamist kodukülla. Linna läks ta omal ajal sellepärast, et tahtis elada sisukamalt, kui elati siin. «Mind rõhus lootusetus kuhugi välja jõuda», nagu ta ise pihib. Järelikult pidi temaski tollal elama ligilähedaselt samasugune tegutsemisrahitus ja mõtestatuma elu tarve nagu M. Traadi Ruttaris («Maastik õunapuu ja meiereikorstnaga»). Nüüd on jäänud kuus aastat igatsetud linnaelu seljataha ning Enn jõudnud järeldusele, et just need kuuluvad kaotatute hulka, nüüd leiab ta, et ikkagi ainult maal on ta juured ja ainult kodukülas võiks ta midagi ära teha. Selgusetuks jääb, milles seisneb see maaelu kutse, mis Ennu nii vastupandamatult tagasi tõmbab. Valdavalt avanevad meile ainuüksi külaelu eesmärgitud ja sisutud, isegi jõhkvalt toored pildid. Ennus niisugune tühielu protesti esile ei kutsu ja seetõttu pole mingit põhjust arvata, et ta maale tagasitulekuga tahaks täiuslikumaks, paremaks, kasulikumaks saada. Jääb nõustuda ühe teise tegelase ütlemisega: «Vahel tuleb linnasakski maale, ravib närve ja haiget südant ning läheb tagasi linna. On eluga rahul!» See on nähtavalt vaese mehe tagasitulek, kellel pole midagi anda oma kodukülale ega sealt ka midagi saada.

Nii on see mõnigi kord olnud — eriti luules — loodusesse põgenejatega, kellele loodus samal ajal ometi võõraks jääb. Küll on rohkesti tähelepanuväärset iseenda inimeseksjäämisest ja täiuslikumaks saamisest looduse keskel vahendada N. Baturini kütil raamatus «Kuningaonni kuningas». Tema järelduste hulka kuulub tõdemine, et iseenesega ei tohi kunagi leppida, ning veel, et need, kes kõikidest eksistentsivõimalustest valivad elamise, peavad selle eest ka maksma. Kirjanik lubab tegelda iseendaga ainult juhul, kui seda tehakse ülejäänutegi nimel. «Ülesandeid võib olla nii palju, et unustad oma ühe ja ainukese kohustuse — olla inimene.»

Põhjusi, miks luule oma juhtpositsiooni eelmise kümnendi lõpul minetas, on nähtavasti mitu. Kas pole üks, millele on põhjust käesolevas kontekstis eriti osutada, seotud sellega, et pärast inimese täiuses ja ülluses pettumist ei asendunud isiksusepaatos siin mitte niivõrd sisemiste vastuolude, kuivõrd enesehaletsusega? Siit siis ka see valdavaks saanud allasaju kujund (vastupidi J. Krossi üleslennule), millele ma 1970. aasta luule koondportrees olen pilku juhtinud. Kõige uuem poeesia on tunnistanud sellegi ületatavaks. A. Siig värsistab «Aabitsatões»:

Kunagi kusagil toomingad
õitsesid eneseteostust.

Eneseteostus lõhnab
täna kui enese teotus.

— — — — —
Pea võid kättesse peita.
Kuhu ent käed siis peidad?
Võib-olla otsime viga
nõnda, et mitte leida?

— — — — —
Endaga hakkama saanult
ilmaga hakkama saad.

L. Hainsalu kogumiku «Siinpool Toone voolamist» kokkuvõtteks aga nendib retsensent R. Mirov: «Maailma ja inimese ebatäiuslikkus on olulisi teemasid, kuid selle käsitus on rahulik konstateering, mõtisklemine. Ei ole siin ägedat võitlemist ega meeletlikku käegalöömist. See on maailm, kuhu igal juhul igatsetakse tagasi...» Sedasama eluhoiakut toetab ka sonettideraamatu «Liivakellas niriseb aeg» lüürilise mina soovide soov võimalikult lõpuni oma tunnete puitumisele vastu seista, pidevalt, jälle ja jälle uueks sündida, igaveseks oma elujänu säilitada. J. Kaplinski viimases kogus «Valge joon Võrumaa kohale» nähakse tasakaalu olulist eeldust looduse ja inimese sisemises ühtsuses, terviklikkuses. Temagi ei soovita viimast otsida ainuüksi jätkuvusest, vaid vähemalt samavõrd ka algusest — elu on ikka ja jälle alanud sünnist. See omakorda on lubanud J. Kaplinskil 1973. aasta luuleülevaates tunnistada eesti kirjanduse jaoks vajalikuks alguseks ja sünniks J. Üdi tuleku, kes ometi on hüljanud 60-ndate aastate noorema luule isiksuse teostamispaatosest ülendunud mina-keskse luuleprogrammi, mille esindaja ta ju ka ise oli. Ja tunnistab: «Võib-olla õpetab Üdi meile, et päris tõde ei saavutata endasse üht mina püüdma sukeldudes, vaid kõigis mõeldavais vaatemängudes kõiki mõeldavaid osi läbi mängides.»

Eesti uemat kirjandust vaevab nii või teisiti isikliku elu mõtestamise vajadus. Umbritsevat maailma ja iseennast ühteliitev vaimne ja ühiskondlik täiustumistaotlus on sundinud kirjanikke avardama ja süvendama niihästi psühholoogilist kui ka sotsiaalset inimese-analüüsi. Edasise inimese-käsitluse perspektiivikus oleneb paljus sellest, missugusesse tasakaalu eri aspektid omavahel jäävad ja kui võrd suudetakse hoiduda ühe või teise lähenemisenurga ülehindamisest. Ja kas ei ole kasvanud sotsiaalse ja individuaalse alge üksteisemõistmisest eeldused ning tarve veel üheks sünteesiks?

E. Krusteni viimases lühiproosakogus on jutustus «Tark Roosi ehk mis on õnn?» Mäletate? Noored ja moodsa tehnikaga varustatud sotsioloogid sõidavad uurimiskeskuse ülesandel Sirulaiusele, et tõsiteadusliku ankeetküsitluse teel saada kohalikelt külaelanikelt vastus küsimusele, mis on õnn. Siin kohtuvad nad elujõulise ja -janulise Roosiga, kelle kõrval kõik teised on jutustuses määratud statistideks jääma. Talle ei valmista saabujate küsimusele vastamine mingit raskust: «Oh, seda õnne on olnud nii palju, et ei jõua ära rääkida.» Roosi elus, nagu selgub, on siiski olnud vähe rõõmustavat, enamikus on selle täitnud kurvad või nukkerkurvad sündmused, kuid ta leiab, et alati oleks võinud veel halvemini minna. Seejuures ei saa Roosit pidada kaugeltki vähenõudlikuks. Tema maise elu nõudmised pole sugugi väikesed, allaheitlikkusest ja loobumisest on ta kaugel. Aga ta värvikas elukäik ning loomulik maailma ja ellu suhtumine on täielikult erinev Caroliina ja eriti Caroluse utilitarismist ning tehniliku primitivismi põhimõtetest. Ja niisuguses vastandamises kuulub autori sümpaatia varjamatult mitte sugugi inimlike nõrkusteta Roosile.

Püstipäine olemisrõõm on olemuslik Jüri Tuuliku Abruka rahvale. Eriti on äratanud tähelepanu «Meretaguse asja» peategelase Malli vastupidavus, väsimatus ja sisemine tasakaal. Kirjaniku varasemast loomingust kuulub Malli kõrvale esmajoonel «Lese» minategelane.

Eesmärgikindel ja tõsikarm on M. Traadi Jaan Pommeri vitaalsus. Tema võitlus on paljus traagiline, mitmed tema ettevõtmised on juba algusest peale määratud ebaõnnestumisele. Ka teeb ta ise vigu. Ometi lubab ta karakter ja lubavad ta ülesanded käituda Jaan Pommeril ainuüksi nii, nagu ta seda teinud on.

Kogu ta elu on determineeritud. Nelikümmend aastat on «Pommeri aia» peategelane oma aia eest hoolt kandnud ja marukoortega võitlust pidanud, otseses ning

ülekantud mõttes. Ta ei saavuta kes teab kui palju ning tunnetab isegi, et näite-
lava, kus ta peab oma elunäitemängu maha mängima, on kitsas, ent ta ei kujuta
ette, et võiks olla kuskil mujal ja oma võitlemised võitlemata jätma. Jaan Pom-
meri veendumus on selge ja lihtne: «Mingi pide peab olema, ilma ei saa.» Enese-
ohverdus kuulub enesestmõistetavana ta elumõttesse, nagu kohustuski. See töötah-
teline, suure sisemise jõuga ja kriitiline inimene oskab ka pühendumisest ja kiin-
dumusest rahuldust saada, rohkemgi veel — ta ei oska selleta elada. Ta kasvab
suureks oma lihtsuses ja igapäevasuses.

«Tänaseks näib eesti kirjanduses olevat tekkinud suur igatsus tervikliku ja
vitaalse inimese järele,» kirjutab Reet Krusten «Pommeri aia» arvustuse sisse-
juhatuseks. Ta ongi ennast meile juba paljus näidanud. Ennekõike oma alista-
matust. Ja mulle tundub, et nüüd, pärast mõnda aega rõhutatult päevakorral
olnud mitmeplaanilist ja küllalt nõudlikku enesevaagimist on eeldused rikka sise-
maailma, tervikliku ja sisemise tasakaaluga tegutseva karakteri sünniks eriti sood-
sad. Vahetevahel igatsed niisugusegi inimese seltsi ja tuge.

KIRJAOSKUS • KIRJUTAMISOSKUS

Ajad, mil kirjaoskus oli samastatav kirjutamisoskusega, on pöördumatult minevikku läinud. Kunagine üksikute eelis ja kohustus on nüüd kõigi oma. Tõepoolest. Ja jäägitult. Kõik peavad selleks valmis olema. Kuni raamatu või artikli kirjutamiseni välja. Nii nagu renessansi valgustatud vaimud, keskaja õpetatud mungad või antiikaja riigimehed ja filosoofid. Kirjanikest kõigil ajastutel hoopiski rääkimata. Tõsi, midagi on muutunud. Kõnedega esinesid rahva ees vanadel aegadel üksnes väga vähesed ja valitud, valdavalt võimulolijad, sisukski mitte veenmine, vaid vemmal. Artikleid tänapäevases mõttes, eriti ajalehekirjutisi, polnud üldsegi olemas.

Tänapäeva keskmine inimene on saanud põhjalikuma ja mitmekülgsema hariduse kui omaaegsed õpetatud pead, kuid sellega ruudus, kuu-bis või veel suuremas astmes on vähenenud tema tahe (võime?) jagada teistega oma teadmisi, s. o. kõike seda, mida ta nende teadmiste baasil oma töös ise on saavutanud, omal viisil ja paremini teinud. Eks tea ju kõik ajakirjanikud, kui raske on spetsialistide (erandid välja arvatud) käest artikleid saada. Ja küsimus pole alati põrmugi ajapuuduses, millega küll end välja vabandatakse, vaid sageli just oskamatuses asjalikku, selget ja kokkuvõtlikku artiklit paberile panna. Küllalt palju on neid, kes kirjutavad püüdlilikult kokku pika, ilma igasuguse kompositsioonita — ilmekusest või veenmisjõust rääkimata — loo, mis sageli sarnaneb tehnilise dokumentatsiooniga. Praktiliselt ümber-, õieti uuestikirjutamise hinnaga saavad toimetuste töötajad neist avaldatava materjali, ent teenivad tasuks etteheiteid asjatundmatuse ning möödalaskmiste eest, samuti nagu needki, kes spetsialisti ettepanekul jutuaajamise ning kirjalike materjalide põhjal artikli algusest lõpuni tema eest kirjutavad. On ju päris loomulik, et etteantud materjalidega opereerimine eriala mitte või vähemalt mitte põhjalikult tundvate inimeste poolt ei saa lõppeda palju paremini kui helilooja katse kunstniku juhendite järgi talle ette pandud kipspead joonistada.

Küsimus pole mitte kadeduses või mingis meistriuhkuses, mis ametisaladusi kiivalt endale hoiab. Seegi on meil praktiliselt kadunud. Pealegi on samad inimesed praktilises töös, suhtes inimene—inimene enamasti kõige hoolikamad ja põhjalikumad õpetuste jagajad. Ainult et see pole piisav, see on külamentaliteet ajal, mil meie teod ja mõtted ja uuendused käivad maailmajagude vahet. Sellepärast ei aitagi enam lihtsast kirjaoskusest, eriti mitte spetsialisti paberite juurde. Sellest on vaja aru saada õpetada. Igal pool: algkoolis, keskkoolis, ülikoolis ja elukoolis.

Juba enam kui poolteist aastakümnet annab rida meie vabariigi koo­le välja trükitud almanahhe, sisuks valdavalt õpilaste kirjanduslik oma­looming, mõnel pool korraldatakse ka kõnevõistlusi — jällegi humani­taaralasi­d puudutavai­l teemadel. Nähtav tagajärg sellest on, et õpilased ei pea enam kirjanduslikke katsetusi häbiasjaks ja et toimetustesse lae­kuvad algajate autorite tööd on vormistuselt märksa kõrgemal tasemel kui aastate eest. Pole aga esile kerkinud kuldse suuga või sulega spet­si­alist­e mis tahes erialal, vähemalt mitte rohkem kui varem.

On loomulik, et väga paljud noored inimesed püüavad teatud vanuses end väljendada just kunstilise sõna abil. Kirjanikuks nad sealjuures ei saa ega soovigi saada. Kuid kellekski nad ometi saavad! Miks siis lasta tuhmuda sõnaseade soovil, kui seda oleks võimalik rakendada edas­pidises töös, kui mitte kirjas, siis vähemalt elavas sõnaski. Sellises, mis kuulajaid magama ei uinuta.

Koolide almanahhe peetakse kirjandusõpetajate ja -huviliste asjaks, kõnevõistlustega tegelevad paremal juhul veel ajaloolased. Ja ongi kõik. Kõrgemate koolide kirjandusringid tegelevad omaloomingu või kirjan­dusteoste tutvustamisega, kõnevõistlust (kui see juhtubki toimuma) kannavad ühiskondlik-poliitilised teemad. Jälle väga õige. Aga tulevane insener, maaparandaja, geoloog, botaanik, jurist, arst, isegi raamatu­pidaja peab ju ka oskama oma tööst kõnelda-kirjutada nii, et see poleks kuulajaile üksnes tüütu kohusetäitmine ja lugejale pealkirja-allkirja alusel kõrvalejätav tükk.

Suure osa inimeste puhul pole asi võimetus, vaid väljaarendamata jäänud võimetus. Kuulates neid inimesi sõprade või lähemate töökaas­laste seas, ei peaks neid ilmaski samadeks, kes puldist monotoonset, paberimaigulist teksti vuristavad või tehnilisi instruksioone artikli pähe paberile panevad. Asja tuleks muidugi alustada algusest. Ja et sõnaga tegelevad õppeasutustes ikkagi peamiselt humanitaarlased, siis jääb põ­hikoormus muidugi nende kanda. Ent sedavõrd kui põhiprobleemiks pole mitte üksnes kirjandus, vaid kirjutamisoskus kõigil erialadel, peak­sid sellesse sekkuma ka teiste erialade inimesed haridusetrepi kõigil astmetel. Miks mitte ergutada väikemeest, kes usinuse ja huviga koos­tab herbaariumi, sellest koolialmanahhis kirjutama, miks ei peaks seda tegema näiteks mudelistid, võiksid kirjutada nii sportlased kui ka need, kes suvevaheaegadel praktilist tööd teevad. Ja ka kõrgemal koolidel kuluks mõelda kõne- ning kirjatükivõistlustele nende erialasi­d puudu­tavai­l teemadel, nii populaarses kui ka teaduslikus vormis. Rääkimata artiklite taseme tõusust ja ettekannete huvitavaks muutumisest, saak­si­me siis vahest ajapikku üle ka populaarteaduslike originaal­teoste põuast.

Kirjutamis&väljendamisoskust ei vaja üksnes kirjanikud.

KAHINGUD MALEPARTIIS ISEENDAGA

Lembit Kivisaar: «Paradiisi Illu». Romaan.

«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 196 lk.

Lembit Kivisaare romaani «Paradiisi Illu» motoks on valitud kombelise hidalgo Alonso Quijano hinnang hullumeelsele rüütlile don Quijotele. See annab lugejale võtme, et hinnata iroonilises kontekstis ka fantasööri ning aatleja Paradiisi Illu muundumise lugu.

Oma peategelase hingeseisundit romaani alguses selgitab autor viitega Ingmar Bergmani filmikujundile malet mängivast Surmast ja Rüütlist. Peategelase olukord näib veelgi keerukam, sest «mängu edenedes märkamatult muutuvad mängureeglid: ratsu hakkab tegema oda käike...»

Võrdlus malemänguga tundub sobivat L. Kivisaare teose ratsionaalse konstruktsiooni üldisemakski iseloomustamiseks. Paarikümnel avaleheküljel esitatakse lugejale lõppmängu seis: vabariigi ühe humanitaarteaduste instituudi ametiredelil on jõudnud tippastmeile seltskond, keda autoritektis ühemõtteliselt iseloomustatakse kui võimuküsimustes peenemaidki nüansse tundvaid tehnokraate, kes valdavad teaduse ja juhtimiskunsti kõige moodsamaid meetodeid. Kolmikut, kuhu kuulub ka vastsest direktoriks tõusnud minategelane Ilmar Kask, ühendab peale positsiooni instituudi võimusuhetes veel «põlgus muusikat armastavate inimeste vastu» ning kahekümnenda sajandi teise poole vaimuinimese üleolek provintslikult rahvuslikust humanitaarteaduste

traditsioonist. Ilmar Kask asetatakse autori poolt psühholoogilisse situatsiooni, kus ta oma ametialase tipputõusu eelõhtul peab rekonstrueerima partii, mille tulemusena endine katusekambri elanik, idealist ja hädavares Paradiisi Illu on jõudnud etturist lippu, saanud instituudi võimukolmiku liikmeks, teaduste doktoriks, kindrali väimeheks, suvilaja autoomanikuks, kes käib vastuvõttudel ministri juures ning mõtleb töökaaslastest kui kruvikestest oma süsteemis.

Minategelase evolutsiooni tõukejõudude otsinguil on L. Kivisaar asunud keeruka kirjandusliku ehituse püstitamisele, milles põimuvad mitmed ajatassandid, vaatepunktid ning stiilivõtted. Lähtepunktiks tagasivaatele on otseküsimus: «Mis see õieti oli? ... Kas oli see toimunud mingi saatusekapriisi läbi või tulenes sotsiaalsest paratamatusest?»

Romaanist tulenev vastus sellele küsimusele võib minategelase, autori ning lugeja jaoks osutada tunduvalt erinevaks.

Direktor Ilmar Kase seisukohalt selgub, et Paradiisi Illu kunagiste vaimsete pürgimuste ning eluprintsiipide hülgamine, loobumine eneseks jääda tahtmisest oli psüühiliselt vältimatu, sest ainult nii sai talle kättesaadavaks sotsiaalne positsioon, mis lubab temal kui andekal teadlasel töötada oma võimete kohaselt. Selle lahendusvariandi raames on Ilmar Kase poolel praktilise elukogemuse loogika, mille ta seab vastu kunagise sõbra Värdi kahtlustustele karjääri motiivide suhtes: «Mis selles

on ülekohut, kui ma võitlen nende vastu, kes, ajendudes oma teadusalasest andevaesusest ja piiratusest, mind ja minutaolisi iga hinna eest takistada püüavad?» See Ilmar Kask on edukas teadlane, kelle töid on tunnustatud ka rahvusvahelisel foorumil; oma kolleegidest vaieldamatult fantaasiarikkam, erudeeritum, eelarvamustevabam, inimene, kes ka töövälises sfääris on varustatud kõigi positiivse kangelase atribuutidega: armastav abikaasa ja isa, oma teenekat äia respekteeriv noorema generatsiooni ühiskonnategelane, kelle portreed täiendavad «mõningad toimiku üksikasjad» (külakooliõpetajast ema, hävituspataljonis langenud isa, varane komsomoli astumine ning osavõtt klassikokkupõrgetest kodukülas).

Konfliktides konservatiivse, traditsioonilise humanitaarteadust esindava Mustlase ja andetu ning põikpäise moralisti Värdiga näib sellise Ilmar Kase üleolek ilme ja põhjendatud, tema elujõulisus kunagise pigilinnu Paradiisi Illuga võrreldes võiks õigustada iseendaga mängitud partiis tehtud kahinguid ka lugeja silmis. Kuid seda ainult juhul, kui lugeja vaatepunkt ühtib Ilmar Kase omaga (sellist võimalust näitab «Noorte Hääles» nr. 280 avaldatud retsensioon Ü. Kaevatsi sulest).

Peategelast n.-ö. väljastpoolt jälgiva lugeja ees koorub romaani rohkete paralleelmontaažide ning ajanihetega keerukaks muudetud süžeelel tasandil lahti ühe idealisti enesereetmise lugu. Selle sotsiaalseks taustaks on endise direktori Raudpea ajal humanitaarteaduste instituudis valitsenud kasarmurežiim ning intellektuaalne piiratus, mis viis võimeka, kuid eluvõitluses kohanematü Illu allasurutud, konfliktisesse seisuni oma vahetus keskkonnas kui ka kogu instituudi süsteemis. Illu siirad püüded end teostada loovisiksusena teaduses ja kunstis põrkuvad valitsevale rutiinile, mitmete taandumiste tagajärjeks on püsiv hirm ning sotsiaalse

alaväärsuse tunne. Objektivsete olukordade muutudes ei püüa Illu oma vaimset potentsiaali enam rakendada tõseltvõetavate eesmärkide saavutamiseks, vaid kasutab pakutud aspirantuurivõimalusi sotsioloogias — alal, mida ise peab pseudotegevuseks, ainsa sihiga end teadusemaailma positsioonivõitluses maksma panna, alaväärsusest vabaneda. Eduka teadlase medali teiseks küljeks osutub kalgistunud, oma kunagised abstraktselt humanistlikud aated minevanud andekas olupoliitiline mängur, kes halemeelse nostalgia hetkel püüab uuesti läbi elada oma kaotatud endist mina, Paradiisi Illut.

Otsustavaks L. Kivisaare romaani sotsiaalse väärtuse hindamisel kujuneb teoses ilmneva autoripositsiooni mõistmine. H.-K. Hellat näeb selle võtit teost läbivas kahes ironiiasandis: Ilmar Kase enda ironilises suhtumises nii mineviku-Ilusse kui ka oma direktoriperspektiividesse ja autoripoolses ironias minevikku meenutava Ilmar Kase suhtes. Kriitiku arvates on distants autori ja Ilmar Kase vahel «püsiv, ilmne ja taotluslik», samal ajal kui Illuks kehastumine läheb Lembit Kivisaarel «peaaegu jäagitult korda». Autori positiivset programmi seostab H.-K. Hellat teost läbivate visioonidega endise nõukogude diplomaatilise kulleri, peategelase äia Jānis Briedise kangelaslikest minevikuseiklustest Jangtse jõel, mis kangastuvat Ilmar Kasele «nagu tõelise mehisuse, loomuliku vapruse, ehtsa, jäagitu aadetele pühendumise ideaal, mille valguses veelgi madalduvad tema väiklasevõitu vihast sündinud eneseületamissund ja tühintriigidest kuhjunud kättemaksuõhin». (H.-K. Hellat, Pigilind ja veel midagi ehk pärast esimest ja üksteist tundi enne kahekümne kaheksandat eksamit, «Sirp ja Vasar» 1973, nr. 36.)

Tundub siiski, et autori ja Ilmar Kase suhe, aga ka Ilmar Kase vahekord oma eks-mina Paradiisi Illuga pole romaanis läbi viidud algusest lõpuni püsival

ja ilmsel ironiatasandil. Mida enam Ilmar Kask taastab Illus oma tegutsemisajendite algeid (allasurutud saavutusiha, hirmu- ja kättemaksumotiivid seoses Raudpeaga ja Mustlasega, emotsionaalne küündimatus suhetes Pille ja Ingega, võimumehhanismi ning isenda mänguripotentsiaali avastamine haiglastseenis ning uusaastapeo kokkupõrkes naise sugulastega), seda enam nullistub nendevaheline vaatenurkade erinevus. Selgesti ilmneb see Illu ja Ilmari enesetunde samastumisenägemuses. Teose konstruktsiooni algne printsiip: Illu ja Ilmari erinevatest rakurssidest lähtuvate elamuste ja kujutluspiltide assotsiatiivne montaaž on sellest stseenist alates põhjendamatu, seda asendab autoripoolne ümberjutustus Illu elukäigu neist sündmustest, mis on aluseks hilisemale Ilmar Kase biograafiale. Teose konstruktiivse aluse selline nihkumine muudab aga küsitavaks senise ironilise distantsi autori ja Ilmar Kase vahel: sisseelamine Illu enesetundes laieneb kaasaelamiseks Ilmar Kase elusituatsioonile, teose alguse pilges hoiak asendub koguni eeleegilise resignatsiooniga pildis Ilmar Kase kohtumisest Illu juunioriga.

Romaan lõpeb, nagu algabki, visiooniga Jangtse jõest. Hiina-nägemused, sümbolitest küllastatud katked Illu filmistsenaariumist ning romaani ekspositsiooni läbiv maali kirjeldus, kujund «valgusest, mis ei ulatugi maa peale», moodustavad romaani struktuuris tegevusliinile paralleelse tähendustasandi. Milline on selle sümboolse maailma funktsioon teoses, kas avaldub siin autori positiivne programm, nagu eeltoodud tsitaadis väitis H.-K. Hellat?

Vastukaaluks humanitaarteaduste instituudis käivale pragmaatilisele positsiooniosjale, mille võitjat Ilmar Kaske jälitavad nägemused nurgas irvitavast, tema mängu rikkuda ähvardavast tei-

sest minast, on Jangtse jõe ning filmistsenaariumi maailmas tõepoolest kõik väärtused tõsiselt võetavad. Kuid tundub sisuliselt oluline, et see sümboolne tasand on irrutatud Ilmar Kase elukäiku ja isiksust kujundavast reaalsest tegevussituatsioonist nii aja, ruumi kui ka kujutamisaadi nihke kaudu.

See absoluutsete väärtuste irreaalne maailm on Ilmar Kasele vaid põgenemisvahendiks, enda eest kaitsvaks illusiooniks. Et Illu suhe filmistsenaariumi maailmaga on analoogiline, sellele viidatakse otseselt Pille ning Illu kõneluses stsenaariumi üle.

Lõpuvisioon — ironiline nägemus mööda Jangtse jõe veepinda kõndivast Paradiisi Illust — omandab seega kogu romaani kontseptsiooni avava tähenduse. Tekib võimalus tõlgendada Illu muundumist Ilmar Kaseks kui autori üldisemast pessimistlikust kontseptsioonist tulenevat: L. Kivisaar näikse eitavat Ilmar Kase kohanemismoodusest erinevate alternatiivide reaalsust kujutatud elusituatsiooni raames.

Paradiisi Illu *alias* Ilmar Kase psüühilise evolutsiooni ohtlikkus, tema kui sotsiaalse tüübi aktuaalsus väärinuks enam süvendatud filosoofiliskunstilist avamist, teose eri tasandite ning nende vahel tekkivate tähendusoste järjekindlamat väljaarendamist. Tundub, et tabatud ainestik ning esialgselt leitud kompositsiooniprintsiip oleksid selleks võimalusi pakkunud — kui autoril oleks piisanud kunstilist sihiteadlikkust (ja ka kogemusi) nende realiseerimiseks. L. Kivisaare poolt teostatatu alusel saab «Paradiisi Illu» paigutada selliste raamatute kilda, mis oma probleemistiku poolest on jooksva kirjanduse üldpildis esileküündivalt kaalukad, kuid mille kirjanduslik tase siiski ei tõuse ületama eeskätt publitsistliku väärtusega «funktsionaalse belletristika» piire.

Marju Lauristin

KRIITIKA

JÜRI ÜDI SÕNAKUNST

Jüri Üdi: «Selges eesti keeles».
«Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 76 lk.

PROLOOG: Laduda antud 26. X 1973.
Trükkida antud 24. IV 1974.

Nõnda jõudiski «Käekäik» (1973) värskemate luuletustega varem valmis ja «Selges eesti keeles» mõju raamatute sünnijärjekorra segimiseku tõttu mõnevõrra kahaneda. Ent ei sellel ega tolle luuleraamatul olegi vist sellist pinget, väljatugevust, läbilöögivõimet kui raamatul «Detsember» (1971). «Detsembrile» annab ühtluse otsast otsani kulgev tundeline tagapõhi. Teised raamatud on vähem tundedelised ja rohkem arukad. Aga aru omadus ongi eeskätt analüüsimine, lahutamine, lõhkumine, mitte pidevuse loomine. Mõistuse mängud jäävad hõlpsamini pinnaliseks ajaviiteks, ei värba ega vapusta inimest ta viimse kondiotsani. «Käekäigus» on tarkus, teravmeel ja teravmeelitsemine saanud päriselt valitsema. «Selges eesti keeles» on veel «interregnumi» raamat; seal toimub üleminek, muutumine.

*

ANALÜÜS: Jäagu Jüri Üdi luuletustes lõpuks peale kus süda (tunne), kus aru (mõte), Jüri Üdi loomingu inspireerijaks on SÕNA. Jüri Üdi on sõnakunstnik, ta luule on sõnakunst. Paljude luuletuste sünnimärgiks on keelelõbu ja mängulust. Sageli on luuletaja leidnud mõne fraasi, mõne lause või tõenäolise lausekatke, mis on kõlalt, rütmilt või tähenduselt kas ilus, naljakas või kaval. Luuletaja on haaranud sellest ja hakanud koos sellega liikuma, on käivitanud keelemasina ja lasknud ennast keelel lihtsalt kanda, on läinud nagu läksid vesikirp või Kristus üle vee, vett mööda. Alles siis, kui liikumine juba käes, vaatab luuletaja, mis leius leida, mis suunas teda omalt poolt veeretada, mis sellest ehitada. Leitud esmavärss on tihti alles umbmäärase tähendusega, sisaldab mõne

heakõla või üldmaksva tarkusesõna, tegevusväli on piiritlemata ja täpsustamata. Käima läinud keelemasin tuletab järgmise värsirea mingi sideme ja silla abil esmavärsist, järgmise nendest, kuni viimaks säärasest improvisatsioonilisest algusest hakkab kuju võtma ja tiheneb luuletuse aine, s. o. mõningane mõte või kujutis. Siksakkideta kulgeva luulega harjunule võib sellisest alustamisest jääda esmalt liiga hüplik ja murtud mulje, värsside sidevus võib näida nõrk, juhuslik või koguni katkendlik. Aga luuletusi lahti lõhkuma hakates selgub, et sidemed on siiski olemas, selgub värsside sidestamise mehaanika. Esimehe värss loob oma umbmäärasusega üldise põnevuse, avab paljude võimaluste välja, äratav innustuse, õhutab ootuse, päästab valla liikumise. Liikumispõnevus hoitakse üleval mitmesuguste ÜLLATUSTE loomise ja leidmisega. Teine värss (fraas) kasvatatakse esimesest, järgmine eelmisest paradokside, põrgatuste, vastandamiste, äravahetamiste teel. Üllatajaks ja sidestajaks on paradoks ja põrge, vastandus ja äravahe-tamine. (Kaks ühekäelist meest on tule ääres, lk. 70; üks süda kahel tüdrukul on paha, 40; Kui liigutavad naelutavad pilgud, 20; Me laualinad nurmedel on pleekind, 59; mõni õige väike oma-meestemõrv, 51; näljahädapidur, 50.) Traagiliste (ja ikka üllatavate) vastandamiste abil luuakse pinge ja sisemine liikuvus ka staatilise (ja sümmeetrilise) ehitusega luuletuses «Võõras maa»: tuuline — ja rahu kadunud, luiged — aga mustaks muutunud, inglise park — aga muru pügamata, marmorist armumis-jumal — aga armujad on vanad, purskkaev — aga kaevud kuivad... «Avatud laul» on ehitatud sama laadi vastandusele (Ei vasak käsi tea, mis tegi parem, 69). Sageli sünnib järgmine värss või värsipool eelmisest selleks, et luua eelmise värsi mingile sõnale või elemendile vastumäng, opositsioon; näi-

KRIITIKA

teks: Kui teistel lastel oli mängumuru/ siis mulle seda asendas parkett (teised — mina; muru — parkett); igaühel mustad noodid/ lumivalged voodid (must — valge); hirmul on suured silmad/ ja kokkusurutud suu (suur — väike; avatud — suletud). Ära vahetatud või muudetud tähendusega sõnadest (mu kõrvakäigus sibas helihark, 38) on elegantsem üllataja kahe- või mitmetähenduslikku asendisse jäetud (peidetud) sõna, näiteks: ei ole lõppu raamatute riul (riid ja riul); heldus päike on loojas/ loojasse tõmbunud (loojas ja Looja); leetrid põetud nägin äkki olen Rõuges/ mustas Rõuges maeti Haanja mehe naist. Sõna üks võimalik tähendus mängib teise vastu. Ent see pole eriti viljakas võte. Korduval lugemisel luuletus vaesub, sest üllatus tuhmub. Viljakam ja sisukam on üllatamine nii, et järgmine värss mängib tervenisti kogu eelneva värssi vastu. Ühe värssiga tekitatakse ja suunatakse ootus, teises peitetakse ootust, pakutakse ootuspäratu jätk, tekitatakse uus ootus, lahendatakse uuesti ootuspäratult. Nii näiteks alustab Jüri Üdi üht luuletust (46) nõnda:

kui ma märkan alasti naist
kas unes ärkvel või pildil

(Loomulikult hakkab ma juba seda naist nägema, ent tema:)

mu pilk langeb otsemaid

(Ah nõnda, ta on vooruslikum, ta ei vaata!)

ühte kohta

(Soo, tunnistab ikkagi üles!)

ta abaluu all

(Ei, ei usu, nüüd valetab!)

nii ainiti vaatan just sinna

(Kahtlen, kas ...)

ja ainult sinna ma vaatan

(Niisiis, nojah, sinna, abaluu alla.)

Siin lõpeb üllatamine, luuletus on saavutanud täiskõrguse ja täishoo, lugeja on välja lubatud labürindist, tema pöörakud ja pörked vastu klaasvaheseinu on lõppenud, ta on vaba, ta saab minna otseteed edasi. Kõige peenem on, kuid kõige segasemalt võib üllatada võte, kus ühes värssis poolelijääv fraas või mõte siiratakse (eriti kirjavahemärkidega luuletuses) järgmisse värssi ja lõpetatakse seal nõnda, et eelmise värssi algset tõlgendust tuleb osaliselt korrigeerida. Näiteks värssides: Me teeme, teeme ümber oma elu/ üht hiigelmüüri inimtihedat (24) on antud võimalus mõista algul, et «reorganiseerime» oma elu, siis aga, et ehitame mingit müüri. Ent seegi peen võte on kulumiskartlik. Kõige sõmerjamad ja lagunenemise-püsimise piiri peal seisvad luuletused on saadud, kui keelemasin on värsside sünnitamisel-tuletamisel haaranud sidujaid sõnu mitte vastandsõnade ega ka ühes kõlavoos vilksavatest sõnasugulastest, vaid mingitest kaugeimatest-kaudsematest kokkukuuluvustest. Luuletuskogu kõige esimene salm

võta pikksilm. oota pikisilmi
ja siis tunnend kahanemas kuid.
siis on aega, siis on valgeid pilvi.
musti kleite. pärgi lilletuid

on loogiku vaatevinklis üsna nadi ja mõttevaene, hingeliigutuste uurijale aga küllalt «loogiline» ja aktsepteeritav. Pikksilm ja pikisilmi võivad ühte värssi kokku juhtuda selgest keelelõbust. See on algus. Pikksilm tuletab taevakuu. Taevakuu meenutab kalendrikuu võimalust, see omakorda aega kui niisugust. Kuu viitab ka pilvedele. Ajale ja valgetele pilvedele vastandub ajatu ja must, see on surm, see ongi must kleit.

KRIITIKA

Ja pärjad. Jne. Jäägu siin Jüri Üdi luuletehnikat ilmestama säärane luuletus:

väljas lõomab juuli
õhus lendab vikat
suures südalinnas
elab Rubanovitsch
oma lapsepõlves

ajasin ma ringi
varajasel ajal
kohviveski vänta
see fajansist asi
kõögiseina küljes

aga meie hoovis
rippus õudne kuu

*

HÜPOTEES: Nii nagu Jüri Üdi luules vastanduvad sõnad ja värsid üksteisele, nii vastandub ka luuletaja ise peaaegu alati millelegi maailmas. Opositsioonisuhete tõttu pole juttugi asjade kokkukulamisest; terav piirjoon jääb kõikide asjade vahele. Võib tekkida koguni mulje, et luuletaja on kas puhas iroonik või mässumees. Iroonik vaatab ja naerab ülalt alla; ta on üleoleja. Lõomamees, mässaja naerab alt ülespoole; ta on allajääja. Jüri Üdi vastandub oma objektile või vastandab oma objekte kõige sagedamini ühisel tasapinnal; ta on kõrvalseisja. On küll kauguste vahe, on üksiolek, on ärrituvus, kuid see pole kõrguste vahe, puudub hinnang, puudub väärtuste vahe. Kõik on oma asendi ja ülesannete tõttu eraldi ja üks, ent oma väärtuse-väärituse läbi samaväärsed. Subjekt ja objekt, sõna ja Sõna — kõik ühinevad sellel tähendus-tasandil, kõik sulavad kokku. Kõik sõnad seisavad luuletaja keelemasinas kõrvuti ja läbiseigi ja on võrdväärsed. Pole seal väljavalitud sümboleid ega märksõnu, luuletaja sõnastus on ses mõttes «infantiilne», lapselik. Lapseliku tooni lisavad Jüri Üdi keekekasutusse ka need ikärsitud värsid, kus on tegemist «vigase» rütmikaga, s. o. lõhu-

tud, segiaetud, pauside rütmiga ühe luuletuse või ühe salmi piires, kus näeme «grammatilisi metafoore», möödaminemisi õigekeelsusest, ühildumise ühtlusest ja heast toonist (näiteks: iga särgike värskest pestud/ paelake triigitud/ lapsed istusid nagu kästud/ näis kuhu liigitud) jne. Keeletarvituse selleski osakeses ilmneb seesama väärtuseline ühtlustumise või «demokratiseerumise» tendents. Jüri Üdi luule kõnekeelsed väljendid ja argikeele sõnad ei torka üldiselt millegagi silma, nad ei ehmata ega häiri, nagu ehmatab või pahandab, kui aimad kirjutajat ennast «roppust» nautivat, sest, vastupidi Jüri Üdile, teeb ta ise suurt vahet madalate ja kõrgete väärtuste vahel. Need kõnekeelest tuttavad elemendid ei muutu Jüri Üdi luuletustes prosaismidekski, sest kõnekeele elementide kõrval kasutab Jüri Üdi mingit elegantse, luulelise või literatuurse maiguga inversiooni. Loomuliku sõnajärje rikkumine annab üsna labaselegi lausele mingi üllatava joone, luulelisema lennu. Nõnda meenutavad Jüri Üdi mitmed luuletused filmi-Chaplinit, kelles ka kõige armetumates oludes paistis midagi teist: pühapäevaseimat, ülevamat või «luulelisemat». Ent tuleb korrata: põhiolu ei seisne sõnajärjes, vaid sõnade ja asjade väärtustamises.

Jüri Üdi värsid on ilmunud aastatel, mil eesti luule on jõudnud «südameluule» romantilisest ajastust «kiretu ja aruka» luule positivistlikku ajajärku. Kõik see, mida romantiline tunne tahtis ühendada, langeb järk-järgult analüüsiva, lahutava mõistuse parodeerida, travesteerida ja muidu töödelda. Kauniskirjanduses sai see arengusuund käegakatsutavaks Enn Vetemaa «Kalevi-poja mälestuste» ilmumisega, tänapäeval on see laine ära uputanud Eestimaa kirjanduslike ja mittekirjanduslike ajalehtede nutunurgad. Käiks nagu mõistuse mäss kõige ebamõistliku vastu. Käiks nagu kultuuri eelmistest kihistustest pärit «pseudoväärtuste» lõhku-

KRIITIKA

mine või parandamine. Siin tekib eetilise moment: kas nii saab ja tohib. Ilukirjandusest pärit reministsentside ja vihjete ja motiivide kasutamine kuulub ka Jüri Üdi poetikasse. Sama küsimus, kas tohib või ei tohi, ulatub ka siia. Tohtimise kasuks kõneleb see, et geniaalsed sõnakunstnikud on alati kasutanud olemasolevaid süžeesid ja pärimuslikke vorme ning elemente, kõnelemata suulisest rahvaluulest, mis ainult tänu pidevale edasiandmisele ja regeneratsioonile elada saigi. Tohtimise vastu kõneleb juurdunud kujutelm autoriõigustest ja kunstist kui omandist, hardus kõige loodu ees. Näib, et moraalne risk püsib niikaua, kui endise teose, süžee, värsi, fraasi, elemendi tähendus ja väärtus püsib veel elavana, moraalset probleemi pole, kui endine sisu ja väärtus on kas täielikult või praktiliselt tühjenenud, kadunud. Ei tohi ja tohib ehk alalhoidlikkuse ja lammutamise tendentsid ilmestavad kogu keeleühiskonna arengut. Aja jooksul ja pidevas käibes lähenevad mõned eri sõnad üksteisele, moodustavad püsivaid grupe — klišeesisid, vormeleid, fraase, mida tunnetatakse ja tarvitatakse kui jagamatut üksust. Lõpuks muutuvad need vormid kohmakaiks, kaotavad tulevõlvedele algse tähenduse või üldse tähenduse. Siis antakse neile uus tähendus, võetakse käibesse uuel moel, või lõhutakse taas algosadeks. Praegune keeleeluvus ühiskonnas ja sõnakasutuse nihked sõnakunstis on tõenäoliselt etapilise tähendusega. Jüri Üdi analüütiline keeletunnetus kuulub siia juurde. Tema luules on kõnekeelest võetud lööksõnu, vanasõnu, väljendeid, kõnekäande, kunstluulest pärit motiive, värsse, kujundeid, ent nad on vabad endisest tähendusest ja väärtusest, sageli on nad ainult kõlad, millele tuleb uus tähendus alles anda, ent see nõuaks luuletajalt võimsamat sünteesi-impulssi. Lagundav-lammutav stiihia on Jüri Üdi keeletunnetuses valdav. Lihtne on tal kõrvaharki näha lingvistiliselt pooldu-

nuna ja selle kaudu siirduda sõnasugulase — helihargi juurde ja asendada ühe elemendi sarnasuse tõttu üks teisega. Ja kõnekeele elemente kasutab ta vabalt, akrobaatiliselt, kõnekeele suuremaid sünteesi — selle kaanoneid ja retoorikat — omaks võtmata, nagu seda on teinud mõned teised (Siig, Iso-tamm).

Jüri Üdi luuletajamina vastandumine maailma asjade enamikule on ilmselge. Ent tähendada tuleb, et see vastandumine on nähtav peamiselt aru aurudes, kriitilise ja skeptilise mõistuse viljades. Kas ka süda kõigele vastu seisab või on sel oma salasidemed olemas, ei tule esialgu nähtavale. Emotsioonid on jäetud varjule, sõnadel on kanda teine funktsioon. Ent Jüri Üdi sõnakunsti vaadates ei tohi unustada võimalust, et see luule polegi puhas luule, paljas sõna, vaid luuletus võib olla ainult laulu sõnaline pool, ja laulu (luuletuse) täielik elusus ja terviklikkus saab võimalikuks ainult muusika abil, mis seob ja ühendab omalt poolt sõmerjad, püsimise-lagunemise piiril seisvad sõnad ja salmid. Muusikas, laulus saavad ühendatud ka need, mida sõna lahutab. Laululikkuse, muusikalisuse moment luules pole midagi tavatut. Muusikat on taga ajanud Juhan Liiv ja Paul Verlaine. Visnapuu ja Rummo luules on meloodia värsides, sõnades kõigile tuntav. Jüri Üdi luule keel pole nii «vokaalne», muusika pole sõnas, muusika jääb sõnade taha. Et muusika jääb sõnade taha, on Jüri Üdi luule «sünnipärane» laululikkuse tegelikuks tõestuseks vähe, ainult mõned reministsentsid ja motiivid laulusõnadena käibel olnud väärt- (Koidula, Liiv jt.) või tarbeluulest. Paljude luuletuste nägelike osade rahutu rabe seostus meenutab aga väga paljutähendavalt dokumentaalfilmi, mille kõige sidumatamadki pildid seotakse muusikatausta abil emotsionaalseks tervikuks. Ent siin lõpeb ka ühe positivistliku arvustuse piir.

APPENDIX: Vaatamata jäävad mitmed asjad, mis viitavad sinna ja tänna, eksistentsi ja transtsendentsi. Vaatamata jäävad, kuidas seistakse surma ees, hirmu ees, surematuse ees, lõpma-

LÄBIVALGUSTATUD VARJUD

Ly Seppel: «Varjuring ümber tule». «Eesti Raamat», Tallinn, 1974. 112 lk.

Ly Seppeli esikkogu («Igal hommikul avan peo») tiitellehel on ilmumisaastaks märgitud 1965, kuigi raamat kuulub kassetti «Noored autorid 1964», järelikult on luuletaja kümme aastat vaikinud. Selle ajaga on autor välja kujunenud (kindlasti mitte lõplikult), tema luulemaailma piirid selgenenud ja looming individualiseerunud.

Juba debüüt oli heatasemeline ja töotav. Vahepeal oli Seppel pikemat aega eesti luulepildist eemal ja tema teine luuleraamat osutus viimaste aastate üheks üllatavamaks taasavastuseks.

Rõõmustab Ly Seppeli luule aktiivne hoiak, mis on meeldivaks vastukaaluks sageli esinevale passiivselt konstateerivale suhtumisele. Tundeintensiivsus ja mõttekontsentratsioon lausa sunnib autori probleemidele kaasa elama ning ahvatleb endagi jaoks lahendusi otsima.

Avalaulust, mida ka luuletaja kreedona tõlgitseda võib, õhkub lausa underlikku elamisrõõmu ja -tahtmist. Siin on isiksuse «omaelamise» ja kartmatute otsingute

«Loogelda vastuvoolu / avasüli ja kahkvel, / iga kääru ja koolu / teadmise-tundmise tahtel»

ning valiku otse ekstaatiline jaatamine:

«Valida vähe või liiga palju: /olla korraga vesi ja kalju./ Tuuletargaks või veidrikuks. / Tulgu mis tuleb, on lahti uks!»

Võimalusi on palju, valik seab alternatiivide ette, ja hoolimata kõigest väldib autor kuldset keskteed, mida deklareerib esimese tsükli pealkirigi: «Valida vähe või liiga palju».

KRIITIKA

tuse ees, armastuse ees, kaose ees, isa ees, ema ees, ja kes on see laps, see poiss, need tõrjutud olekud, need korduvalt heastuvate kellegite imelikud valused varaküpsed lapsepõlved selles raamatus.

Hando Runnel

Determineerivad stiihiad tekitavad oma paratamatusega paratamatult nukrust — «Vaevatud paju aeleb», kartliku valikuoostust ja rahulolematust iseendaga — «See oli üks küla talgutrall».

Siiski on autori üks telgprobleeme just valik — teadmatu ja tundmatu ootus, kartlik valikuoostus («Rehalavä-ravad ristseliti»): Kindlalt hea on ainult lapsepõlv, kuhu «lendab ja lõhnab liiv».

Seppeli metafoorse «valiku» all ei tule mõista mingit metafüüsilist tahtevabadust. Tema «valik» on küll isikupärane, kuid indiviid on perekonna, hõimu, rahva, keele esindaja, põlvkonnade järjepidevuse kandja. Kõik kor-dub teatud viisil ja ajal tsüklilises lõp-matuses. Minevik teistub olevikus, ole-vik tulevikus ja tulevik minevikus. (Ratsionaalsel tasandil võiks seda pri-mitiivselt põhjuslikkuseks nimetada.) See on omamoodi geneetiline mälu, hõimutunnetus («Kuuseokaste maitse», «Ema eemaldub üha», «Suure pere ema olla»).

Hõimu-metafoor on muidugi avaram sõna otsesest tähendusest. Siia mahub pere, rahvas, tavad ja muu, mis seon-dub rahva või ka üldinimliku kultuuri ja tsivilisatsiooniga:

Hõim ei ole minu
mina ei ole hõimu
keel ei ole maa ei ole
nemad teevad minu enese omaks
nemad maa keel ja meel teevad
ennast mulle
omaks
toon oma lapsed taas
lõpmata algusse

Luuletaja tunnetab inimese ja tema loodud kultuuri ühtsust, arengupidevust.

Õeldakse, et veetilgas peegeldub meri, analoogiliselt võib öelda, et hetkvõttel näeme maailma terviklikkust — kord sünkrooniliselt — «Kõik pesu kuivamas õues», siis diakrooniliselt — «Uste rodu avaneb üksteisesse». Ja ikka ja jälle tajume elu kontinuiteeti — «Lähedaste puudutus», «Ujusin üle maa-aluse jõe» — ning teravate piiride puudumist olnu ja oleva-tuleva vahel. Siit ka paradoks: «Varjuring ümber tule / rahvaring ümber tuleaseme».

Ly Seppel püüab tabada inimese terviklikku olemust, tema mineviku-oleviku-tuleviku vahelisi katkematu ja määravaid seoseid, piirdumata seejuures üksnes lähiskultuuriga (hõimuga). Viimast vaadeldakse vertikaalselt, mineviku-tuleviku läbipõimumise ja üheaegse eksisteerimise liinis. Horisontaaltelejeks on kogu inimkonna ühtekuuluvuse tõdemine, üldinimlike seoste adumine. Autor ei tee kõlavate sõnadega järeldusi, ei kasuta triviaalseid kujundeid, mis selliste teemade puhul kerged tulema. Ta ei ratsionaliseeri, s. t. ei ahenda oma luule sisu, vaid leiab avarale teemale ka avaraid kujundeid. Poeet nagu ühendaks inimese ja maailma õhkõrna aimusega ning arendab siis neid seoseid edasi. See on intuiitv-loogiline protsess. Võib-olla on see nagu köitest rippisilla ehitamine üle kuristiku põhjas voolava jõe: kõigepealt lastakse noolega üle peenike (intuitsiooni)niit, millega siis jämedamad kandekõied üle tõmmatakse. See käib kõigepealt luule kui kunstiloomingu kohta. Ent luulest, nagu üldse kunstist arusaamisel etendab tähtsat osa intuitsioon, millele pärast võib järgneda enam-vähem ratsionaalne interpretatsioon. Viimane annab

ainult ühe võimaliku tõlgendusaspekti ja on seetõttu paratamatult vaesem ega ammenda teose ülejäänud mõistmisvõimalusi.

Keelest kirjutavad luuletajad harva. Ly Seppelile pole keel ainult väljendusvahend, vaid midagi rohkemat: «keegi kolmas on juures / ilmiõpmata / keel» («Hei ütlen»), samuti «Tähenduste pehme sädelus», «Istutan endasse sõnu nagu kapsataimi», «Keel nagu portselanserviis». Keeleski ja keele kaudu teostub eespool käsitletud järjekestvus, keel säilitab seostumisi, ja võõra keele sõnadki «tulevad omad ette».

Autor on palju ringi rännanud, mitmeid keeli ja rahvaid tundma õppinud. Need muljed on tema luuleski, nii otseselt kui kaudselt. Onneks ei kohta me selles raamatus riimitud reisireportaaže. Eks peaski möödas olema see aeg, mil nad luulekogusid täitsid, sest rütm ja riim on luules niisama vajalikud ja niisama ebapiisavad kui maalikunstis joonistusoskus.

Ly Seppeli kogus näeme ka väliselt eksootilist (meie jaoks) maailma, mis seestpoolt vaadatuna õieti omane tundub:

«lind laotuses kaamel kõrbes / mees naine ja laps / Labradoril Karakorumis / on üks oma armetuses / üksi oma armastuses». Maailm on erinevustest hoolimata homogeenne. Sellest lähtubki poetessi, ma ütleksin, integraalne humanism.

Lugedes kütkestab adekvaatne vormi- ja tundetäpsus. Puuduvad liigsed sõnad ja venivus. Võluv ja mõtlemaahvatlev on uudsel mõjukas kujundiloogika.

Lõpuks. Palju on ilusasti kujundatud raamatukaasi, aga harva nii sisulähedast kujundust kui J. Klõšeiko oma.

Astrid Reinla

RINGVAADE

KROONIKAT

Möödunud aasta novembri lõpus toimunud Eesti NSV Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni üldkoosolekul vaeti nädalalehe «Sirp ja Vasar» tööd. Ettekandega esinesid toimetaja E. Lõbu ja toimetuse kirjandusosakonna juhataja E. Maremäe. Toimetuse töö ja kirjanike endi kaasalöömise osas ütlesid sõna sekka N. Andresen, V. Beekman, A. Hint, K. Kurg, R. Rimmel ja H. Suislepp, samuti «Sirbi ja Vasara» toimetaja asetäitja, parteiorganisatsiooni sekretär H. Kermik.

Koosolekul kuulati ka Üleliidulise Autoriõiguste Agentuuri EV Osakonna direktori A. Obergi informatsiooni osakonna tööst.

Detsembrikuus toimusid kaks seminarõppust. 3. detsembril rääkis TRÜ õppejõud E. Raska noore kurjategija olemusest. Ettekanne põhines sotsioloogilisel uurimisel ja tekitas elava arva-

mustevahetuse. Filosoofia osast tänapäeva ühiskonnas vestles 18. detsembril filosoofiadoktor J. Rebane.

2. ja 3. detsembril korraldati EKP Keskkomitees vabariigi loominguliste liitude ja kunstiasutuste parteiorganisatsioonide sekretäride kahepäevane seminar. Ettekandega «Loominguliste liitude ülesanded seoses NLKP Keskkomitee otsusega «Tööst ideoloogiakaadri valikul ja kasvatamisel Valgevenemaa parteiorganisatsioonis»» esines EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja O. Utt.

18. detsembril Kirjanike Majas korraldatud vestlusringis, mida juhtis Arvo Valton, olid arutluse objektiks sadiminähtused, nende käsitlemine kirjanduses üldse, sealhulgas eesti kirjanduses.

LUULEPLEENUMI MÄRKMİKUST

Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse laiendatud pleenum 11. detsembril oli keskendatud tänase eesti luule probleemide vaagimisele. Nii V. Beekmani avasõna, K. Kure põhiettekanne kui ka H. Suislepa kaasettekanne olid üldistavat laadi, piiritledes luule situatsiooni, põhimõttelist tõstatasid ka R. Rimmeli, J. Põldmäe ja U. Lahe sõnavõtt.

Elu ja luule vahekorra arutamisel sai üheks mahukamaks küsimus, kuidas luulele läheneda. Luulet ei tohiks vaadata suletud alana. Vahekorras eluga nähtuvad tänases eesti luules samad suundumised, mis iseloomustavad kogu eesti kirjandust, nende hulgas väärtuste omakstunnistamine ja psüühika kujunemine oluliseks teemaks; aja ja ajaloo üldistav-filosoofiline käsitlemine ning eri aegade kõrvutamise isiksuse probleemi esiletoomiseks; olukorradadesse suhtumise ja maailmapildi probleemse rõhutamine, kusjuures autor saab teose tegelaseks ja teos ta otseks eneseväljenduseks; püüd nähtuste seletamise asemel orienteeruda nende sisemehhanismi esitamisele; püüd mitte niivõrd avada n.-ö. fakti, nähtuse-

sisest draamat, kuivõrd faktisse suhtumise draamat, kusjuures teos on selle draama dokumendiks; eneseväljenduse, isiksuse avaldumise pinnal seoste, suhtumise, intensiivsuse, voolamise, tervikkuse esteetika väljakujunemine; püüd luua erilist kunstikeelt, mis argikeelest erinedes seda (ja seeläbi lugeja isiksust) stereotüüpidest vabastaks, tervendaks, ergastaks. (K. Kurg.) Kirjandusprotsessi omakorda kujundab kunsti situatsioon kiiresti muutuvus teaduslik-tehnilise revolutsiooni maailmas, mida iseloomustavad teravad konfliktid, dramaatilised psüühilised kollisioonid ja pingeline teadlasepiinade õhkkond. (V. Beekman.) Kunsti jaoks on oluline arusaam, et teadmiste saamine iseendast progressi ei too, vaid viimane on seotud ka teadmistega kaasnevate väärtuste omastamisega. Füüsikute ja lüürikute vaidlus on nii või teisiti kestnud läbi sajandite ja kestab taas teisenenuna edasi. Tänapäevane aga on iseloomulik, et peale looduse tundmises ilmnenud valgete laikude kõrvaldamise huvi on tugevnenud huvi saada lahti valgetest laikudest inimese tundmises. Inimesega te-

RINGVAADE

gelevate teaduste, inimtegevuse süsteemina vaatlemise ja mitmete humanitaaralade tähtsustumise ajal on tähtsustatud ka kunsti osa inimese uurimisel. Kunsti iseärasuseks on aga ajaloost tuntud romantiline vastukaja ratsionalismile. (K. Kurg.) Siit arenes eesti nüüdisluule tendentside hindamise teema. Ajastul on oma sissemine loogika, eri kunstiliikide ühijoonetes avaldub ajastu stiil, peegeldub hetke sotsiaalpsühholoogiline taust. (H. Suislepp.) Luule tänapäevanus, ta sotsiaalne tähenduslikkus ei avaldu otseses sõltuvuses teaduslik-tehnilisest revolutsioonist, luule osaleb selles omal spetsiifilisel viisil, mille üheks ilminguks on ka nn. igaveste teemade esilekerkimine. (V. Beekman.) Tõeliselt sotsiaalne on see luule, mis omavahenditega aitab kujundada inimest, keda me nimetame harmooniliseks. (H. Suislepp.) Niiivne oleks igaveste teemade all mõista looduse ja armastuse mehaanilist ülekirjutamist; igaveste teemade tänapäevane sisu eesti luules avaldub ulatuslikult arendatud mälu teemas, väärtuste omandamise, isiksuse kujunemise probleemid. Kirjanduse sotsiaalne tähenduslikkus ei avaldu lihtsalt teemades iseendast, vaid nende suhetes eluga. Ouline pingekeks eesti luules on küsimus, kuidas olla jääja (elususe, inimuse, loomingulisuse ning väärtuste edasikandja) ja mitte möödasõitja. Paremata osa eesti luulest iseloomustab igaveste teemade ja aktuaalsete eluprobleemide ühtsus. (K. Kurg.) See, mille vastu kirjandus tervikuna paistab sihitud olevat — fragmentaarsus ja tehnilikkus — on siiski tunginud suurema kultuuritendentsina ka tänasesse eesti luulesse. Märgatav on siin inertsete, oma näota värsside tulv, mille puhul võib tegu olla lihtsalt ande või vastutustunde puudumisega, keerukamal juhul aga teadliku minimalismi-programmiga, negativismiga kõige suhtes, mis seotud tehnika ja tsivilisatsiooniga. (V. Beekman.) Rahulolematust seletub osalt sellega, et mahukas osa luulepildis on viimasel ajal täita olnud vähesed kunstilised ja sotsiaalsed kogemused debütantidel. (H. Suislepp.) Küllap on põhjuseks ka see, et luules kuulutatavad väärtused pole elus tegelikult omandatud, sügavamast kogemust asendab mood, valu asendab disain. Miks isiksuse kujundamise probleem mõnikord asendub virisemise ja realiteet läbikogemata, arvatavate idüllidega, seletub vahel just siis, kui seda elukogemuste pinnal vaadata. (K. Kurg.) Tehislikkuse probleem ei

kattu eri laadidega. Eri laade ei tohiks absoluutiseerivalt üksteisele vastandada või üht teise taustal, erineva esteetilise lähenemise korral iseendast tehnilikku kuulutada. Autori loomingu hindamine saab tasakaalukas olla ainult kirjandusprotsessi, kunsti situatsiooni, eluprobleemide taustal. (K. Kurg.)

Eri suundumiste kõrvutamisega seoses tuli korduvalt kõne alla luulekriitika. Osalt on kriitika vajakajäämised seletatavad sellega, et puuduvad kutseelised arvustajad, valdavalt tegeldakse kriitikaga muu töö kõrval. Oma osa etendab ka mitmesuguste filosoofia ja kirjanduse uudisteooriate ebapiisav tundmine. (H. Suislepp.) Kui humanitaariteadusi praeguses tempos ja eelistatult edasi arendatakse ja kriitika senise arengutempo juurde jääb, pole võimatu, et kirjandusteaduse ja kriitika vahel kujuneb teatav lõhe, mõistmatuse. (J. Põldmäe.) Küllap on teatav analogia kirjaniku ühiskondliku asendi ja kriitiku ühiskondliku asendi vahel; tehnilik tundub mitte ainult mõni osa luulest, vaid ka luulekriitikast, mis kuulutab juhutõdesid, mille taga pole kindlamat esteetilist hoiakut, tahet või oskust luulepilti ja kultuuriõhkkonda kujundada. (K. Kurg.) Mõistagi oli pleenum määratud otsima ka vahendeid luuleilma kujundamiseks. Mitte ainult üleliidulise luulepleenumi lähenemist, vaid ka luule olukorda arvestades oli pleenumi kokkukutsumine vajalik. Küllap oleksid kongresside vahaajal vajalikud kogu kirjanikepere saagedamad kokkusaamised põhiliste kirjandusprobleemide ja kirjanduselu korraldamise arutamiseks. (U. Laht.) Luule ei ole lihtsalt luule, vaid ka poliitika: on vaja suuremat vastutustunnet ja nõudlikkust üksteise suhtes, sest ka see kujundab luuleilma. (R. Rimmel.) Tiendamist vajavad liidemed noorte annete ja Kirjanike Liidu vahel: ilmselt oleks otstarbekas lülitada noortesektiooni esindaja Kirjanike Liidu luulekomisjoni koosseisu. (H. Suislepp.) Järelikasvu probleem on laiem kui kirjanduslike annete probleem. Märgatavalt kujundab kirjandusele lähenemist kirjanduse õpetamine koolis, mis praegu ei rahulda. Kas poleks vajalik välja anda kirjanike ja kriitikute koostatud nüüdiskirjanduse tutvustusteos või loominguiline aabits? (K. Kurg.) Luulekriitikat on küll manatud, siiski puudub täpsem ülevaade selle olukorrast. Oleks tarvis lähemal ajal korraldada luulekriitika arutelu. (H. Suislepp.) Rohkem tähele-

panu oleks vaja pöörata kriitikute töö organiseerimisele. Kas poleks sammuks sinnapoole, kui moodustada kriitikute grupp, kes lühikese ajaga valmistaks

ette raamatu eesti uuema kirjanduse käsitlusega. (K. Kurg.)

Pleenumil tõstatatud küsimused väärivad edasist arutamist.

EDUARD ERTIS 60

Ega vist leidu kuigi palju neid inimesi, kes oma sünnipäeva võivad tähistada jaanuarikuu esimesel päeval. Eduard Ertis on mees, kes seda võib teha ja uut kalendriaastaga ka omaenda elus uut aastat alustada.

1975. aasta 1. jaanuril tegi Eduard Ertis seda kuuekümnendat korda, ja nagu ta ise ütleb, olevat ta siiani uusaasta piduliku vastuvõtmise varjus vaikselt lipsanud aastast aastasse ning kõik olevat ilusasti läinud.

Seekord tal enam siiski nii libedasti ei lähe, sest kuuekümmes on mitmes mõttes omamoodi saatuslik daatum. Kas või selle poolest, et inimene on niisuguse piiritulbani jõudnud, kus teistel tema kohta (ja temal iseenda kohta) tuleb midagi öelda. Kuigi see daatum meie maal on keskmisest vanusetasemest tervenisti kümme pügalat madalamal, on 60. piiritulp kõigele vaatamata selleks kriitiliseks jooneks, kust inimese tee, mis seni ka ülesmäge või siis paralleelselt liikus, hakkab tasapisi allapoole vajuma. Seda on küll mõneti ebameeldiv (ja võib-olla isegi ebaviisakas) juubelijutus rääkida, kuid käesoleva kirjutise autori puuduseks on alati olnud halb komme, et ta oskab väga kenasti meepotti tõrvatilgaga rikkuda. Sellepärast lisab ta öeldule veel juurdegi, et meie maal on ka meeste pensionile mineku aeg just... Aga võtame siiski sõnal sabast kinni ja jätame ütlemata!

Tänane juubilar on sündinud väikeses eesti asunduses Smolnikus nüüdses Pihkva oblastis Oudova rajoonis. Siinjuures tuleks kohe täpsustada, et praegu Smolnikut enam ei eksisteeri: saksa okupandid põletasid asunduse 1943. aastal täielikult maha. Smolniku mahapõletamise tragöödia on E. Ertis kirja pannud jutustuses «Järvetagused» ja avaldanud «Loomingus» 1946. aastal.

Sellega olen andnud lugejale mõista, et tänase juubilari näol on meil tegemist ka kirjanikuga.

Eduard Ertise isal Juhan Ärdisel oli Smolniku asunduses pool talukohta, mis oli enne Esimest maailmasõda Venemaa Põllunduspanga vahendusel järeelmak-suga ostadud. Juhan Ärdis võeti reamehena tsaariarmee, sai sõjas haavata ja pääses 1917. aasta veebruaris pärast

paranemist koju. Hiljem sai temast kolhoosi «Kiir» tööesrindlane, keda märgiti üleliidulises ajakirjanduses. Leningradi eesti kirjastuses ilmus Juhan Ärdisel isegi eestikeelne brošüür «Õnn on olla stahhanovlane» (kirjanik O. Maddissoni kirjanepikus).

Poeg Eduard, kelle perekonnanimi oli vahepeal vene keele vahendusel Ertiseks muutunud, lõpetas neljaklassilise eesti algkooli ja seejärel Oudova seitsmeklassilise venekeelse kooli, astus 1931. aastal Leningradi Eesti-Soome Pedagoogilisse Tehnikumi, mille lõpetas 1934. aastal. Samal aastal määrati noor pedagoog eesti ja vene kirjanduse õpetajaks Trutnevo seitsmeklassilise eesti kooli, kus ta töötas kaks aastat.

Kuid Eduard Ertis ihkas enamat. 1936. aastal astuski ta Leningradi Riikliku Ülikooli klassikalise filoloogia osakonda, mille lõpetas 1941. a. juunis. Rööbiti oma põhialaga (antiikkirjandus ja keeled) käis ta kuulamas soome-ugri osakonnale peetavaid loenguid (D. Bubishi, E. Lemberg-Jakubinskaja jt.).

Leningradis õppides külastas E. Ertis tihti V. Kingissepa nimelist Eesti Haridusmaja, kus toimusid eestikeelsed teatrietendused, proletaarsete kirjanike koosolekud ja mitmesugused teised üritused. Seal kuulis ta sagedasti Hans Pöögelmanni, A. Rannaleedi, K. Treini, V. Juhkumi, P. Meiseli, F. Kotta, L. Saartsi jt. esinemisi, aga ka Eduard Sõrmuse kontserte.

Eduard Ertis hakkas juba sel ajajärgul katsetama ilukirjandusega. Kolmekümnendatel aastatel ilmusid kirjanduslikes ajakirjades ja ajalehtedes tema jutustused «Õigele teele», «Tallimees Villem», «Kiskja linnu vari» ja «Lahkumise hommikul».

Pärast ülikooli lõpetamist mobiliseeriti Ertis Punaarmeesse ja esimesed tuleristsed sai ta Leningradi kaitsel 1941. aasta augustis. 1942. a. augustist kuni 1943. a. oktoobrini oli ta Eesti Laskurkorpuse ridades, kus töötas 249. Laskurdiviisi rindelehe «Rünnakule» (hiljem «Tasuja») toimetuse tõlgina. Pärast Eesti vabastamist määrati E. Ertis tööle Tartu Riiklikku Ülikooli, algul assistendiks antiikkirjanduse alal, hiljem õppeosakonna ülemaks ja lõpuks kaugõppe

RINGVAADE

prorektoriks. 1954. a. veebruaris määrati E. Ertis ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumi direktoriks, kellena töötab tänaseni.

Niisugune oleks hästi kõrgelt linnulennult vaadatuna juubilari elulugu.

Eduard Ertis on oma olemuselt ja ka pealtnäha vaikne ning tasakaalukas inimene. Seda omadust on nähtavasti väga vaja niisuguse koha jaoks, sest olla enam kui kaksikümend aastat Kirjandusmuuseumi direktor, pole tõepoolest naljaasi. Olen mõnel puhul käinud tutvumas Kirjandusmuuseumi elu ja tööga ning alati tundnud mingisugust ängistust, kui astun ühest osakonnast teise või laskun trepist alla keldrikorrusele, kuhu on paigutatud arhiivid. Nii kitsalt ja kokkusurutult elatakse selles teaduslikus asutuses, kuigi mõned head aastad tagasi sai Kirjandusmuuseum endale juurdeehituse. Tuleb välja, et avaruse mõiste nagu kõik teisedki on ajalooline kategooria, ja see, mis täna on avar, jääb homme kitsaks. (Järeldus — vaja hoolega vaadata ja näha homse päeva kontuure.)

Eduard Ertis püüdis seda arvestades ehitada uus hoone võimalikult suurem. Kuid vahel tuleb ette, et tänane päev on nii võimsalt edasi minev, mis ei luba kuigi palju homsesse vaadata. Nõnda juhtuski, et kui homme päev kätte tuli, oli Kirjandusmuuseumis endiselt kitsas. Nüüd kavatseb Ertis mitmeid uusi juurdeehitusi ja muid võimalusi, mis muuseumirahva kitsikusest välja veaks. Muuseumi pere kasvab aastast aastasse ja üha rohkem muutub kohta «muuseum» selle uurimisasutuse kohta tinglikuks nimetuseks. Üha rohkem kavandatakse tööplaanides uurimuslikke teemasid, kasvab publitseeritavate tööde hulk, pikeneb teadurite nimekiri.

Ja selle teadusliku asutuse direktor näitab ise eeskjuju, kuidas tuleb ka muuseumis teaduslikku tööd teha. Võtame kas või viimaste kümnendite pro-

duktsiooni: «Tähelepanekuid Koidula luule loomingulisest protsessist» (1958), «Ain Rannaleet» (1965), «Ole tervitatud, elurõõm» — J. Smuuli huumorist ja satiirist (1965), «Mõnda Eesti Kirjanduse Seltsi ja «Külvaja» kirjastuse suhetest» (1969), «Karl Treini elu ja looming» (1972) jt. Kui sellele lisada artiklid, mis samal ajavahemikul on ilmunud ajakirjades «Voprossõ Literaturõ» ja «Družba Narodov» ning ajalehes «Sovetskaja Estonia», saame kujuka pildi Ertise aktiivsusest. 1974. a. ilmus trükist Leningradi eesti poeetide luule valikkogu, millele viiekümneleheküljelise eessõna kirjutas koostaja E. Ertis.

Praegu on tal käsil samast ajajärgust proosavalimiku koostamine. Viimastel aastatel on E. Ertisel eesti nõukogude luule algperioodist valminud kandidaadiväitekiri, mille kaitsmine peaks toimuma tänavu.

Seega on meil Eduard Ertise näol tegemist inimesega, kes Kirjandusmuuseumi direktoriks on nagu loodud, sest administraatoritöö kõrval on ta olnud viljakas uurija-populariseerija. Need kaks joont on temas kuidagi harmooniliselt ühendatud ja mõnevõrra ehk segavadki teineteist, kuid võib-olla käib see kõik asja ette. Ilma teadlasefunktsioonita võiks inimesest saada kuiv administraator, kes ei sobi niisuguse asutuse etteotsa, aga ka teadlane ilma administraatorivõimeteta ei peaks sobima. Et administratiivne töö ei soodusta teaduslikku tegevust, on igapäev teada. Ometi pole E. Ertis direktorina jäänud väheviljakaks.

Eduard Ertisele tuleks ka edaspidiseks soovida, et ta jääks väljakujunenud tööstiilile ja tavadele truuks, et ta oleks edaspidi niisama energiline võitluses Kirjandusmuuseumi töötingimuste parandamise eest, niisama hoolikas ning muretsev oma alluvate suhtes.

E. Päll

GEORGI VASSILJEV 70

Paarikümne aasta eest, 1955. a. varakevadel, kui Kirjanike Liit asus veel Toompeal Kohtu tänavas, astus sinna ühel päeval sisse rässakas, keskmist kasvu mees, hallid juuksed siilisoengus. Ta tõi kaasa käsikirja ja avaldas soovi, et konsultant ütleks kirjapandu kohta arvamuse ning annaks abi algajale autorile. Tänavune juubilar Georgi Vassiljev oli kirjandusliku tööga katsetama asunud alles siis, kui pool sajandit sel-

jataga. Kirjutamisest oli ta unistanud küll varem, kuid elu ei andnud mahti neid kavatsusi teostada.

Seitsmeteistkümnepäevase noorukina astus G. Vassiljev vabatahtlikult mereväkke, lõpetas kahurväekooli ja teenis miiniristlejal «Leitnant Schmidt», mille masti vapper revolutsionäär oli omal ajal heisanud signaali: «Juhatan Musta mere laevastikku.»

Mereväest errumineku järel tegi G.

RINGVAADE

Vassiljev läbi autojuhikursused. Tee autojuhist suure taksopargi direktorini polnud kerge, kuid ehk just tänu liikuvale elukutsele õnnestus Georgi Vassiljevil väga palju näha ja kogeda. Ergas tähelepanuvõime koos kindla ideelise suunitlusega, väljenduslaadi ilmeks ja rahvakeele hea tundmine tegi võimalikuks tema eduka kirjanikudebüüdi. Romaani käsikiri jõudis kirjandusliku konsultandi laualt Eesti Riiklikku Kirjastusse ning sealt 1958. aastal raamatuna lugejani, kes selle soojalt vastu võttis.

Romaani «Kolmas sirge» («Третье плечо») lehekülgedel oli tunda tõelise taiga hõngu. Autor avas meie ees laia lõuendi, millest jäid mällu Põhja-Siberi autojuhtide karmid argipäevad sopkade, jäärakute ja kärestikerohkel maal. Sealsed teed olid läbitavad üksnes talviti, kui jõed olid külmunud, kuid ka siis varitused mitmed ohud. Kord tõusis vesi jää peale, kord piitsutas purgaa lume marmorkõvadeks hangedeks ning kuhjas koolmetesse jääpanku.

Kui Georgi Vassiljevi esimese romaani aineks oli autojuhitöö, siis oma järgmise teose «Kolm kuud ühes linnas» («Три месяца в одном городе», 1965) pühendab ta peamiselt eetilise-moraalsele probleemidele, jälgib, kuidas kasvab inimestes vastustus neile usaldatud ülesande täitmise eest. Jutustuse kangelas astuvad välja väikesesse Keskvõõnemaaja rajoonilinnas peitunud võõritsejate, kelmide, bürokraatide ja nende abimeeste vastu, kes lähtuvad põhimõttest: ilma pettusest ära ei ela. Nagu esikromaanis, nii toimub siingi tegevus autobaasis.

Lühijutud samuti autojuhtide ja automajandite elust ammutatud aines-tikuga on autor koondanud oma neljandasse raamatusse «Asfaldi kõrval» («В стороне от асфальта»), mis ilmus 1974. a.

ANNA SAKSE

16. jaanuaril tähistas meie lõuna-naabrite avalikkus Läti NSV rahva-kirjaniku Anna Sakse 70. sünnipäeva. Tähtpäev leidis märkimist ka teistes vennasvabariikides, kus A. Sakset tunk-takse arvukate tõlgete kaudu.

Kirjandusalastel juubelitel on peale muu see voores, et tihti sunnivad nad juubilaride teoseid taas üle lugema. Sellise lugemise-lehitsemise tagajärjel tekib sageli vajadus paigutada autor oma ajastu üldpilti ja määratleda, mi-

Kolmas raamat seisab autori loomin-gus mõningal määral eraldi ega puu-duta tema elukutsega seotud teemade ringi. Siin räägitakse kodumaakaitsjaist Suure Isamaasõja päevil. Omapärane on ka teose pealkiri: «Taganemine või-du juurde» («Отступление к победе» 1968).

Teose keskseks kujukaks on ohvitser Barošev, sõjaeelne tööjuhataja ehitusel. Ta tunnistab ise, et ei oska sõidada. Tal on kolmanda järgu intendandi auaste. Seni oli ta korraldanud staabi kirja-vahetust, kuid teiste ohvitseride huk-kumine sundis teda juhtima väeosa, mis taganeb vastase löökide all mööda Eesti territooriumi. Lahinguis ja rän-nakul kogub Barošev sõjalist vilumust ja õpib inimesi juhtima.

Romaanis on rohkesti autobiograafi-list. Ohvitser Vassiljev lahkus samuti võideldes Eestimaa pinnalt ja nagu Baroševgi evakueerus vaenlase rön-gasse jäänud Tallinnast merd mööda, temagi oli uppumisoht, kui laev, mil-lega pidi Leningradi jõudma, vajus põhja fašistliku lennuki pommist.

Neli raamatut on ilmunud kirjaniku sulest, kes on tänagi tulvil loomingulisi mõtteid ja teeb väsimatult kirjandus-likku ning ühiskondlikku tööd. Kom-munist G. Vassiljev on Eesti NSV Kir-janike Liidu vene sektsiooni büroo liige ning käsitleb sageli ajakirjanduses nii-hästi kirjandust kui ka autotransporti puudutavaid küsimusi. Ta ei armasta paigalist elu, endiselt võluvad teda reisid ja uued, siiani nägemata kohad.

Georgi Vassiljev ei armasta välist hiilgust, kaasinimestega suhtlemises on ta tagasihoidlik ja lihtne. Seepärast tahaksin kõneluse temast lõpetada sel-lega, et soovin juubilarile tugevat ter-vist. Kui on tervist, tulevad ka uued teosed, mida tipib kirjutusmasinal noore hingega kirjaniku käsi.

A. Sokolov

da kirjanikul oli teatud perioodil üteldava eesti lugejaskonnale.

Anna Sakse teoste esimesed eestindused ilmusid vahetult sõjajärgsetel aastatel (jutustused «Tagasipöördumine ellu» ja «Komandör Januki salk», tõl-kis M. Pukits). Kuid meie laiemal üld-suse tähelepanu köitis alles tema 1949. aastal riikliku preemiaga autasustatud romaan «Ülesmäge», mis eesti keeles ilmus a. 1952 K. Abeni tõlkes.

Põllumajanduse kollektiviseerimine

RINGVAADE

seisis meil tollal veel värskest päevakorral. Naabermaa Läti olud olid selles suhtes üldjoontes samasugused. Võrdlemine H. Leberechti romaani «Valgus Koordis» andis objektiivse vaatlaja silmis läti kirjaniku romaanile mõningaid plusspunkte nii kujutatava olustiku sügavama tundmise kui ka tegelaskujude veenvuse ning emotsionaalse haaravuse poolest. Entusiastlik tütarlaps Mirdza, romaani «Ülesmäge» üks peategelasi, sobis igati nende murranguaastate progressiivsete püüdluste eestvõitlejaks ümberkujunevas külaühiskonnas. «Tema helges ja päikesepaistelises olemuses kehastub kõik parim, mis on meie noorsoole omane,» sedastab kirjandusteadlane Ingrida Kiršentāle «Läti kirjanduse ajaloo» VI köites. Teose rangelt arhitektooniline kompositsioon koos kontsentreeritult pingerikka süzeelise arenguga andsid autori kunstimeisterlikkusest hea tunnistuse. «Ülesmäge» alustas läti kirjanduses uut temaatilist liini, mida hiljem jätkasid V. Lācis oma epopöaga «Uuele rannale» (1950—1951, e. k. 1953), Anna Brodele romaaniga «Südame ja verega» (1956) jt. Kahtlemata oli sellistel teostel oma ajastu konkreetsetes raamidest edasiiviiv väärtus. Seetõttu tõlgiti «Ülesmäge» peatselt pärast ilmumist õige mitmesse keelde.

Oma järjekorras kolmandas romaanis «Sädemed öös» (eesti keeles a. 1960 Valli Helde tõlkes) kujutab kirjanik väikekodanliku intelligentsi teed revolutsioonilisest võitlusest osavõtuni 1920-ndatel aastatel ja pöranda alla surutud Lätimaa Kommunistliku Partei osa selles võitluses. Romaani peakuju Agnes Viksna kaudu on autor väljendanud ka oma isiklike elamuskogemusi Riia üliõpilasena ja algaja ajakirjanikuna. (A. Sakse töötas kodanlikul perioodil pikemat aega Riia ajalehe «Pēdējā Brīdī» [«Viimasel Hetkel»] toimetuses korrektorina ja tõl-

gina.) Ühiskondlikult taustalt meenu- tab «Sädemed öös» A. Jakobsoni mitmeid Tartu miljöös hargnevaid romaanide («Vana kaardivägi», «Uus inimene») ja jutustusi. Veidi ühekülgset liialdatuks on meil peetud kriitikat, mida A. Sakse väljendab Riia ülikooli humanitaarteaduste õppejõudude aadressil. Romaani eesti väljaande järelsonas ütleb selle kohta tõlkija V. Helde: «Teost lugedes võib ehk näida, et see kujutab kodanlikku ülikooli liiga negatiivsena: töötas seal ju ka progressiivselt meeletatud õppejõude ja sealt võrsus kõrgema haridusega kaader ka Nõukogude Läti jaoks. Kahtlemata oli kirjanikul materjali ka ülikooli selle osa kujutamiseks, kuid tema kunstiliseks kavatsuseks on olnud teravdatult toonitada seda, mis äratas tõe otsivas Agneses protesti ja sundis teda oma romantilistes illusioonides pettuma.» (Kõrvalmärkusena olgu tähendatud, et romaanis esineva kirjandusteaduse professori Lindenbaumi prototüübiks oli omaaegne Tartu ülikooli läti keele lektor J. Lautenbahs-Jūsmiņš (1847—1928), kes ka Riia ülikooli kateedril visalt kinni pidas oma iganenud rahvusromantilisest ainekäsitlusest.) Tundub, et just selle poleemilise teravuse tõttu on «Sädemed öös», mis 1959. a. sai Läti NSV riikliku preemia, loetavuse poolest aja- proovile paremini vastu pidanud kui «Ülesmäge».

Viimasel ajal on juubilar rohkesti harrastanud sotsiaalselt puanteeritud kunstmuinasjutu žanri à la H. Chr. Andersen. Eesti lugejate lauale on Sakse muinasjuttudest ulatunud pe- rioodika vahendusel ainult mõned üksikud. A. Sakse kunstmuinasjuttude valimiku kirjastamisplaani võtmine võiks olla meiepoolseks panuseks lõu- nanaabrite rahvakirjaniku juubeli tähistamisel.

O. Kuningas

INDEX LIBRORUM

Saagu täna üle vaadatud uusimad raamatud marksistliku filosoofia piires — ja kõigepealt need, mida võib hõlmata tiitliga *dialektiline materialism*. Siia võiksid kuuluda A. Minasjani «Dialektiline materialism. Õpetus teadvusest», mille avaldas Rostovi ülikool, edasi V. Veltsmani uurimus «V. I. Lenin idealismi klassi- ja gnoseoloogilistest juurtest» (Harkovi

ülikool), samuti J. Askini õppevahendiks mõeldud «Filosoofiline determinism» (Saraatovi ülikool) nagu ka Ž. Tulenovi põhjalik monograafia «Dialektika seaduste ja kategooriate süsteem» (*Uzbekistan*, Taškent). Hiljaks ei jäänud järjekordne aastaraamat (1974) «Süsteemsed uurimused» (*Nauka*), mis võiks abi osutada näiteks säärase teose hõlvamisel nagu

RINGVAADE

A. Salijevi «Mõtlemine kui süsteem» (*Kõrgõzstan*, Frunze). Odessa filosoof Avenir Ujomov on kasvava põlvkonna tarvis kirja pannud brošüüri «Tõde ja selle tunnetamise teed» (*Politizdat*), hoopis sügavamad ja kaalukamad on I. Žbankova «Filosoofilised printsiibid teaduslikus tunnetuses» (*Nauka i Tehnika*, Minsk), kõnelemata Pavel Kopnini (1922–1971) filosoofiliste teoste surmajärgse valiku viimastest, kolmandast (I — «Dialektika kui loogika ja tunnetusteooria», II — «Dialektika, loogika, teadus», mõlemad *Nauka*, 1973) köitest «Teaduse gnoseoloogilised ja loogilised alused», mille avaldas *Mõsl*. Tunnetuse seisukohalt on teadus kõne all sellisteski teostes nagu G. Ruzavini «Teadusliku uurimise meetodid» (*Mõsl*), K. Batorojevi «Küberneetika ja analoogiate meetod» (*Võssaja Škola*), samuti mahukas artikliraamatus «Teadusemees» (toim. M. Jaroševski), mis kahtlemata kujutab endast üht huvitavamat *Nauka* seerias «Teaduslugu: probleeme ja uurimisi». Mainitutega liituvad K. Satõbaldina «Objektiivse ja subjektiivse dialektika avastuse kontekstis» (*Nauka*, Alma-Ata), mis kaalub loominguprobleemi teaduses Lenini peegeldusteooria seisukohalt, O. Sitšivitsa «Teadusliku progressi faktorid» (Voroneži ülikool) ning uus, järjekorras seitsmes rahvusvaheline aastaraamat «Teaduse tulevik» (*Znanije*).

Loodusteaduste filosoofilised probleemid leiavad käsitlust I. Aktšurini raamatus «Loodusteadusliku teadmise ühtsus» (*Nauka*), artiklikogumikus «Filosoofia ja füüsika» (toim. B. Pahhomov), mille ilmutas Voroneži ülikool, J. Urmantsevi uurimuses «Looduse sümmeetria ja sümmeetria loomus. Filosoofilisi ja loodusteaduslikke aspekte» (*Mõsl*). Tartu ülikool avaldas oma toimetiste sarjas esimese numbriga seeriast «Füüsika filosoofilisi küsimusi», mis sisaldab P. Kardi, A. Koppeli, J. Tammaru, V. Hüti ja I. Aleksejevi artikleid (resümeeid eesti ja inglise või saksa keeles).

Rohkesti on uusi uurimusi ka materialistliku ajalookäsituse ja piirprobleemide alalt, mis õigupoolest kuuluvad juba kommunistiteooria valdkonda. Üldisi lähte-kohti ja lähenemisvõimalusi pakuvad muidugi artikliraamatud «Ühiskonnateaduste probleeme» (vast. toim. I. Ullman; Lõuna-Uraali Raamatukirjastus,

Tšeljabinsk) ja «Ühiskonnateaduste metodoloogilisi küsimusi», mis tuli Leningradi ülikooli vastavast seeriast neljanda numbrina, aga kindlasti ka uus õpperaamat «Ajalooline materialism» (toim. A. Septulin ja V. Razin; *Võssaja Škola*) nendele aspirantidele, kes oma eriala poolest jäävad filosoofiast väljapoole. Aja ja ajaloo suur problemaatilisus on samuti mitmel puhul kõnes, nimetatagu siin V. Illeritski uurimust «Revolutsiooniline ajaloomõte Venemaal. Marksismieelne periood» (*Mõsl*), O. Džiojevi vaatlust «Materialistlik ajalookäsitus ja kodanlik filosoofia» (*Metsniereba*, Tbilisi), A. Tšipko «Ajaloole optimismi» (*Molodaja Gvardija*), mis mõeldud «noore marksisti» tarvis, aga ka filosoofia-doktor Lev Skvortsovi brošüüri «Aeg ja paratamatu ajaloo» (*Znanije*). Eel- misega mõneti kattuvana tuleks esitleda L. Nikolajeva uurimust «Sotsiaalse progressi ja vabaduse objektiivsed ning subjektiivsed faktorid» (Moskva ülikool), *Politizdat*'i uuest seeriast «Ajalooline materialism aktuaalsed probleemid» võib nimetada kaht teost: G. Arefjeva «Sotsiaalset aktiivsust», mis vaatleb subjekti ~ objekti probleemi sotsiaalses praktikas ja tunnetuses, ning I. Andrejevi filosoofilis-sotsioloogilise analüüsi katset «Mittekapitalistlik arenemistee». *Politizdat* avaldas ka K. Marxi ja F. Engelsi teostest, kõnedest, dokumentidest ja kirjadest kokkupan- dud mahuka temaatilise kogumiku «Sotsialistlikust revolutsioonist». Riigi ja demokraatiaga seotud küsimustele otsitakse üksikasjalikumalt vastust teostes, nagu G. Ezrini «Riik ja religioon», milles vaadeldakse usuorgani- satsioonide vahetõrka ühiskonna poliitilise struktuuriga, G. Sahnazarovi «Sotsialistlik demokraatia. Mõnesid teooriaprobleeme» (mõlemad *Politizdat*), mis anti välja uuel, täiendatud kujul, ja ühisonograafia «Riik ja demokraatia arenenud sotsialismi ehitamise perioodil» (toim. B. Topornin; *Nauka*). Seerias «Marksistliku mõtte tribüün», mida kirjastavad Praha (*Mír a Socialismus*) ja Moskva (*Meždunarodnõje Otnošenija*) ning mis vahendab kas ajakirja «Rahu ja Sotsialismi Probleemid» veergudel või ka suusõnal asetleidnud diskussioone rahvusvahelises kommunistlikus liikumises, nägid päevavalgust kogumikud «Kommunistide rahvusvaheline ühtsus. Saavutusi ja probleeme» ning

RINGVAADE

«70-ndate aastate imperialism: üldkriisi süvenemine».

Viimaks üht-teist õiguse ja moraali sfääridest. Lisaks novembri «Indexis...» mainitud A. Podgórecki «Ülevaatele õigussotsioloogiast» avaldas *Progress* ka Ungari RV Teaduste Akadeemia asepresidendi Imre Szabó «Õigusteooria alused». Võib-olla sobib siinkohal tutvustada üht suuremat bestselleritki Nõukogude Liidu läinud aasta raamatuturul, nimelt Saksa Föderatiivse Vabariigi nimeka publitsisti Jürgen Thorwaldi raamatut «Detektiivide sajand. Kriminalistika tee ja seiklused» («Das Jahrhundert der Detektive. Weg und Abenteuer der Kriminalistik», Zürich, 1964), mis vene keeles tuli vähem põneva pealkirja all

«Sada aastat kriminalistikat» (*Progress*). Eetiliste küsimuste juurde viib J. Semjonovi «Abielu ja perekonna päritolu (Mõsl), siit leiame M. Borovski «Determinismi ja isiksuse kõlblise käitumise» (*Nauka i Tehnika*, Minsk), A. Husseinovi «Kõlbluse sotsiaalse loomuse» (Moskva ülikool), ühismonograafia «Moraal ja eetika-teooria. Mõned aktuaalsed probleemid» (toim. O. Tselikova; *Nauka*), L. Arhangelski «Isiksusteooria sotsiaal-eetilisi probleeme» (Mõsl). Ent olulisim näib olevat O. Drobnitski fundamentaalne monograafia «Moraali mõiste» (*Nauka*), mis on tagasihoidlikult nimetatud ajaloolis-kriitiliseks ülevaateks.

Toimetuse kolleegium:
V. BEEKMAN, V. ILUS, J.
KROSS, P. KÜUSBERG (pea-
toimetaja), R. PARVE, J. PEE-
GEL, L. REMMELGAS, P.-E.
RUMMO, E. VETEMAA.

Toimetuse aadress: 200 001,
Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65,
407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tal-
linn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. XII 1974.
Trükkimisele antud 6. I
1975. Trükiarv 17 500. Trüki-
paber nr. 1, 70×100/16. Trüki-
pögnaid 11,25 + 2 kleebist.
Tingtrükipögnaid 14,95. Ar-
vestuspögnaid 12,62. MB-
1704. Tellimise nr. 3246. EKP
Keskkomitee Kirjastuse trü-
kikoda, Tallinn, Pärnu mnt.
67-a. «Looming» nr. 1, ja-
nuar 1975.

Hind 50 kop.

На эстонском языке
Орган Союза писателей
ЭССР
«Лooming» («Творчество»)
№ 1, январь 1975.

- 3 D. VAARANDI
Luuletusi
- 8 A. LIIVES
Jutt Julius Ütsist, Mariast, vedurivilest ja
nullpäevast
- 67 V. ADAMS
Luuletusi
- 76 T. KALLAS
Eva ärkamine
- 92 A. RAMMO
Graafilised lehed. Neli lehte.
- 96 H. MATVE
Intervjuu Edith Piafiga
- 103 J. SANG
Talvepilte
- 105 H. MÄND
Päikeseline
Täpp
- 110 J. PAAVLE
Luuletusi
- 112 F. O'CONNOR
Kaitstes ligimest võid päästa iseenda
- 122 V. BEEKMAN
Aja ja luule puutepunkte
- 126 V.-I. LAIDMÄE
Kunsti nägu ja profiilid
- 148 E. MALLENE
Mõtestatud elu nimel
- 157 V. VILLANDI
Kirjaoskus & kirjutamisoskus
- 159 M. LAURISTIN
Kahingud malepartii isendaga
- 162 H. RUNNEL
Jüri Üdi sõnakunst
- 166 A. REINLA
Läbivalgustatud varjud
- 168 RINGVAADE
Esikaane siseküljel:
A. KEEREND, Leivalaud (Linoollõige, sü-
gavtrükk)
Tagakaane siseküljel:
L. SARAPUU, Meremees (Öli)
Kleebistel:
R. SIIM, Väikesed laevad (Öli)
R. SIIM, Kõmbain (Öli)

LEMBIT SARAPUU

Meremees (Õli) 1974

50 KOP.

78 174